

Het groen van het Brediuskwartier met
Park 't Mouwtje en Bilderdijkpark te Bussum,
Cultuurhistorische analyse en waardenstelling



Albers Adviezen Historische Parken

Anja Guinée – Landschapsarchitectuur

Het groen van het Brediuskwartier met Park 't Mouwtje en Bilderdijkpark te Bussum Cultuurhistorische analyse en waardenstelling

Opdrachtgever: Gemeente Gooise meren

Contactpersonen: Jacqueline Hautus
 Esmeralda Wagenaar

Januari 2021

Auteurs:

Dr. Lucia Albers

Ir. Anja Guinée

Albers Adviezen historische parken
Hietveldweg 25
7361 AB Beekbergen
055-5061395 / 0651003231
info@AlbersAdviezen.nl
www.historischeparken.nl

Anja Guinée – Landschapsarchitectuur
Statensingel 92A
3039 LS Rotterdam
010-4657171 / 0613254293
awj.guinee@kpnmail.com

Inhoud

Inleiding	9
1 Samenvatting.....	11
2 Historische geografie.....	15
2.1 Algemene gegevens Brediuskwartier	15
2.2 Het land van de erfgooiers	16
2.3 Vestingwerken en afzandingen	16
3 Aanleggeschiedenis van het Brediuskwartier.....	19
3.1 Stedenbouwkundige voorgeschiedenis tot 1919	19
3.1.1 Gebrekkige ontsluiting	19
3.1.2 Aanleg Brediusweg	19
3.1.3 De eerste schetsen	20
3.2 Het ontwerp voor het Brediuskwartier door Hartstra en Tersteeg	21
3.2.1 Samenwerking van gemeentearchitect met zelfstandig tuinarchitect Tersteeg	21
3.2.2 Totstandkoming van het ontwerp.....	21
3.2.3 Aanleg wandeling langs de zandvaarten	27
3.2.4 Aanleg Bilderdijkplantsoen.....	27
3.2.5 Straatbeplantingen	28
3.2.6 Nieuwe waterloop in oostelijk deel van het Brediuskwartier	28
3.2.7 Nieuw kinderswembad en kinderschooltuinen.....	30
4 De aanleg van de door Tersteeg ontworpen plantsoenen.....	31
4.1 De wandeling langs 't Mouwtje.....	32
4.2 Het weiland en de groenstrook langs de Frederik van Eedenweg.....	36
4.3 Beplantingen en groene ruimten in de woonwijk.....	38
4.3.1 De noord-zuidas met het centrale speelveld en de voetpaden	38
4.3.2 Straten en pleinen	40
4.4 Het Willem Bilderdijkplantsoen.....	41
4.5 Wandeling rond de nieuwe vaart naar de Jacob Obrechtlaan.....	46
5 Veranderingen na 1945	51
5.1 Verwaarlozing tijdens de oorlog en herstel daarna	51
5.1.1 Voedsel kweken in het openbaar groen.....	51
5.1.2 Herstel plantsoenen	51
5.2. Latere veranderingen	52
5.2.1 Veranderingen in het Bilderdijkpark	52
5.2.2 Veranderingen in 't Mouwtje en het weiland	54

5.2.3 Veranderingen rond het centrale speelveld, de voetpaden en straatbeplantingen.....	61
5.2.4 Veranderingen in de wandeling langs de nieuwe vaart	61
5.2.5 Veranderingen bij de begraafplaatsen	62
6 Huidige situatie.....	63
6.1 Architectonische elementen en straatmeubilair	63
6.1.1 Trappartijen verlengde zandvaart	63
6.1.2 Plateaus Willem Bilderdijkplantsoen.....	64
6.1.4 Stenen banken op lunetvormige terrasjes in Willem Bilderdijkplantsoen.....	64
6.1.5 Bruggen	65
6.1.6 Trappen op de taluds van de afzandingen	65
6.1.7 Banken in de plantsoenen	65
6.2 Beplantingen en begroeiingen	66
6.2.1 Beplanting Bilderdijkplantsoen	66
6.2.2 Beplantingen langs de Frederik van Eedenweg.....	67
6.2.3 Beplantingen langs de zandvaarten	68
6.2.4 Weiland	69
6.2.5 Beplantingen langs de nieuwe vaart	70
6.3 Paden.....	70
6.4 Watergangen, beschoeiingen kunstwerken.....	70
7 Conclusies	71
7.1 Bescherming	71
7.2 Ontwerp.....	71
7.3 Beheer beplantingen en begroeiingen	73
7.4 Aantastingen en bedreigingen	73
8 Waardenstelling.....	75
8.1 Hoofd- en deelwaarden van 't Mouwtje en het Bilderdijkpark	75
8.2 Waarderingskaart.....	76
8.2.1 RCE Waarderingskaart 2006.....	76
8.2.2 Waarderingskaart 2020	77
9 Aanbevelingen	83
9.1 Aanbevelingen voor het beschermd dorpsgezicht en gemeentelijk monument.....	83
9.1.1 Alert blijven op het grondgebied en handhaven of herstellen groene bestemmingen.....	83
9.1.2 Beschrijven en restaureren van alle gebouwde elementen.....	83
9.1.3 Archiefonderzoek	83
9.1.4 Opwaardering monumentstatus parken Tersteeg.....	84
9.2 Aanbevelingen voor het groen	84

9.2.1 Plantensortiment Tersteeg toepassen	84
9.2.2 Ruimtelijke opbouw beplantingen Tersteeg	84
9.3 Aanbevelingen voor de watergangen, paden, trapeuningen en losse parkbanken.....	86
9.4 Aanbevelingen voor het beheer	87
10 Documentatie	89
11 Bijlagen	91
Bijlage Sortiment Tersteeg 't Mouwtje en Bilderdijkplantsoen.....	91
Bijlage Architectuur Tersteeg, overige trappen, hellingbanen, parkbanken, duikers (losse bijlage)	91

Inleiding

Bij een fraaie woonwijk doorweven met plantsoenen, water en weide, wil men graag weten hoe een en ander tot stand is gekomen en wat de betekenis is van de voor een buitenstaander opmerkelijke namen van die bijzondere omgeving. Daarom hieronder eerst verklaringen van enkele namen.

Het Mouwtje is de naam die werd gegeven aan de zandvaart die in de vorm van een elleboog naar het zuiden afboog. Het Mouwtje maakt onderdeel uit van het Brediuskwartier. Leden van Amsterdamse familie Bredius waren eigenaren van het naast gelegen landgoed Oud Bussem. Bilderdijkpark, oorspronkelijk Bilderdijkplantsoen is afgeleid van de naam van de aangrenzende straat.

Op grond van zijn vele cultuur-, architectuur en tuinhistorische waarden is het Brediuskwartier in 2007 door het rijk aangewezen als *Beschermde Dorpsgezicht Brediuskwartier* op grond van de toenmalige Monumentenwet (nu Erfgoedwet). Daarnaast is het deel van Het Mouwtje, gelegen tussen de Burgemeester s'Jacoblaan en de Obrechtlaan, beschermd als gemeentelijk monument op grond van de gemeentelijk Erfgoedverordening.

Het onderzoek waarvan in dit rapport verslag wordt gedaan is bedoeld om meer licht te laten schijnen op de aanleggeschiedenis van het Brediuskwartier met het reeds aanwezige groen, de inbreng van de betrokken ontwerpers in het aangelegde groen en de huidige situatie daarvan, zodat de verschillende waarden meer precies kunnen worden beschreven en beschermd.

Het beschermd dorpsgezicht omvat een wat groter gebied dan het studiegebied en dat geldt ook voor het bestemmingsplan Brediuskwartier 2008. Alles wat westelijk ligt van het Willem Bilderdijkpark en de Frederik van Eedenweg betreft niet meer het aaneengesloten gebied van plantsoenen, dat Tersteeg ontwierp. De opdracht kreeg hij in 1919, maar hij is in de jaren daarna blijven adviseren, waarvoor ingenieur Gerber hem in 1936 nog dankbaar was.

Een rapport maken vol historische informatie, die in coronatijd extra moeilijk bereikbaar is, was niet mogelijk geweest zonder alle voorafgaande onderzoek door Jenika van der Torren. Zij gaf ons kopieën van archiefstukken en foto's van historische kaarten, zodat wij ons onderzoek konden uitvoeren met de originele archiefstukken als studiemateriaal. Die bronnen werden aangevuld met de gegevens en kaarten die Albertien Aberson had verzameld voor een werkstuk over de historie van 't Mouwtje en landschapsarchitect Dirk Tersteeg. Verder zijn de talrijke artikelen en historische foto's die te vinden zijn op de website van de Historische Kring Bussum en de collectie Heyne (met krantenartikelen, foto's en ansichtkaarten) heel waardevol gebleken voor ons onderzoek. Tot slot bleek het Streekarchief Gooi en Vecht historisch, een nuttige informatiebron, vooral vanwege de beeldbank met vele historische foto's. De kaarten van het archief Gooise Meren liggen tijdelijk in de kelder van het gemeentehuis om gescand te worden. Zodoende hebben we niet alle originele kaarten kunnen bekijken.

Aan dit rapport ging een uitgebreider concept/onderzoeksverslag vooraf met meer documentatie.

Dankzij de welwillende inzet van Sebas van Hemert konden we een groot aantal kaarten wel bekijken. In het Gemeentearchief Gooise Meren te Naarden was Ineke Inglot zeer behulpzaam met het klaarleggen van dikke boeken met Raadsverslagen en andere stukken.

Namens de gemeente waren Jacqueline Hautus en Esmeralda Wagenaar verantwoordelijk voor het onderzoeksproject. Namens de Vrienden van 't Mouwtje was Wil Kitslaar aanwezig in de begeleidingsgroep, terwijl Dennis Mikkelsen de Vrienden van 't Brediuskwartier vertegenwoordigde. Wij hebben het overleg met hen zeer op prijs gesteld.

1 Samenvatting

Historische geografie (hoofdstuk 2)

Hoge zandgronden en zandvaarten met diep afgegraven vlakten daartussen vormen de basis van het Brediuskwartier. Omdat Bussum onderdeel was van de verdedigingslinie rond Naarden en ruime schootsvelden gewenst waren, werd ontzanding in de 17^{de} eeuw een verplichting. Het zand werd per boot afgevoerd, voornamelijk naar Amsterdam.

De aanleg van de spoorlijn Amsterdam-Amersfoort in 1874 luidde een nieuwe ontwikkelingsfase in, namelijk de vestiging van vele forenzen in de Gooise dorpen. Behalve Het Spiegel en het Prins Hendrikpark was er binnen de gemeente Bussum nog niet veel aan villawijken gerealiseerd, maar onder burgemeester Mr Herman Theodoor s'Jacob, die van 1909-1919 burgemeester was, ontstond een nieuw elan.

Planvorming (hoofdstuk 3)

Toen de Bouwmaatschappij Oud-Bussem in 1907 failliet ging, nam de gemeente het op zich om het gebied tussen de Brediusweg en de Huizerweg te gaan ontwikkelen tot woongebied. Er was al een groot terrein afgezend, maar er was ook nog vrij veel bebost, tamelijk reliëfrijk terrein, dat aantrekkelijk was voor villabouw. Verder was er al een hoofdweg aangelegd, de Brediusweg, die de Amersfoortse straatweg verbond met de hoofdweg Naarden- Bussum en het station.

Na diverse uitbreidingsplannen (1908, 1914) werd in 1919 het stedenbouwkundige plan met plantsoenen door gemeentearchitect Gerrit Hartstra en de Bussumse tuinarchitect Dirk Tersteeg aan de gemeenteraad gepresenteerd en goedgekeurd. Maar op bezwaarschriften volgde het advies van de provincie om tot overeenstemming te komen met de vertegenwoordiger van de bezwaarmakers, architect Karel de Bazel. Zo kon De Bazel het wegenplan beïnvloeden. Hartstra werd in 1923 ontslagen. Vervolgens overleed De Bazel en voltooide de nieuwe gemeente-ingenieur Ir. Gerber de plannen in samenwerking met Tersteeg.

In de 19^{de} eeuw werden nog twee verdedigingswerken gebouwd aan de oost en zuidrand van het toekomstige Brediuskwartier, die de stedelijke uitbreiding bemoeilijkten. Pas na 1926, na opheffing van de verboden kringenwet, kon de wijk worden afgebouwd.

Parkaanleg (hoofdstuk 4 met reconstructie kaarten)

Dirk Tersteeg was niet alleen de ontwerper die bij het stedenbouwkundige ontwerp van begin tot eind betrokken is geweest, maar ook degene die al het geplande groen uitwerkte. Tersteeg was een vernieuwende tuinarchitect die voornamelijk geometrische ontwerpen maakte waarin gebouwde elementen een belangrijk ontwerpmiddel waren. In het groen van het Brediuskwartier heeft hij die stijl ook toegepast, op een vernuftige, originele en esthetisch zeer hoogwaardige wijze.

De aanleg van een wandelpad in 1923 langs de zandvaarten van 't Mouwtje was het eerste onderdeel van de reeks plantsoenen. Het pad lag tussen de Brediusweg en de Huizerweg langs de toekomstige woonwijk. De reeds aanwezige begroeiing langs de vaarten en op de steile taluds van de zandafgraving bleef zoveel mogelijk gehandhaafd. Op een enkele plek liet Tersteeg een boom ter verfraaiing bijplanten. Bankjes completeerden de wandeling vol uitzichten over het grote weiland dat tussen de zandvaarten was aangelegd. Een bestaand oud pad werd als Rozenpaadje aan de wandeling toegevoegd en kruiste met een rustiek brugje het water van 't Mouwtje.

In 1923 werden ook al enkele groene elementen in de woonwijk aangelegd, waaronder het rechthoekige grasveld aan de Jacob Ruysdaellaan. Centraal in de wijk was vanaf het begin een speelveld gepland in een nagenoeg rechthoekig afgezend perceel. In 1925 werden de details op tekening goedgekeurd. Drie toegangspaden werden met heggen of andere beplanting verfraaid en sloten met nieuwe trappen aan op het veld.

Twee begraafplaatsen aan de Amersfoortsestraatweg die in het bos lagen en waar een oude landweg (Nicolaas Beetspad) tussendoor liep, werden in de groenstructuur opgenomen. Voor uitbreiding van de wandelmogelijkheden werd aan de westkant een tweede pad aangelegd dat verbonden werd met

de Brediusweg.

Voor de laanbeplanting in de hoofdstraten koos Tersteeg vijf verschillende soorten bomen van de eerste grootte, geen beuken want die stonden al langs de Brediusweg en de Huizerweg. Voor de smallere straten adviseerde Tersteeg kleinere bomen.

Toen de meeste lanen waren aangelegd, kavels waren verkocht en bebouwd, werd begonnen met de aanleg van het Bilderdijkplantsoen, waarvan de geometrische grondvorm al in 1919 was getekend.

De vaart werd in het midden verbreed tot een achthoekige vijver. Aan de zuidkant daarvan werd een nieuwe brug gebouwd voor de bestaande wandeling, die van de ene kant van de vaart naar de andere liep. Er was ook genoeg geld voor de aanleg van een gemetselde ingangspartij bij de hoofdtoegang aan de oostkant, een plateau met pergola aan de vijver, paden onder rozenbogen, vaste planten-borders en perken met dahlia's. In september 1927 werd het park feestelijk geopend.

De Bazel had een nieuwe vaart getekend die de zandvaart van 't Mouwtje moest verbinden met vaarten aan de oostkant van de Amersfoortse straatweg. De verbinding was inmiddels onmogelijk geworden maar na uitvoerig beraad werd besloten om de nieuwe vaart toch uit te graven. Het werk kon dienen als arbeidsverschaffing voor werklozen en het zand kon worden gebruikt voor het ophogen van gronden die nog bebouwd moesten worden. Bovendien was de brug in de Burgemeester s'Jacoblaan al gemaakt.

Het plantsoen op de steile taluds langs de nieuwe vaart ontwierp Tersteeg als een continue zoom van gras en 'golvende' beplantingsgroepen in onregelmatige vormen die van boven het dal in kwamen.

Hij voegde bijna geen bomen toe, want die zouden de ruimte verkleinen.

Met de aanleg van de nieuwe Vaart tussen de Burgemeester s'Jacoblaan en de Jacob Obrechtlaan kwam in 1934 ook het laatste deel van de reeks plantsoenen gereed.

Enkele latere wijzigingen (hoofdstuk 5)

In WOII werden alle beschikbare gronden gebruikt om voedsel te verbouwen. Vervolgens werden de plantsoenen weer zorgvuldig hersteld. Vermoedelijk veranderde men toen, geïnspireerd op de beplanting van de Nieuwe vaart, twee rechtlijnige heesterranden langs de oude vaart in golvende randen.

In de jaren 80 werd er enorm bezuinigd op het plantsoenonderhoud, wat de kwaliteit van de bijzondere aanleg niet ten goede kwam. Een decennium later beseftte de gemeente dat het onderhoudsniveau wel erg was gedaald. Het werd verhoogd, maar vooral ten gunste van het Bilderdijkpark. Dat werd ook in 2005 geheel gerenoveerd. Vanwege herhaalde vernielingen werden houten elementen toen vervangen door stalen.

Het als weiland ingerichte grondgebied tussen de zandvaarten was oorspronkelijk heel open. Van alle kanten kon men er vanaf de straten en wandelpaden over uitkijken. Nadat een deel was ingevuld met een gemeentekwekerij, kindertuinen en een kinderswembad, was het nog steeds een groen en open geheel. Een huidige rondgang om het weiland laat zien dat door verschillende oorzaken de openheid veel minder is geworden en de visuele relatie met de wandeling langs de vaarten is verbroken.

Het zuidelijke eind van de oostelijke vaart werd gedempt voor de bouw van seniorenappartementen van de Godelindestichting, waardoor een grote hoek groen verdween en een nieuwe aansluiting op de Huizerweg nodig was.

De gemeentekwekerij verloor haar functie en werd een gemeentewerf met bebouwing, waaronder een kantoor. Om het versteende terrein buiten beeld te houden werden de randen dichtgeplant.

Aan de west- en noordzijde werden 'ecologische oevers' aangelegd, waarvoor zelfs een extra waterloop werd gegraven en een eiland gemaakt. De vorm van de historische vijver van Tersteeg werd erdoor aangetast en de op één treurwilg en een klein wilgenbosje na kale oever van de weide veranderde in een dichte rand van treurwilgen.

Huidige situatie (hoofdstuk 6)

In de huidige situatie is de aanleg van Tersteeg nog steeds herkenbaar als heel bijzonder, maar er zijn wel grotere en kleinere tekortkomingen ten aanzien van de historische vormen, het

beplantingsortiment en de gaafheid van onderdelen. Dat geldt voor de beplanting, de gebouwde onderdelen, de situering van banken, de paden.

De water elementen zijn, afgezien van de vijver aan de Frederik van Eedenweg, nog in goede vorm. De daarvoor onontbeerlijke beschoeiingen verkeren eveneens in goede conditie -althans op het oog. (Om het weiland hoort geen beschoeiing en die is er ook niet). Alleen bij de toegang van het Bilderdijkplantsoen aan de Brediusweg bevindt zich nu een stuw die het historische beeld stoort. Een bijzonder probleem in de huidige situatie is het beheer van de parkranden die bestaan uit bos of beplantingen met bomen. Aan deze parkranden grenzen tuinen met villa's waarvan de bewoners uitzicht en zon wensen en soms ook tuinuitbreiding in de parkrand.

Belangrijkste conclusies (hoofdstuk 7)

Het historische landschap vormde in het ontwerp van het Brediuskwartier een twee-eenheid met het ontworpen en meer gecultiveerde groen. Die samenhang gaat verloren bij 'verparking' en verstedelijking van het weiland en door het verlies van bosranden met eiken en dennen.

De Bazel en Tersteeg waren beide architectonische stijl-vernieuwers. Tersteeg gebruikte ook een eigen beplantingsortiment. Helaas zijn geen tekeningen of plantlijsten gevonden van zijn ontwerpen voor de Bussumse plantsoenen. Het gebrek aan kennis veroorzaakt dat wanneer historische vormen niet meer duidelijk zijn, ze verder 'verwateren'.

De aanwijzing in 2007 van het Brediuskwartier tot Beschermd Dorpsgezicht heeft niet kunnen voorkomen dat toch allerlei grote en kleine projecten en wijzigingen zijn uitgevoerd die afbreuk hebben gedaan aan de monumentale waarden. Door vergroting van gebouwen, plaatsen van hekken en verkoop van gronden zijn de grenzen van het parkgebied aangetast.

Stedelijke verdichting, een mogelijk stedelijke bestemming van de gemeentewerf in de toekomst, privatisering van essentieel groen en vandalisme vormen nu (nog steeds) de belangrijkste aantastingen en bedreigingen.

De **Waardenstelling** (hoofdstuk 8 met kaart "Aantastingen en bedreigingen van de hoge monumentwaarden").

In de waardenstelling worden -de richtlijnen voor tuinhistorisch onderzoek volgend- verschillende waarden benoemd.

Algemene historische waarden: De zandvaarten en taluds van het Mouwtje staan voor hoge monumentwaarde.

Ensemblewaarden van het ontwerp extern: de zanderijvaarten en wegen sluiten aan bij eerder en gelijktijdig door De Bazel ontworpen structuren van de omringende wijken.

Ensemblewaarden van het ontwerp intern: deze zijn van cruciaal belang, het Brediuskwartier is een "Gesamtkunstwerk".

Tuinhistorische waarden: Tersteeg heeft de architectonische tuinstijl in Nederland geïntroduceerd en toegepast in het Mouwtje en het Bilderdijkplantsoen. Deze parken zijn verrijkt met veel bijzondere gebouwde elementen, die onwaarschijnlijk mooi zijn geproportioneerd en gedetailleerd. De gebruikte materialen – baksteen, flagstones, geverfd hout- zijn kenmerkend voor Tersteeg. Het centrale speelveld en de paden en trappen ernaartoe zijn bewust sober gehouden. Juist door dat contrast delen zij in de hoge monumentwaarde.

Gaafheid: Het ontwerp is nog vrij gaaf, dat betekent een hoge monumentwaarde. De problemen ten aanzien van gaafheid worden aangewezen op de kaarten bij de tekst.

Belevingswaarden: Deze zijn hoog waar het park gaaf is; waar het park minder gaaf is worden de belevingswaarden ook minder. De bijzondere gebouwde elementen die Tersteeg combineerde met bloemrijke beplanting zorgen voor een zeer hoge belevingswaarde wanneer ze gaaf zijn.

Aanbevelingen (hoofdstuk 9) besluiten het rapport, te belangrijk om hier samen te vatten.

2 Historische geografie

2.1 Algemene gegevens Brediuskwartier

Het Brediuskwartier, met daarin de parken Willem Bilderdijkplantsoen en Het Mouwtje, ligt in Bussum, ten noordoosten van het centrum.

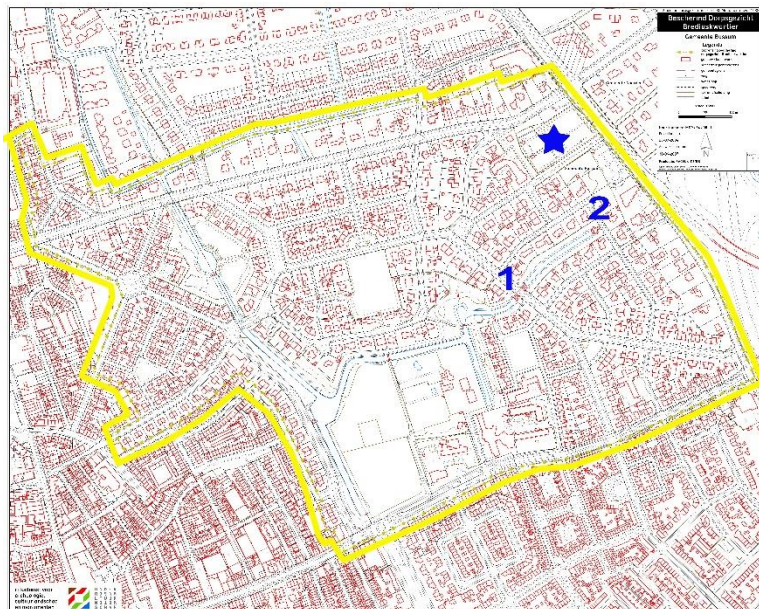


Afb. 1 Situering Brediuskwartier in Bussum. (Satellietbeeld Google Earth)

Het Brediuskwartier is in 2007 door het rijk aangewezen als *Beschermd Dorpsgezicht*. De bescherming is vervolgens in het bestemmingsplan Brediuskwartier verankerd.

Het deel van Het Mouwtje gelegen tussen de Burgemeester s'Jacoblaan en de Jacob Obrechtlaan is gemeentelijk monument.

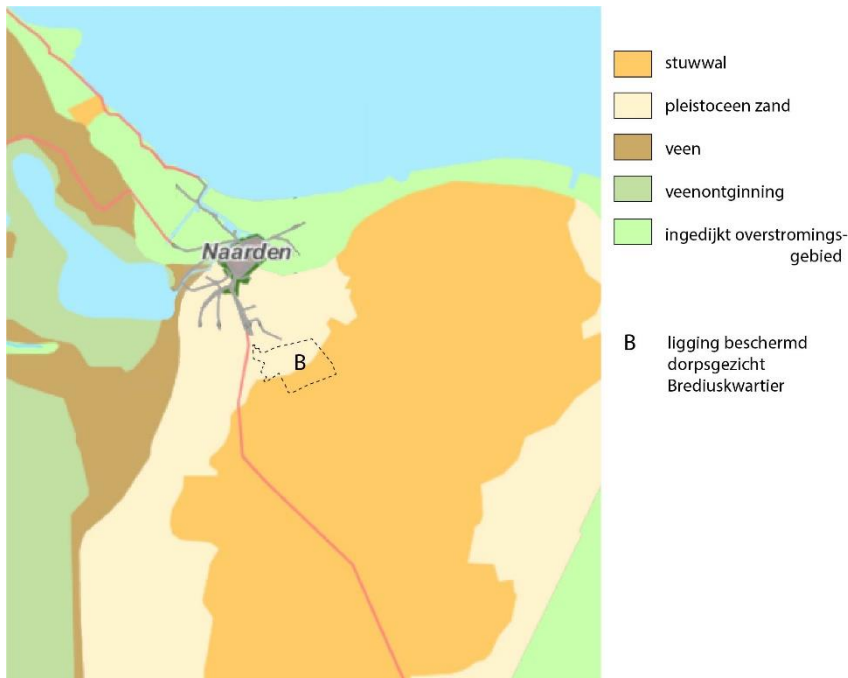
De Algemene Begraafplaats uit 1830, aan de Amersfoortsestraatweg is beschermd als rijksmonument sinds 25 augustus 2005.



Afb. 2 Kaart behorend bij het aanwijzingsbesluit van 2007. (kaartnr: MSP/34/05-1). De begrenzing van het Beschermd Dorpsgezicht Brediuskwartier (de 'bolletjeslijn') is verduidelijkt met een gele lijn erlangs. De ligging van het gemeentelijk monument is aangegeven met nummers: 1= Burgemeester s'Jacoblaan, 2= Jacob Obrechtlaan. Het sterretje geeft de ligging aan van de als rijksmonument beschermde begraafplaats.

2.2 Het land van de erfgooiers

Bussum ligt op de westflank van een in de voorlaatste ijstijd (Saalien) ontstane stuwwal, die in de laatste ijstijd (Weichselien) gedeeltelijk met dekzand werd bedekt. Het Brediuskwartier ligt deels op de stuwwal en deels op een sandr (waaivormige spoelzandvlakte).



Afb. 3 Bewerkte kaart "Nederland in 1575" (website landschapinnederland.nl). Voor de oriëntatie is de contour van het beschermd dorpsgezicht Brediuskwartier ingetekend.

Al in de prehistorie kende het Gooi menselijke bewoning, maar pas in de vroege middeleeuwen ontstonden kleine agrarische nederzettingen. In de dertiende eeuw schonk de graaf van Holland aan de vrije boeren het gebruiksrecht op de woeste gronden (meenten). Dat waren de buiten de akkercomplexen (essen of engen) gelegen heidevelden, bossen en stuifduinen. Daar werd het vee geweid, waarvan de mest in potstallen werd verzameld. De erfgooiers (mannelijke boeren met een eigen boerderij) organiseerden zich in een markgenootschap om het gemeenschappelijk gebruik van de woeste gronden te regelen. Belangrijk was vooral dat er niet te veel vee werd ingeschaard op de voor erosie kwetsbare terreinen.

2.3 Vestingwerken en afzandingen

In het schaarsbevolkte Gooi werd hier en daar ook wat zand gewonnen, maar dat was voor eigen gebruik en het ging altijd om kleine kuilen. Grootschalige afzandingen vonden plaats vanaf de 16^e eeuw.

In 1674 werd in de Staten Generaal een resolutie aangenomen die inhield dat voor een betere verdediging van Naarden de gronden rond de stad zouden worden afgezand tot een afstand van 300 Rijnlandse roeden (1130 m) van de vesting. In 1675 werd begonnen en in 1700 had men een ring van ongeveer 150 m afgegraven en een dubbele gordel van wallen en grachten aangelegd. Ook waren zanderijsloten naar de hogere oostelijke gronden gegraven en een zandvaart naar Bussum. De

afgezande gronden werden veelal ingericht als weiland, omdat de erfgooiers grote behoefte hadden aan weidegronden voor koeien. Verder werden ze benut door blekerijen.



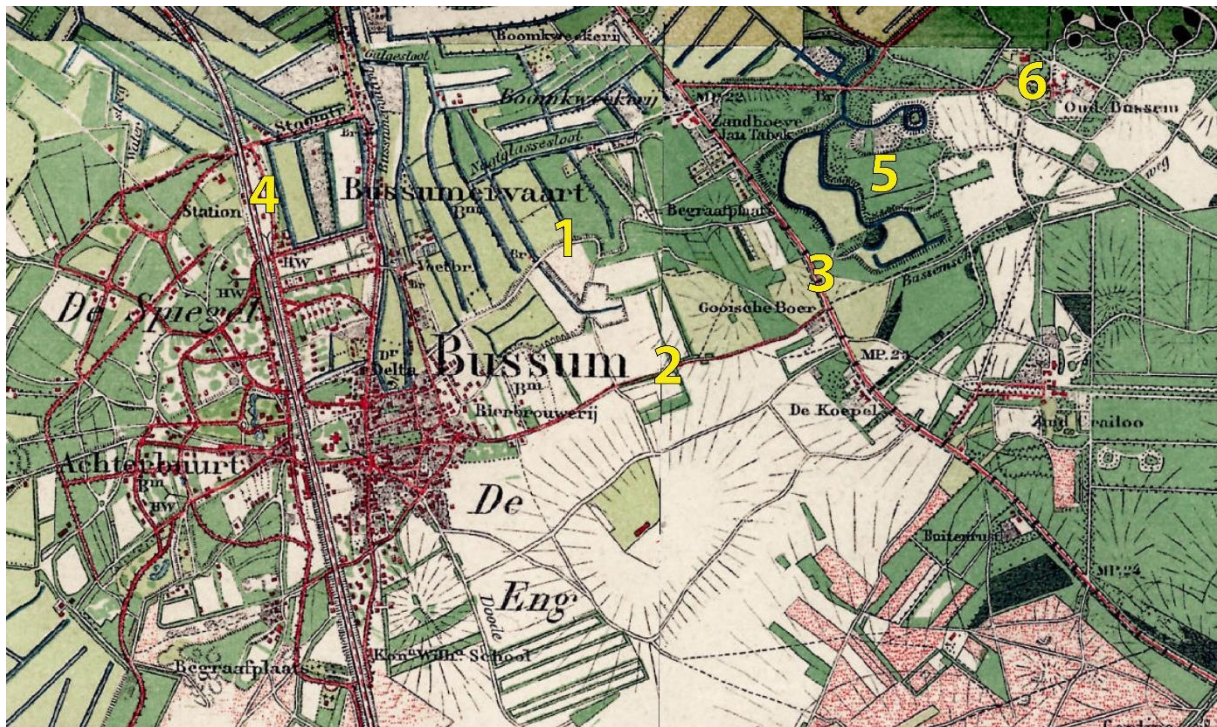
Afb. 4 Het landschap bij Naarden en Bussum in de periode 1725-1734. Uitsnede van een kaart van het Gooiland gemaakt door H. Post. (Archief Eemland)

De dorpingen van Bussum hadden zich in 1817 losgemaakt van de stad Naarden en een eigen gemeente gevormd.¹ De bedrijvigheid van het afzanden zorgde voor aanvullende werkgelegenheid, al was het voor de arbeiders slechts een karige bron van inkomsten. Verder ontstonden in de tweede helft van de 19^{de} eeuw op de afgezande gronden vele kwekerijen van bomen en siergewassen. Tuinarchitect Dirk Tersteeg (1876-1942), een van de ontwerpers van het Brediuskwartier, nam in 1899 samen met zijn broer Jan een kwekerij over aan de oude weg tussen Naarden en Bussum.

Intussen werd 't Gooi -vanwege het vele landschapsschoon al geliefd voor uitjes, vakanties en buitenplaatsen- door ontsluiting met tramlijnen en spoorwegen aantrekkelijk als woongebied voor mensen die in de steden werkten. Vooral vanuit Amsterdam, waar woonruimte en bouwgrond duur waren, ontstond een druk tot bouwen. Door de inwoners van 't Gooi werd die ontwikkeling verwelkomd als mogelijkheid om tot grotere welvaart te geraken.

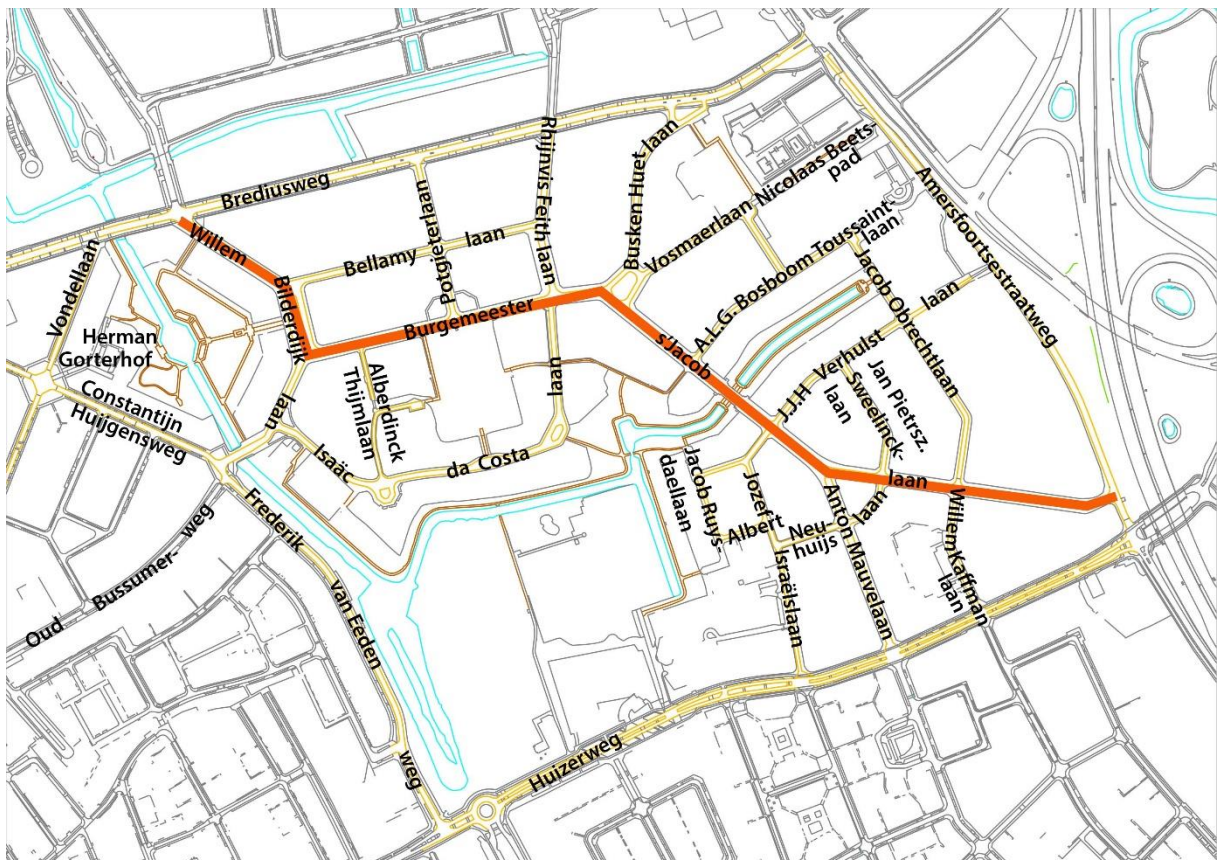
Om de gegoede forenzen te accommoderen, dienden de dorpen te worden uitgebreid met fraaie villaparken en diende het wegennet, dat voornamelijk bestond uit smalle, onverharde landwegen, te worden uitgebreid en verbeterd met aantrekkelijke, moderne verbindingswegen. Gemeentebesturen gingen nu met andere ogen kijken naar de immer voortgaande afzandingen en de steeds schaarser wordende hoge gronden met bossen en heidevelden. Het behoud van dat voor villabouw aantrekkelijke landschap werd reden om een halt toe te roepen aan het maken van grote zanderijen. Omstreeks 1900 werden ze daadwerkelijk beëindigd. In Bussum werd er daarna zelfs over gesproken om de afgezande gronden weer op te hogen ten behoeve van huizenbouw. In het volgende hoofdstuk over de aanleggeschiedenis van het Brediuskwartier komt dat aan de orde.

¹ Jannes de Haan, *Gooise villaparken ontwikkeling van het Gooi tussen 1874 en 1940*, Haarlem 1990, p.58



Afb. 5 Referentiekaart historische Ausgangssituation: het studiegebied op de topografische kaart van 1904 met wegen en andere elementen die in hoofdstuk 3 worden genoemd. (Topotijdreis)

1 = Oud Bussumerweg, 2 = Huizerweg, 3 = Amersfoortsestraatweg, 4 = station (sinds 1874), 5 = Bos van Bredius met tot 'slingerbeken' vergraven zandvaarten, 6 = landgoed Oud Bussem met proefboerderij.



Afb. 6 Referentiekaart straatnamen Brediuskwartier. In oranje-rood is de verlegde hoofdverkeersroute aangegeven die aansluit op de in 1906 aangelegde Brediusweg. (Zie par. 3.1.2 en 3.2.2).

3 Aanleggeschiedenis van het Brediuskwartier

3.1 Stedenbouwkundige voorgeschiedenis tot 1919

3.1.1 Gebrekkige ontsluiting

In 1874 was de Oosterspoorweg tussen Amsterdam en Amersfoort gereedgekomen, met een tussenstation voor Naarden en Bussum. Kort daarna (1877) begonnen particuliere ondernemingen aan de westkant van het station met de ontwikkeling van Het Spiegel, dat vorm kreeg als een reeks kleine, gefaseerd gebouwde, villawijkjes rond en aan een bestaand patroon van zandpaden. Onder meer werd hier het Nassaupark aangelegd naar ontwerp van tuinarchitect Dirk Watzet.

Enige tijd later, in 1899, kocht de Gooische Bouwgrondenmaatschappij een groot terrein aan de oostzijde van het station en ontwikkelde daar de villawijk Prins Hendrikpark. Voor deze uitbreiding dempte de onderneming de drie aanwezige zandsloten en ontwierp de stadsarchitect J.F. Everts een stelsel van gebogen lanen als ontsluiting.

De groei die Bussum in deze periode doormaakte was spectaculair. Woonden er in 1874 nog 1303 mensen in het dorp, in 1915 waren dat er al 16.017.² Verdere uitbreiding was wenselijk. Vanwege de verboden kringen rond de militaire werken³ en de afzandingen had Bussum echter geen zee van ruimte voor uitbreidingen. Bovendien waren wegen door het afzanden verknipt geraakt.

3.1.2 Aanleg Brediusweg

De gronden van het huidige Brediuskwartier hoorden rond 1900 toe aan verschillende eigenaren. In opdracht van de Exploitatie Maatschappij Oud Bussem maakte De Bazel in 1904 een plan voor een verbindingsweg tussen het landgoed en station Naarden-Bussum. Voor forenzen was de bereikbaarheid van het station immers een belangrijke vestigingsfactor. Tevens was de weg nodig om snel de melk van de proefboerderij Oud Bussem naar het station te kunnen vervoeren. De nieuwe Brediusweg stond in 1905 al op de topografische kaart geprojecteerd, maar kwam in 1906 gereed, compleet met een beplanting van beuken.



Afb. 7 en 8 Links gezicht op de Brediusweg kort na aanleg. (SAGV) Rechts zijn er al woningen aan de weg gebouwd. Zicht naar het oosten. (Ansichtkaart belcampe.be)

² Jannes de Haan, *Gooise villaparken*, p.58

³ De Nieuwe Hollandse Waterlinie strekte zich, na de bouw in 1879 van een reeks batterijen, uit tot voorbij het dorp Bussum. Vanwege hun 'verboden kringen', waarbinnen alleen snel afbreekbare houten bouwwerken mochten staan, vormden deze batterijen belemmeringen bij uitbreiding van het woongebied.

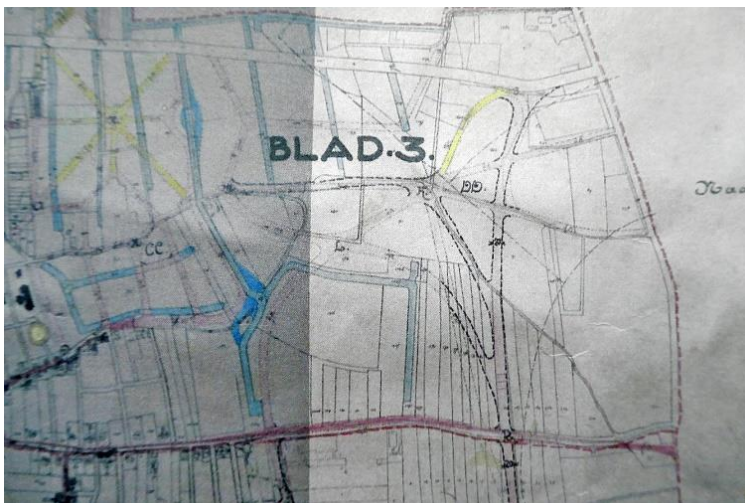
3.1.3 De eerste schetsen

Op een kaart van 1904 waarop de Brediusweg is geprojecteerd, staat ook in potloodschets een stratenplan voor een nieuwe woonuitbreiding. Wie deze ondertekening heeft gemaakt is niet bekend. F.J. Everts werd (zo blijkt uit Raadsstukken uit 1924) in 1904 als gemeentearchitect opgevolgd door G. Hartstra.

De Bazel heeft in 1904 een plan gemaakt dat ook werd gebruikt voor het uitbreidingsplan van 1908 voor het Vondelkwartier, met het assenkruis van De Vondellaan en de Constantijn Huygenslaan. Hartstra vulde het stratenplan rond het Jacob Catsplein in.⁴

Van belang is dat de eerste lijnen op papier voor de middenstandswoonwijk (het Vondelkwartier) en de aansluitende villawijk (het Brediuskwartier) beide geometrische van opzet zijn, in afwijking dus van Het Spiegel en het Prins Hendrikpark.

In 1914 werd door de Raad de Verzamelkaart Uitbreidingsplan Gemeente Bussum goedgekeurd.



Afb. 9 Uitsnede van Uitbreidingsplan 1914, goedgekeurd door de Raad 29 mei 1914. (Foto J.v.d. Torren)

De lange zandsloot die eindigde bij de Huizerweg zou volgens de plankkaart van 1914 niet worden gedempt. Van deze waterloop werd toen al ruim 10 jaar recreatief gebruik gemaakt. Aan en in de draaikom bij de Huizerweg was namelijk in 1902 een zweminrichting aangelegd. Volgens een gemeentegids uit de jaren twintig was het zwemwater van goede kwaliteit maar erg koud omdat de waterloop werd gevoed door kwel (uittredend grondwater), afkomstig van de Gooise stuwwal.



Afb. 10 De in 1902 geopende zweminrichting gezien naar het noordoosten. Het pad rechts op de foto sloot aan op de Huizerweg. (Historische Kring Bussum)

⁴ M.J.M. Heyne, *Bebouwing van het Vondelkwartier*, *Bussums Historisch Tijdschrift*, p.13

Het gemeentelijke uitbreidingsplan van 1914 was een plan op hoofdlijnen. Men mag ervan uitgaan dat vijf jaar later de gemeentearchitect G. (Gerrit) Hartstra en tuinarchitect D. (Dirk) F. Tersteeg begonnen aan de uitwerking van het Brediuskwartier mede op basis van bovenstaand plan. Het bezwaar van het plan was dat een doorgaande weg was geprojecteerd langs de sloot door het weiland. De grond zou weer sterk moeten worden opgehoogd.

3.2 Het ontwerp voor het Brediuskwartier door Hartstra en Tersteeg

3.2.1 Samenwerking van gemeentearchitect met zelfstandig tuinarchitect Tersteeg

Het is niet bekend of het voor de planvorming in de arm nemen van de in Bussum gevestigde tuinarchitect D.F. Tersteeg een initiatief was van het gemeentebestuur of van gemeentearchitect Hartstra zelf. Mogelijk werd Tersteeg aanbevolen door De Bazel, die Tersteeg persoonlijk kende van samenwerking aan particuliere opdrachten. De Bazel maakte als architect zelf plattegronden voor tuinen, omdat hij de landschapsstijl niet passend vond voor de omvang van een doorsnee villatuin. In Tersteeg had hij een tuinarchitect ontmoet die deze mening ook was toegedaan en tuinen ontwierp die functioneel en ruimtelijk nauw aansloten bij het ontwerp van de woning. Tersteeg kon de geometrische plattegronden voorzien van een fraai beplantingsplan, terwijl De Bazel zich daarvoor moest richten tot een hovenier. Tersteeg bezat bovendien een eigen kwekerij, die hij na het opbloeien van zijn carrière als tuinarchitect aanhield om geschikt plantmateriaal te kweken voor eigen projecten. Zo kon een opdrachtgever rekenen op een geslaagd resultaat.

Tersteeg was echter niet alleen bekend van tuinontwerpen en de artikelen die hij daarover schreef in tijdschriften. Hij had ook al vroeg ervaring opgedaan met het ontwerpen van openbaar groen en villaparken en hij wist in zijn ontwerpen bestaand landschappelijk schoon goed in te passen.

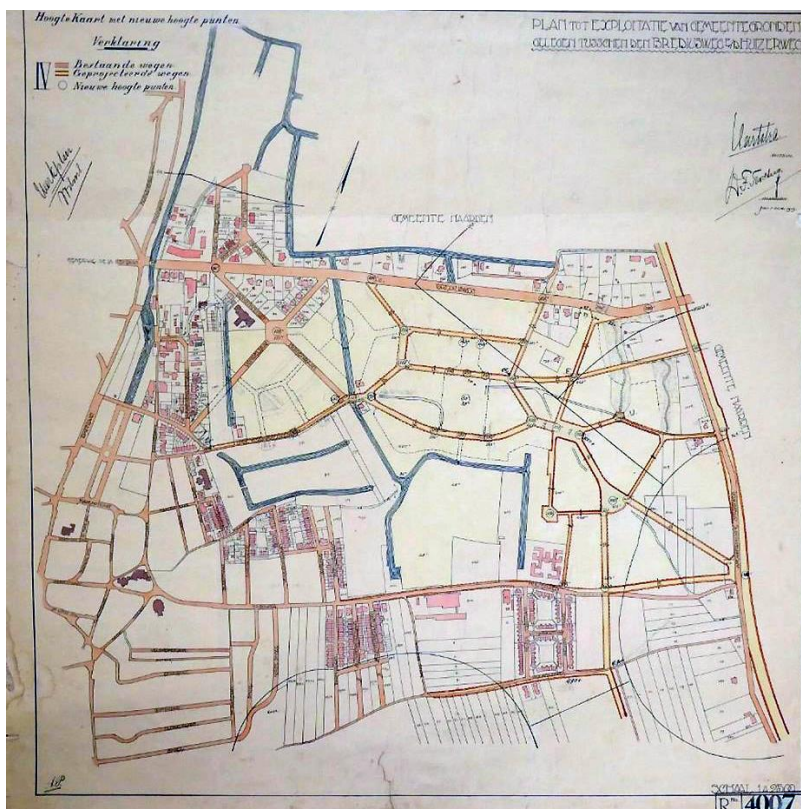
3.2.2 Totstandkoming van het ontwerp

In Bussum kreeg D.F. Tersteeg op 22 maart 1919 van B&W van Bussum opdracht *“voor het opmaken van een plan tot exploitatie van aan de gemeente behorende, tusschen de Brediusweg en den Huizerweg gelegen terreinen”*. Hij diende het werk in overleg met de gemeentearchitect te doen en ontvangt f 500,-. Het honorarium was bedoeld voor het ontwerpen en adviseren. De gemeente zal zelf het tijdrovende tekenwerk uitvoeren. Nog dezelfde dag stuurde Tersteeg een brief met aanvaarding van de opdracht.

De kaart met de uitgangssituatie van 1919 toont de aanwezige wegen, de zandvaarten met weilanden daartussen, bossen en bouwlanden. In de noordoosthoek lagen begraafplaatsen. De kaart vertoont niet het aanwezige reliëf in het terrein, want dat werd op een andere kaart ingetekend.



Afb. 11 Kaart 1919 van de bestaande situatie: bestaande wegen, water, bos, weiland en bouwland, ondertekend door G. Hartstra. Rechts de legenda. (Rol, tijdelijk in kelder gemeentehuis, Naardens archief. Foto L. Albers)



Afb. 12 Ontwerp 1919 voor het Brediuskwartier door G. Hartstra en D.F. Tersteeg. Bestaande wegen (roze) en geprojecteerde wegen omlijnd. Rechts de legenda. (Idem, Foto L. Albers)

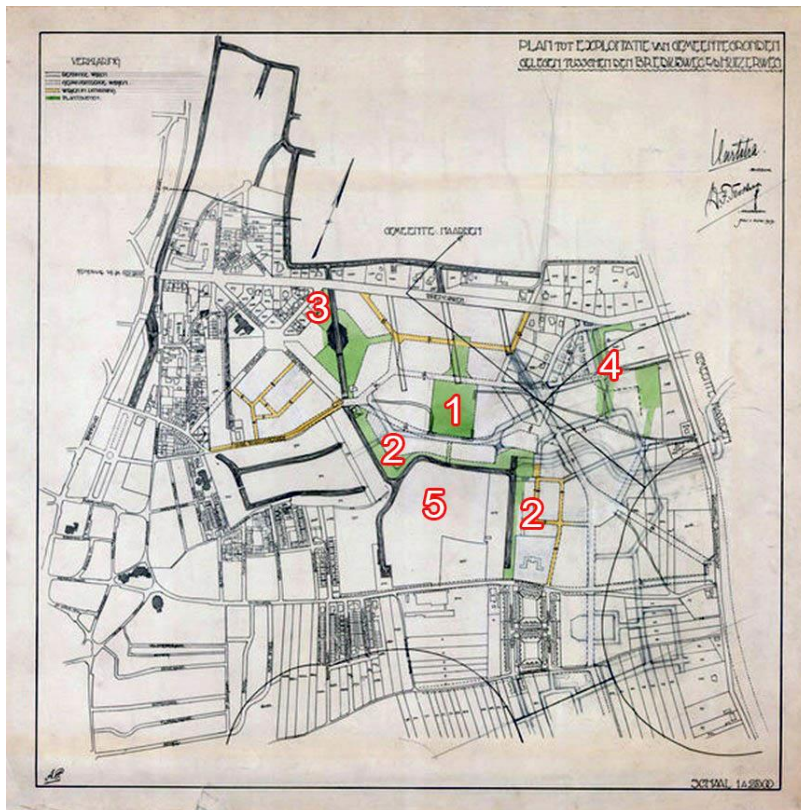
Plantoelichting bij ontwerp-tekening Hartstra en Tersteeg (afb.12)

In de *Toelichting* van 18 augustus 1919 is geschreven:

“Bij het ontwerpen van dit plan moest in hoofdzaak rekening gehouden worden met het verschil in hoogte en aard der perceelen en met de ligging der verboden kringen van batterij no. V bij de Gooische Boer, alsmede met die van de aan den Amersfoortsche straatweg gelegen kerkhoven. Zoveel doenlijk is bij het plan rekening gehouden met het verschil in hoogte der daarbij betrokken perceelen. Er is gestreefd naar het in hoofdzaak behouden van dat verschil in hoogte, en derhalve naar beperking van de kosten, die gemaakt dienen te worden voor ophooging van de lager gelegen perceelen. [...]

Alle groenonderdelen van het plan zijn benoemd en ingekleurd op de kaart. (Zie voor de kaart afb. 13 op de volgende pagina).

1. Centraal gelegen speelveld.
Tussen de over het hoge terrein geprojecteerde wegen, is een terrein waarop niet gebouwd mag worden opengelaten. De verbinding tussen dit terrein en den op het hoge terrein geprojecteerde weg kan verkregen worden door het aanbrengen van twee trappen. Door het aanleggen van plantsoen kan de bestaande taludbeplanting langs de rand van het hoge terrein behouden blijven. Het grootste gedeelte van bedoeld terrein kan weiland blijven, en daaromheen plantsoen worden aangelegd. [...]
2. Wandeling langs de zandvaarten tussen Oud Bussumerweg en Huizerweg
In het plan is opgenomen een wandelpad, dat ontworpen is over het lage terrein langs de sloot, gelegen tusschen den Huizerweg en den Brediusweg. Er zijn een drietal bruggetjes ontworpen. Langs het pad kan op verschillende plaatsen plantsoen worden aangelegd. Het aan het pad grenzend terrein, thans als kwekerij in gebruik, ter plaatse waar een der bestaande wandelpaden tusschen rozenhaagjes door over een houten vonder loopt, en waar het laaggelegen terrein een inham vormt tusschen de hoge gronden, kan zeer geschikt worden ingericht tot plantsoen, waarin een melkhuisje op zijn plaats zou zijn.” (Hartstra en Tersteeg hadden bedacht dat het plantsoen op de kop van 't Mouwtje, waar al een pad tussen rozenhaagjes liep, een pleisterplaats met kiosk kon worden).
3. Wandeling tussen Brediusweg en Oud Bussumerweg
Dan volgt een ingewikkelde tekst om aan te geven dat het wandelpad eerst aan de oostkant van de sloot, dan via een bruggetje aan de westkant van de sloot loopt naar de Brediusweg. Hier wordt bedoeld op het pad door het Bilderdijkplantsoen, dat destijds dus onderdeel was van de wandeling en nog geen naam had.
4. Wandelpad door bos
Een tweede wandelpad is ontworpen door het bosch ten westen van de beide aan den Amersfoortsche straatweg gelegen kerkhoven.
5. Weiland
Het aan den Huizerweg gelegen weiland is in het plan als zoodanig behouden.



Afb. 13 Basisontwerp 1919 van groene plantsoendelen, gesigeneerd door G. Hartstra en D.F. Tersteeg, plus schetsen wijzigingen van het wegenplan door K.P.C. de Bazel. Aangelegde wegen in geel.

Nr. 1-5 volgens Plantoelichting p.19. (Het Nieuwe Instituut, Rotterdam, Archief BAZE)

Wijzigingen door De Bazel

Tegen het stratenplan werden bezwaarschriften ingediend. Daarbij was De Bazel de spin in het web. Na twee jaar (22 feb. 1921) werd hem verzocht een wijziging te maken voor het deel waar de bezwaarschriften over gingen. Nog eens bijna twee jaar lang liet De Bazel niet van zich horen, totdat in 1922 een deelplan van hem verscheen, dat uitgebreider was dan het gebied aan de noordkant waar het conflict zich afspeelde.



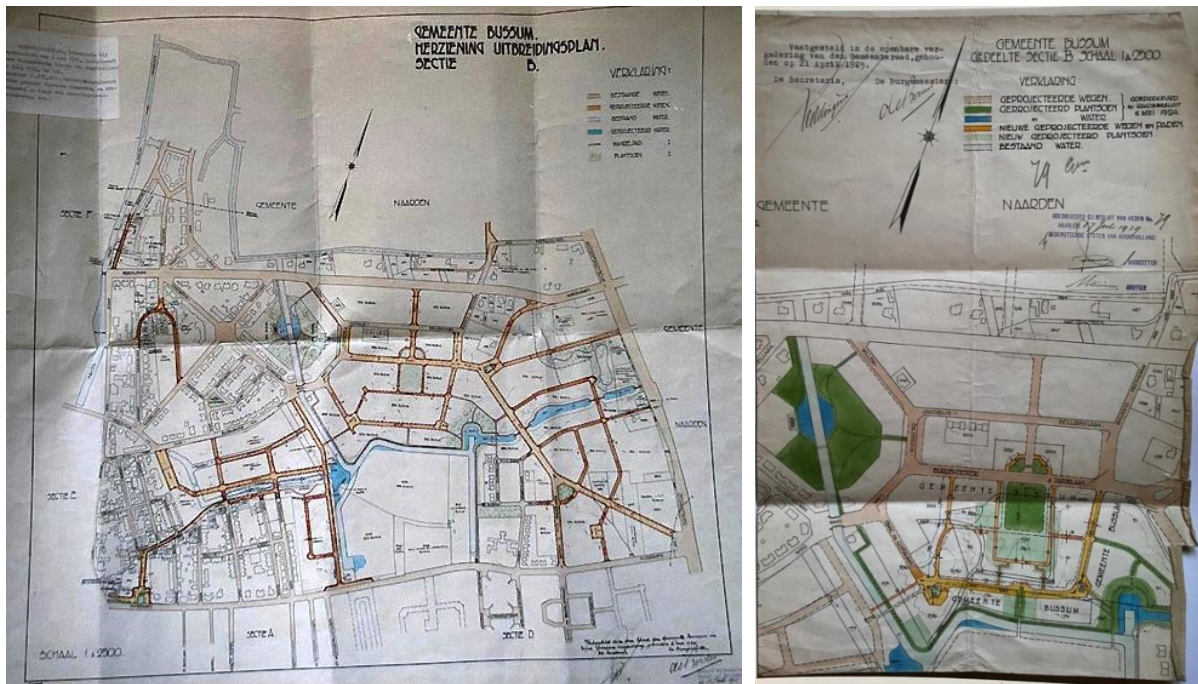
Afb. 14 1922 "Gedeelte uitbreidingsplan gem. Bussum", door K.P.C. de Bazel, gevoegd bij brief aan burgemeester H. de Bordes. (Kelder Gemeentehuis). De blauwe pijl geeft aan waar de vaarten in het Bos van Bredius het gemakkelijkst verbonden konden worden met het Brediuskwartier. Het rode ovaal geeft aan waar een brug zou moeten komen in de Amersfoortsestraatweg om door te kunnen varen, van de nieuwe vaart in het Brediuskwartier naar het Bos van Bredius en vice versa.

De drie belangrijkste door De Bazel voorgestelde wijzigingen waren (vergelijk afb 12 en afb 15):

- Het maken van een waterverbinding met het landgoed Oud-Bussem;
- Aanpassing van de straten aan weerszijden van de waterverbinding;
- Verlegging van de hoofdverkeersroute van de Oud-Bussumerweg naar de Brediusweg.

Hartstra werd in 1923 ontslagen, waarom hebben we niet onderzocht. Het gewijzigd plan (afb.15) werd in 1924 goedgekeurd, kort na het onverwachte overlijden van De Bazel. In de aanbiedingsbrief komen dezelfde vijf plantsoenonderdelen weer aan bod.

In 1925 werd het ontwerp nader uitgewerkt, inclusief een deel van de plantsoenen (afb.16).



Afb. 15 en 16 Links *Herziening Uitbreidingsplan*, goedgekeurd door de Raad 6 mei 1924.

Rechts: Planuitwerking vastgesteld door de Raad 21 april 1925. (Gemeentearchief Gooise Meren en Huizen te Naarden, tijdelijk in kelder Gemeentehuis te Bussum)

Uitvoering stratenplan

Het door De Bazel gewijzigde stratenplan werd door de gemeente uitgetekend en vastgesteld, terwijl het plan van Hartstra en Tersteeg in uitvoering was. De gemeente was al vroeg begonnen met de aanleg van de Jacob Bellamy laan en de Willem Bilderdijk laan, waarvan de tracés onomstreden waren. De gemeente was echter ook doorgegaan met het aanleggen van wegen, die volgens De Bazel een ongunstig tracé hadden met grote percelen en dus minder villa's. De Oud-Bussumerweg, door de afgravingen verknijpt, was reeds vloeiend aangelegd, ook een andere weg en het grote verkeersplein waar zij naartoe leidden. Dat paste niet meer in combinatie met de door De Bazel getekende nieuwe waterverbinding. De Bazel wist de gemeente ervan te overtuigen dat het voor de exploitatie gunstig was om wegen alsnog te verwijderen en nieuwe wegen aan te leggen naar zijn ontwerp. Op een luchtfoto uit 1928 (volgende afbeelding) is te zien dat reeds aangelegde straten werden vervangen door nieuwe. De kaalgekapte tracés van Hartstra en Tersteeg en die van De Bazel liggen naast en door elkaar in het bos.

In de zuidoosthoek van het plangebied werd, aansluitend aan de Huizerweg, ook al vroeg begonnen met de aanleg van wegen en het bouwen van huizen. Het oostelijke deel tegen de Amersfoortse straatweg kon echter pas worden aangelegd na het afschaffen van de vrije schootsvelden, ofwel na het opheffen van de Verboden Kringenwet in 1926.



Afb. 17 Uitsnede van een luchtfoto uit 1928 waarop te zien is dat al aangelegde straten worden vervangen door nieuwe straten. De Oud-Bussummerweg en de nieuwe Isaïc Da Costalaan liggen naast elkaar. (SAGV)

Om een overzicht te geven van de volgorde waarin de wegen en straten in een ontwerp verschenen, is de volgende schetskaart gemaakt.



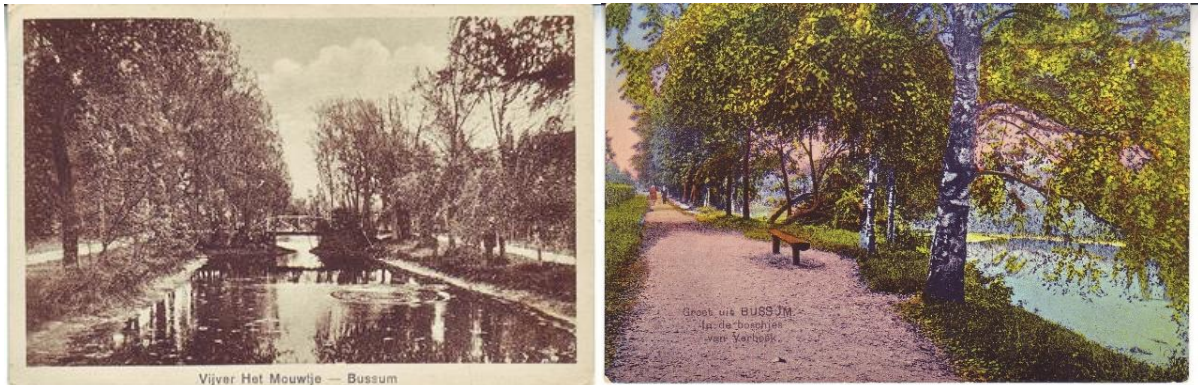
Afb. 18 De wegen van het Brediuskwartier ingekleurd op de kaart (2006) van het beschermd dorpsgezicht.

Paars: historische wegen, aanwezig vóór 1850,
Geel: wegen die door De Bazel zijn ontworpen,
Oranje: wegen die door Hartstra en Tersteeg zijn ontworpen.

3.2.3 Aanleg wandeling langs de zandvaarten

Het geplande wandelpad langs het water is in 1923 aangelegd. Het liep van de Brediusweg tot aan de Huizerweg.

De gemeentegids uit die tijd vermeldt het *“Rozenpaadje”*, dat *met een haag van wilde rozen is omzoomd* en dat leidt naar het z.g. *“Klein Zwitserland”*, een eldorado voor de jeugd. Daarmee werd waarschijnlijk het gebied bedoeld waar later de nieuwe vaart werd gegraven. In de gids wordt gesproken van een *“indrukwekkend panorama”* van de sloten en de lage gronden met de hoge met dennen beplante terreinen erachter. Dankzij de tussenkomst van de Vereniging Heemschut was voorkomen dat het weiland was bebouwd. (Tersteeg was bestuurslid van de Vereniging Heemschut).



Afb. 19 en 20 Links het rustieke bruggetje over de oostelijke zandvaart en rechts het wandelpad langs deze vaart naar de Huizerweg. (SAGV.nl).

3.2.4 Aanleg Bilderdijkplantsoen

Door de verkoop van bouwpercelen had de gemeente voldoende geld verdiend om het Bilderdijkplantsoen aan te leggen. 11 januari 1927 besloot de Raad tot de aanleg van het plantsoen voor f 21.000, waarvan arbeidsloon f 9.000. Grondwerk werd gedaan door werklozen, plantsoenwerk door de Gemeentelijke Plantsoendienst onder chef-tuinman H. Bode, leveringen van plantsoen door kwekers ter plaatse en uit de gemeentekwekerij. Het overige werk, als muren, banken, vijvers werd uitgevoerd door Openbare Werken. Al op 14 juli 1927 werd het nieuwe park aan de Bilderdijklaan geopend, in aanwezigheid van ir. Gerber, directeur Gemeentewerken en de pers. Het Handelsblad en de Gooi en Eemlander wijdden er lovende artikelen aan.

De Gooi- en Eemlander (14 juli 1927): *“Het is te begrijpen, dat het plantsoen nog lang niet zijn volle ontwikkeling heeft verkregen. De omringende woningen en kassen van de firma Herwig trekken, zooals wij reeds bij den aanhef zeiden, thans sterker de aandacht dan wenschelijk is. Zoodra de beplanting zijn volle wasdom zal hebben bereikt, zullen de grasperken omzoomd zijn door een groenen wand van coniferen, groenblijvende heesters en diverse bloeiende planten. Over het geheel genomen is hier iets zéér moois tot stand gekomen en wij twijfelen er geen oogenblik aan, of het nieuwe park zal door tallozen worden bezocht. Wij kunnen het dan ook gerust een aanwinst van niet te onderschatten waarde noemen voor Bussum in het algemeen en voor het Brediuskwartier in het bijzonder. Ons fraaie dorp is weer een mooie en daarbij buitengewoon rustige plek rijker geworden, om na gedane dagtaak in een mooie omgeving van de fraaie natuur en de niet minder fraaie bloemenpracht te genieten.”*



Afb. 21 Foto van het Bilderdijkplantsoen kort na aanleg. De pergola was ontworpen door Tersteeg, de 'landelijke' boogbrug door ir. J. Gerber. De brug was zo hoog om spelevaren mogelijk te maken. Links zijn de kassen te zien van kwekerij Herwig, die in 1921 op die plek werd gevestigd. (SAGV)

Op de afgezande gronden van het Bilderdijkplantsoen was weinig begroeiing aanwezig, maar wel enige wilgen langs het water en wat bomen die vermoedelijk in de tuin stonden van een afgebroken woning aan de Oud Bussumerweg. Die waren in het ontwerp ingepast. Overigens ontbreekt een ontwerptekening van het Bilderdijkplantsoen, zowel in het archief van Gooise Meren als in het archief van het werk van Tersteeg, in de Speciale Collecties van de Universiteit Wageningen.



Afb. 22 en 23 Links het Bilderdijkplantsoen en rechts de W. Bilderdijklaan met de hoofdtoegang naar het park. (SAGV)

3.2.5 Straatbeplantingen

Er is geen kaart van een beplantingsplan voor de straten en pleinen gevonden. Waarschijnlijk hoefde daar geen formele beslissing over genomen te worden, maar was het een uitwerking die men met een gerust hart aan Tersteeg kon overlaten. Vermoedelijk heeft Tersteeg al in een vroeg stadium over de te gebruiken soorten nagedacht en konden die worden aangeplant zodra een straat gereed was. Ook werden waar mogelijk bestaande bomen gehandhaafd, zodat volwassen dennen en eiken samengingen c.q. afgewisseld werden met soorten als linden en Amerikaanse eiken.

3.2.6 Nieuwe waterloop in oostelijk deel van het Brediuskwartier

Het verbreden van de kop van de oostelijke zandvaart tot een vijver kwam net als het Bilderdijkplantsoen in 1927 gereed. De Gooi- en Eemlander op 5 september 1927: *"Overal zagen wij huizen in aanbouw en lang zal het niet meer duren of Bussum is een groote en zéér fraaie woonwijk rijker geworden. Fraai ook door het heerlijke plantsoen aan de Willem Bilderdijklaan, waarvan een zeer druk gebruik wordt gemaakt en door het gereedkomen van de waterpartij bij het Rozenlaantje. Men is aldaar aan het uitzaaien, doch wij vreezen zeer dat voor den winter het gras niet meer op de hellingen komen zal."*

De aanleg van de aansluitende nieuwe vaart, door de Raad goedgekeurd in 1924, liet nog op zich wachten. De vorm was ook nog niet definitief, omdat er discussie was over de verbreding van het water die zorgde voor een aantal minder diepe kavels. Tenslotte werd dan toch een keuze gemaakt voor de gracht zonder verbreding.



Afb. 24 Kaart "Gewijzigd ontwerp uitbreidingsplan van 1927", weergegeven in krant 1933 (Naardens archief)

In 1930 is de brug in de Burgemeester s' Jacoblaan gebouwd, maar opnieuw werd gediscussieerd of het water ten oosten van de Burgemeester s' Jacoblaan er wel moest komen. Directeur van gemeentewerken Gerber was niet blij met het water, dat niet meer kon worden aangesloten op water in het Bos van Bredius, en opperde de mogelijkheid om alleen een verdiept plantsoen aan te leggen. De reeds aanwezige brug en het geld dat was gereserveerd voor dit arbeidsproject in tijd van werkloosheid, gaven echter de doorslag.

De vrees dat de verdiepte vaart een stijf en onnatuurlijk wandelplantsoen tot resultaat zou hebben wist Tersteeg ongegrond te maken. De Gooi- en Eemlander op 6 juni 1934: *"Een prachtige waterpartij is hier door de gemeente aangelegd, in twee delen. Het eerste gedeelte tot aan de s' Jacoblaan is reeds vroeger gereedgekomen. Het tweede gedeelte aan de overzijde van deze laan tot aan de Obrechtlaan nadert zijn voltooiing. Nog is het aan het zicht onttrokken door een schutting, maar deze kan spoedig verwijderd en de wandeling opengesteld worden. Eenzelfde monumentale trap als bij het reeds bestaande gedeelte voert naar beneden en tusschen steile taluds ligt daar de vijver, langs welks kanten geasfalteerde wandelpaden lopen."*

Het is opmerkelijk dat de paden werden geasfalteerd. Op de oude foto's zien alle wandelpaden er licht uit. Dus waarschijnlijk waren ze afgestrooid met grind.



Afb. 25 en 26 Linker foto: 1936 Trap met bloembakken, van de Jacob Ruysdaellaan naar de nieuwe vaart. Er kwam geen brug op deze plek. De middenleuning werd later weggehaald. (Album Tersteeg, Speciale Collecties WUR, foto WUR)

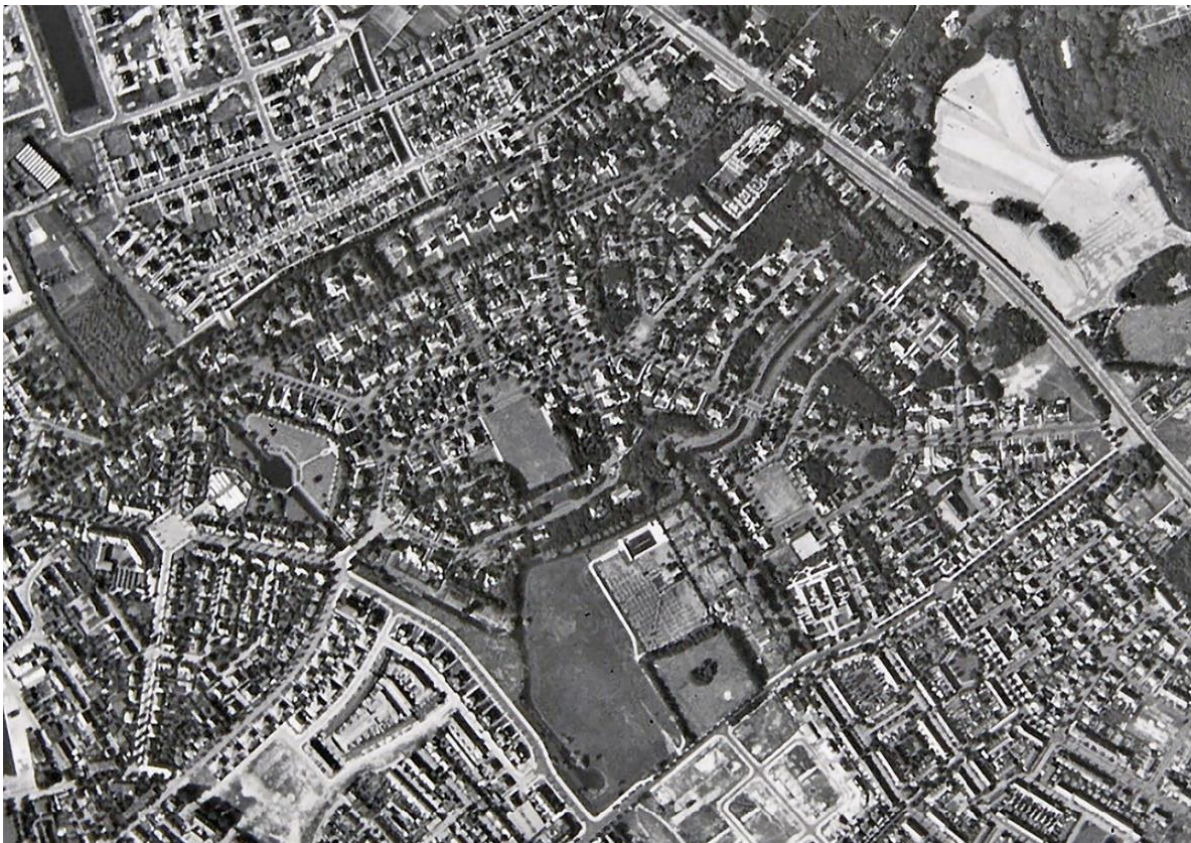
Rechter foto: 1934 Plantsoen in aanleg langs het laatst gegraven deel van de waterloop. (SAGV)

3.2.7 Nieuw kinderzwembad en kinderschooltuinen

De zweminrichting aan de Huizerweg brandde in 1932 af. Ter vervanging werd een nieuw kinderzwembad gepland in de noordoosthoek van het weiland en ten zuiden daarvan een schooltuinencomplex. Deze voorzieningen zorgden er samen met het grote speel- en feestveld in het hart van de wijk, de plantsoenen met vijvers en vaarten en de landelijke weide voor dat het groen in het Brediuskwartier aan alle bewoners wat te bieden had.



Afb. 27 Het nieuwe kinderzwembad (gebouwd 1937, afgebroken 1968) leek op een boerderijtje naast het weiland. Voor de nieuwe functie werd beschoeiing aangebracht voor de afgekalfde oever van het weiland. (SAGV)



Afb. 28 Het voltooide Brediuskwartier op een luchtfoto van 1938. (Beeldbank Defensie)

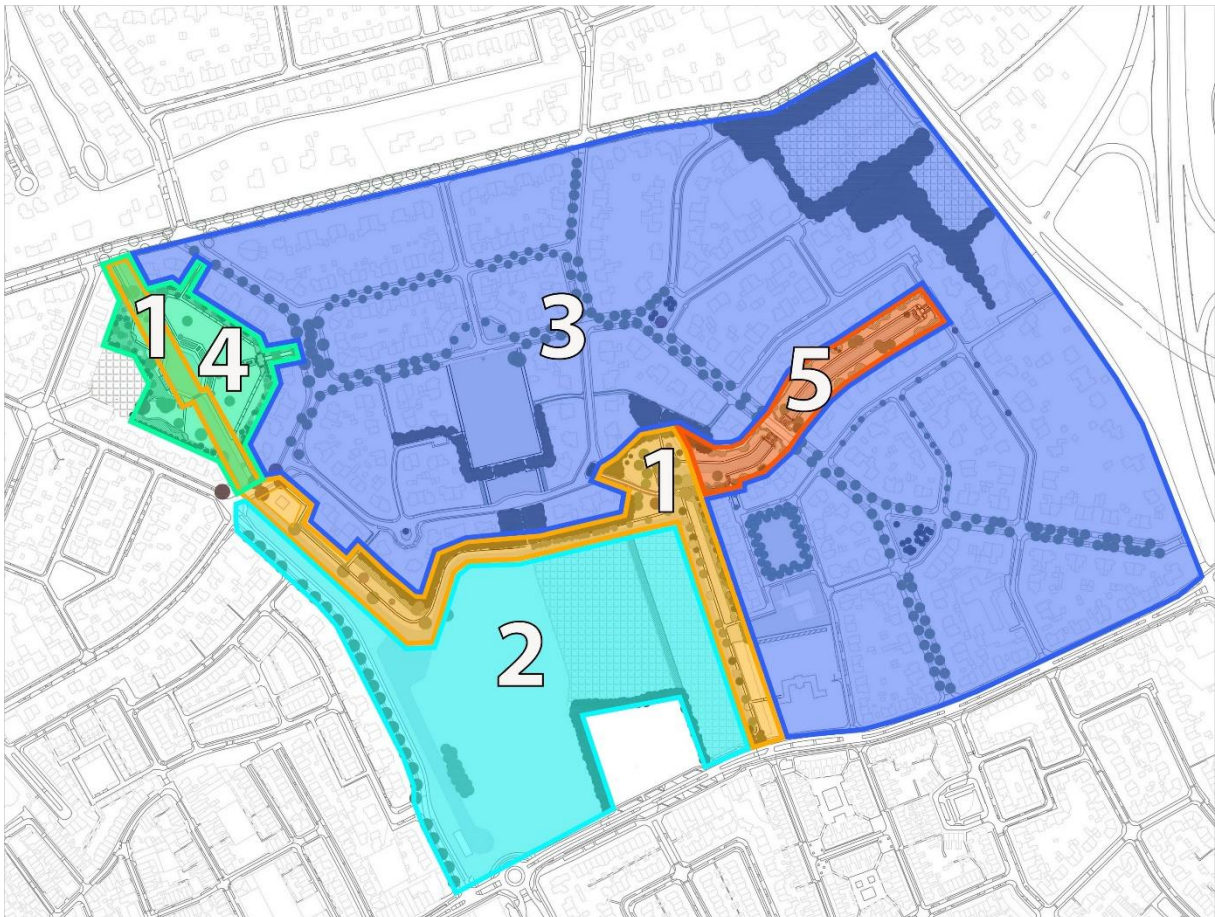
4 De aanleg van de door Tersteeg ontworpen plantsoenen

De totstandkoming van het Brediuskwartier nam vele jaren in beslag en niet het hele plangebied verkeerde steeds in dezelfde fase van ontwikkeling. Toch slaagde Tersteeg er in samenwerking met de architecten in om een woonwijk met plantsoenen te ontwerpen die niet alleen qua structuur een hecht geheel vormde maar ook qua beeld.

Om de oorspronkelijke aanleg te bespreken is het praktisch om de volgende onderdelen te onderscheiden:

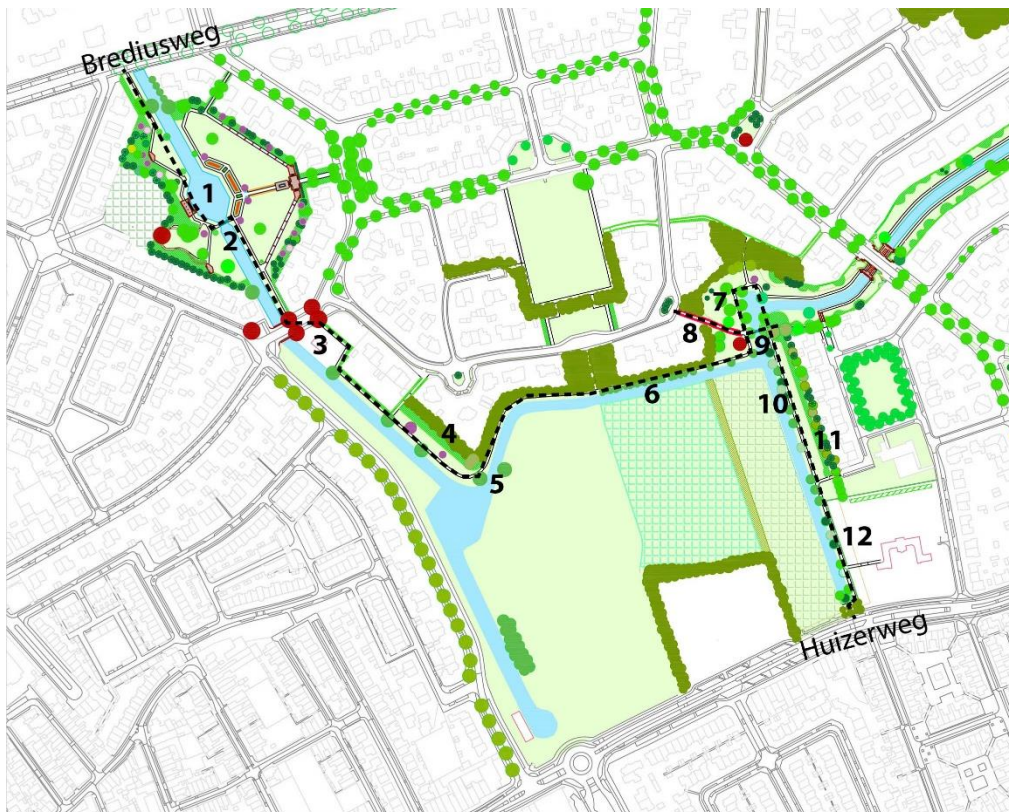
1. De wandeling langs de zandvaarten ('t Mouwtje, Rozenlaantje);
2. Het weiland en de groenstrook langs de Frederik van Eedenlaan;
3. De beplantingen en groene ruimten in de woonwijk
4. Het Bilderdijkplantsoen;
5. Wandeling rond de extra waterloop naar de Jacob Obrechtlaan.

De nummers corresponderen met de nummers op de onderstaande overzichtskaart.



Afb. 29 Onderdelen van de door Tersteeg ontworpen groenstructuur.

4.1 De wandeling langs 't Mouwtje



----- Oorspronkelijke wandelroute (voor aanleg W. Bilderdijkpark en verlenging zandvaart)
 1 = zandvaart; 2 brug; 3 = gehandhaafde woning van voormalige blekerij; 4 = begroeide helling zanderij;
 5 = treurwilg; 6 = bomenopslag in oever; 7 kop Mouwtje; 8 = Rozenpaadje; 9 = (rustieke) brug;
 10 = bomenopslag in oever; 11 = begroeide helling zanderij; 12 = tuin Godelinde stichting (ontwerp Tersteeg)

Afb. 30 Globale reconstructie van de historische wandeling langs 't Mouwtje.

Op de hellingen van de zanderij groeiden eikenhakhout en andere bomen. Langs de zandvaarten waren in de oevers spontaan wilgen, elzen en berken opgeslagen. Toen besloten werd een wandeling aan te leggen langs de zandvaarten, was er weinig geld daarvoor beschikbaar. Tersteeg realiseerde met weinig middelen en gebruikmakend van de aanwezige begroeiing een afwisselende route. Langs een deel van de route handhaafde hij de begroeiing langs de oever, maar liet het op een ander deel verwijderen, zodat men daar in de zon liep en vrij uitzicht had over de weide. Langs de oostelijke zandvaart stonden veel berken langs het water en lag nog een strook oud bouwland. Daar werd het pad tussendoor gelegd.



Afb 31 en 32 Linker foto (ongedateerd): westelijk deel van het wandelpad met vrij uitzicht over het weiland. Rechterfoto (1925): oostelijk deel waar het pad tussen bos op de helling en oeverbegroeiing liep. (SAGV)



Afb. 33 en 34 Foto's van de wandeling ca. 1928. De kwekerij van de plantsoendienst was nog niet aangelegd. De strook bouwland (op rechterfoto links) werd pas later als plantsoen ingericht. Op de achtergrond de Huizerweg.

In 1925 werd in de Nieuwe Bussumsche Courant een brief geplaatst waarin de schrijver stelde dat de *"wandeling onder groene wilgen"* lokte maar dat ze vanuit het zuiden slecht toegankelijk was door de hoge trap zonder leuningen aan de Huizerweg. Het is niet zeker of de briefschrijver alleen op de inheemse wilgen doelde, of dat Tersteeg ook al twee treurwilgen had laten planten, één aan het einde van het westelijke pad vanaf de Oud Bussumerweg en één iets verder in het weiland, aan de rand van de vaart. Deze bomen zorgden ervoor dat wanneer men aan kwam wandelen het uitzicht over de weidsheid van het weiland net wat schilderachtiger werd. De boom op de punt markeerde tevens de bocht in het pad.



Afb. 35 en 36 Trap van bielen bij de Huizerweg. Rechts toegang naar de wandeling vanaf de Oud Bussumerweg. (SAGV)



Afb. 37 en 38 Links: treurwilg langs de wandeling, foto uit ca. 1955. Rechts: het Rozenpaadje in 1964 met rozen en rustiek brugje. Langs het water staan aftakelende wilgen, die resteren van de spontane oeverbegroeiing langs de zandvaart. (SAGV)

Het Rozenpaadje met het rustieke brugje was het meest kostbare deel van de aanleg. De rustieke brug is zeer atypisch voor het werk van Tersteeg. In 1906 schreef hij in het tijdschrift *Het Oud & Nieuw*: *"Overal kunnen wij ze zien, die grootere en kleinere tuinen met slingerpaden en landschappelijke beplantingen, op heuvelachtig gemaakte terreinen met veelal waterplassen in de meest grillig vormen, opgesierd door nagemaakte rotspartijen (dikwijls nog van imitatie-natuursteen!) rustieke bruggetjes en vele andere af te keuren tuinsieraden."* Misschien stond Tersteeg het eenvoudigweg toe dat er (tijdelijk) een goedkope takkenbrug in de wandeling kwam te liggen. Kennelijk raakten de bewoners van het Brediuskwartier zeer gesteld op de rustieke brug want in 1964 lag hij er nog steeds.

De kop van de zandvaart bij het Rozenpaadje werd in 1927 vergroot tot een vijver. De plankaarten zijn duidelijk over de te maken watervorm, maar over de aanpassing van de beplantingen langs de wandeling, geven ze geen informatie. Ook variëren de ideeën over waar bruggen moesten komen.



Afb. 39 en 40 Links en rechts uitsneden van plankaarten uit 1927. (Kelder gemeentehuis)

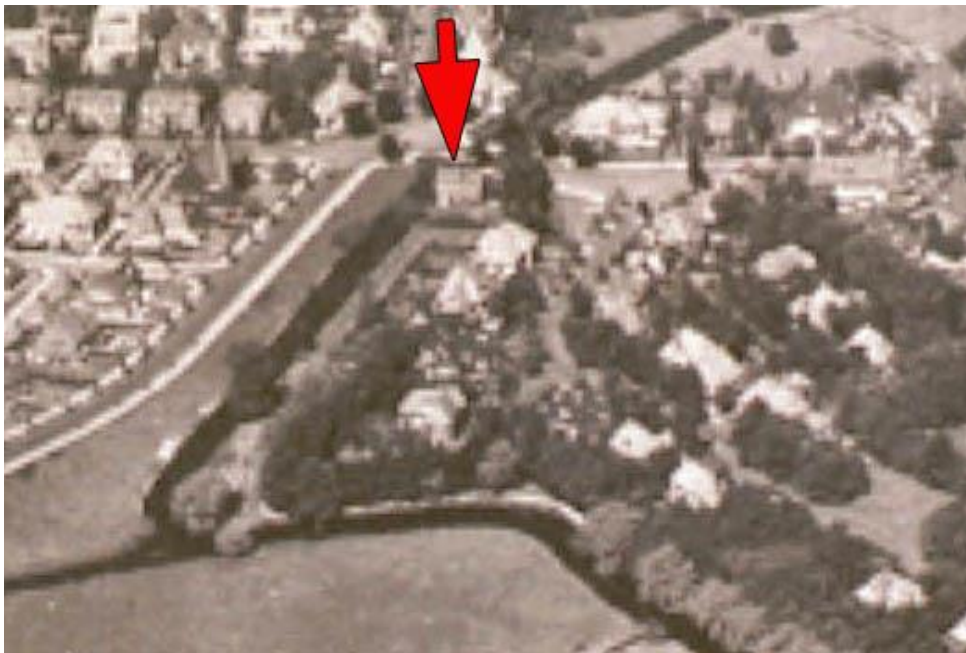
De volgende foto's tonen wat er veranderde. Voor de eerste wandeling had Tersteeg een deel van de spontaan opgekomen bomen gehandhaafd en een deel vervangen door gras, heestergroepen en parkbomen. Toen vervolgens in 1934 de nieuwe waterloop werd gegraven die aansloot op de kop van de vijver, veranderde Tersteeg ook de beplantingen aan de west- en noordzijde van de vijver, zodat ze beter pasten bij de sfeer van het nieuwe plantsoen. Hij zette het in de afzanding opgeslagen bos terug op de helling en verfraaide de nieuwe bosranden met Amerikaanse eiken. In de ingezaaide grasvelden kwamen nieuwe parkbomen van de eerste grootte: bruine beuk, tulpenboom en op de achtergrond taxussen.



Afb. 41 en 42 Links: Aanleg rond kop van 't Mouwtje in 1930, voor de aanleg van de nieuwe waterloop. Rechts: 1935, na aanleg van de nieuwe waterloop. (SAGV)

We vermoeden dat pas na het voltooiën van de nieuwe waterloop, toen de hele wijk al een stuk verder was ontwikkeld dan in 1923, de wandeling langs de bestaande zandvaarten verder is ingericht. Dat wil zeggen dat de strook bouwland achter de Jacob Ruysdaellaan werd ingericht met gras, heestergroepen en veel extra coniferen en dat langs het eerste stuk van de wandeling, parallel aan de Frederik van Eedenweg onderaan de boshelling heesterplantsoen werd gezet en enkele bijzondere bomen geplant, zoals de *Magnolia kobus*. Op de helling groeide nog steeds eikenhakhout en op de top, waren dennen gehandhaafd op villakavels.

Het concept van een doorlopende bosrand op de helling, dat duidelijk uit de plantekeningen naar voren komt, werd deels onmogelijk doordat aan de Isaïc da Costalaan vier woonkavels werden verkocht die tot bijna aan het wandelpad reikten. In reactie hierop maakte Tersteeg het plantsoen waarschijnlijk in zijn geheel eenvoudig en rechtlijnig.



Afb. 43 Uitsnede luchtfoto 1938. De rode pijl wijst op de in het plan ingepaste woning van de blekerij. Daaronder de achtertuinen.



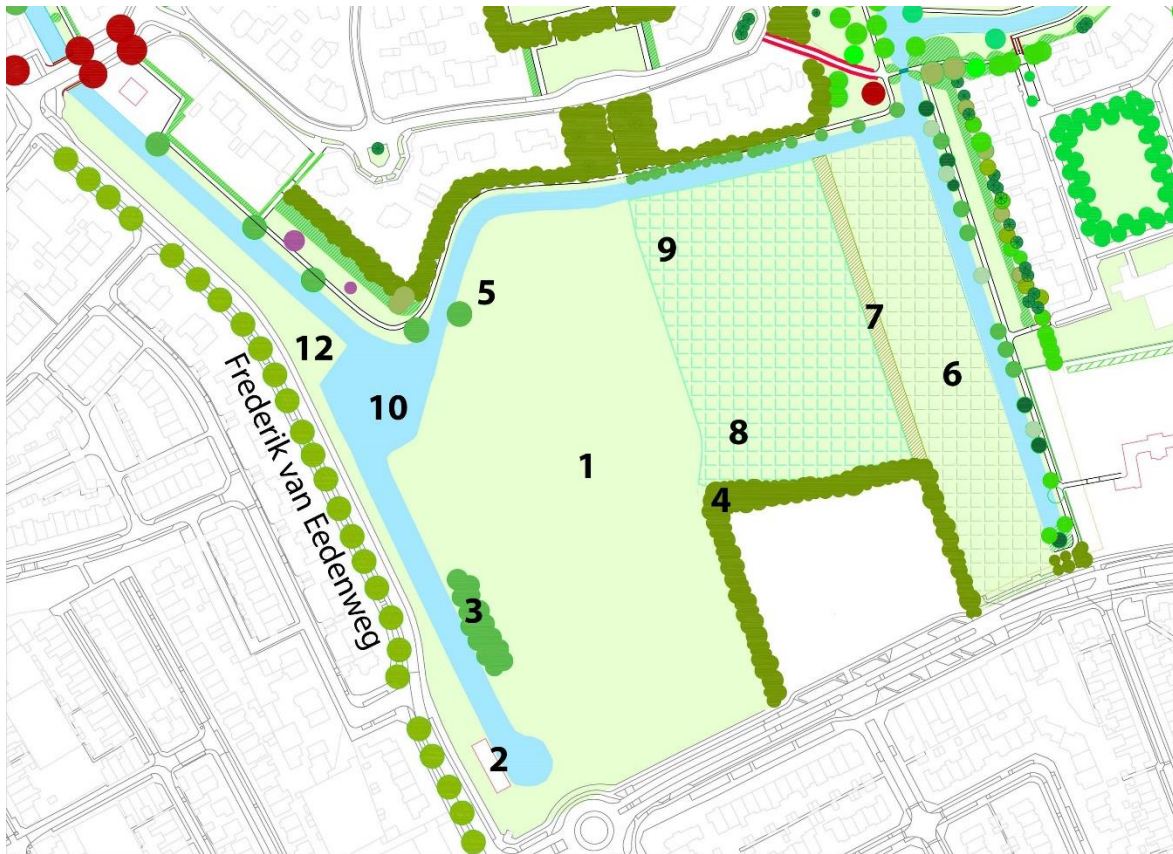
Afb. 44 en 45 Links: oud eikenhakhout onderaan de helling in de zuidwestpunt. Rechts: *Magnolia kobus*.

Uit de stedenbouwkundige plankaarten blijkt dat met het plan voor de aanleg van een wandeling langs de zandvaarten nagedacht werd over verbindingen met de overzijde door bruggen. Uiteindelijk

bleef het bij de bestaande rustieke brug. Het lag voor de hand dat na 1937 er een brug gelegd zou worden naar het kinderswembad en de kindertuinen, maar uit een krantenartikel 1967 blijkt dat dan voor het eerst een brug wordt gelegd.

De watergangen werden voor de wandeling van 1923 nog niet beschoeid. Beschoeiingen werden gemaakt vanaf 1927. Het weiland kreeg uiteraard geen beschoeide oevers.

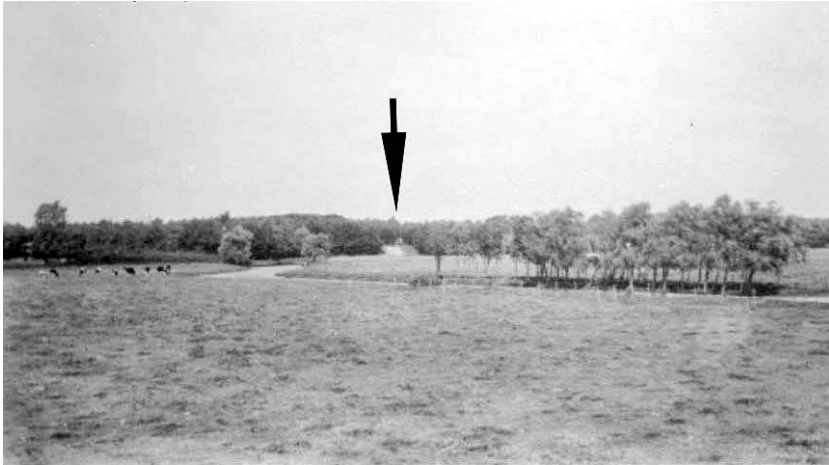
4.2 Het weiland en de groenstrook langs de Frederik van Eedenweg



1 = weiland in zanderij; 2 = eerste zwemschool aan kop zandvaart (1903-1932); 3 = spontaan gegroeid bosje; 4 = begroeide helling zanderij; 5 = treurwilg; 6 = locatie nieuwe gemeentekwekerij, geen door Tersteeg geplande functie; 7 houtsingel; 8 = locatie kindertuinen, geen door Tersteeg geplande functie; 9 = locatie tweede (kinder)zwembad (1937-1968); 10 = vijver (ontwerp Tersteeg); 11 = Frederik van Eedenweg met 1 rij Amerikaanse eiken; 12 = locatie herdenkingsmonument vanaf 1945, geen door Tersteeg gepland element

Afb. 46 Globale reconstructie historisch weiland en Frederik van Eedenweg

Tersteeg had zich sterk gemaakt voor het niet bebouwen van het als weiland ingerichte stuk grond tussen de zandvaarten en de Huizerweg. Het weiland naast de villawijk maakte juist de wandeling eromheen zo aantrekkelijk. Of Tersteeg bemoeienis had met de aanleg van de kwekerij voor de plantsoendienst, het nieuwe zwembad en de kindertuinen blijkt niet uit archiefstukken. Misschien heeft hij aanwijzingen gegeven voor de inpassing ervan en de plattegrond van de kindertuinen getekend.



Afb. 47 Deze foto uit 1925 biedt zicht over het weiland vanaf de Huizerweg in noordoostelijke richting. De Frederik van Eedenweg is nog niet aangelegd. Langs de zuidelijke zandvaart is een bosje gegroeid. Rechts buiten beeld bevindt zich de eerste zweminrichting. Op de achtergrond is de boshelling van het niet afgezande gebied zichtbaar, met een grote opening voor spel op de zandhelling en panoramisch uitzicht.

De Frederik van Eedenweg, die aan de westkant van het weiland kwam te liggen, deels vlak langs de zandvaart, kreeg een éézijdige beplanting van Amerikaanse eiken. Daardoor werd de ligging van de straat aan het weiland benadrukt. De keuze voor Amerikaanse eiken is ongetwijfeld wel in overleg met Tersteeg gemaakt; ze geven een antwoord op de Amerikaanse eiken die hij aan de andere kant van het weiland gebruikte.

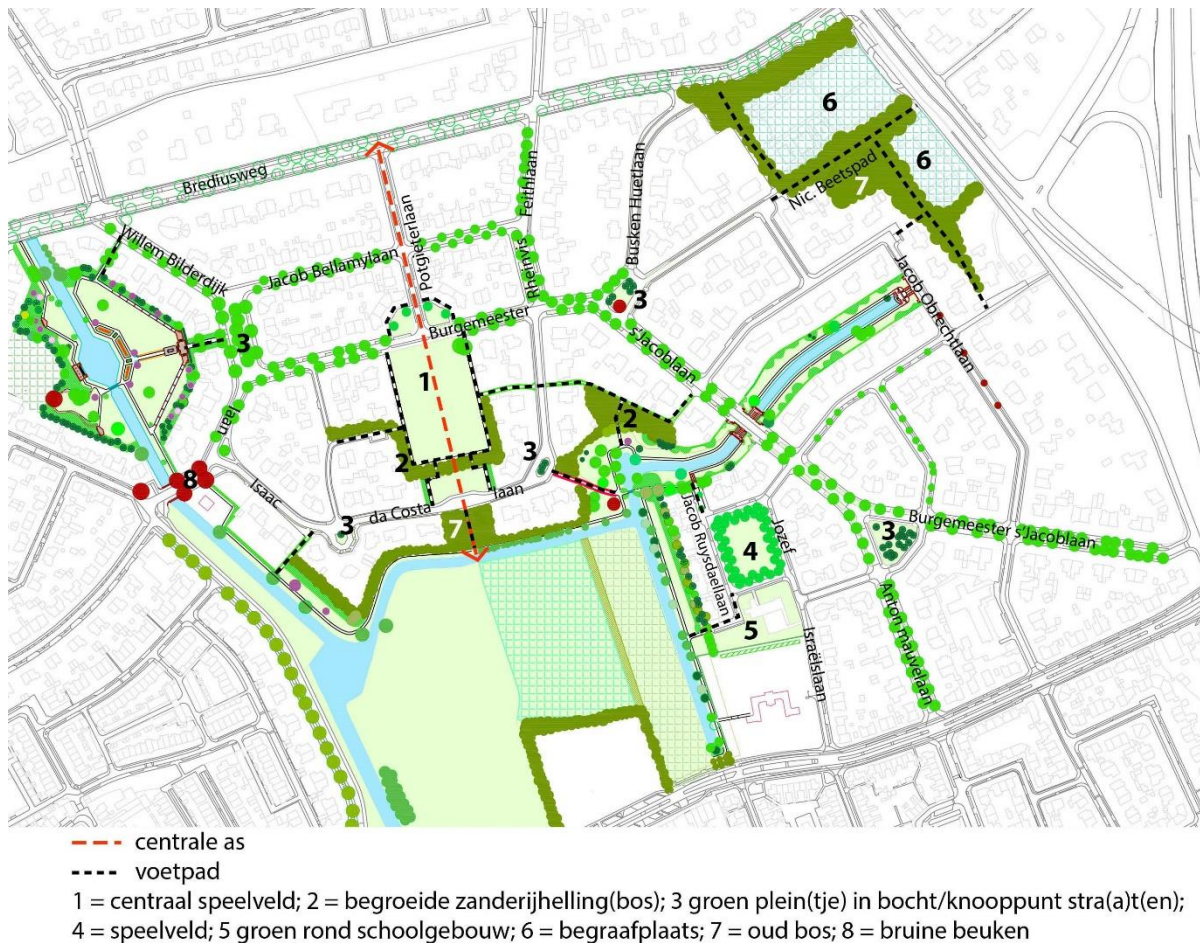
De Bazel had al vroeg een verbreding van het water getekend bij de driesprong van zandvaarten. Zijn landschappelijk vormgeving werd door Tersteeg veranderd in een strakke belijning en met minimale vormwijzigingen bleef de vijver verder steeds op de diverse plankaarten aanwezig. Wanneer de vijver is gegraven weten we niet, maar op een luchtfoto van de RAF uit april 1945 is hij te zien. Voor de aanleg van de vijver werd een stukje zandvaart gedempt.



Afb. 48 en 49 Links: detail kaart 1934. (Gemeentearchief Bussum). Rechts: uitsnede luchtfoto uit 1945. Aan de lichtere grasput is te zien waar het gedempte stuk vaart lag. (RAF, Geoportaal Wageningen Universiteit).

Na het graven van de vijver bestond de groenstrook langs de Frederik van Eedenweg uit twee delen. Het noordelijk deel dat niet tegenover het weiland lag, werd met aanplant van bomen en struiken aangepast aan het plantsoen van Tersteeg aan de overzijde van de vaart.

4.3 Bepantingen en groene ruimten in de woonwijk



Afb. 50 Globale reconstructie van de door Tersteeg ontworpen groenstructuur die met de parken samenhangt.

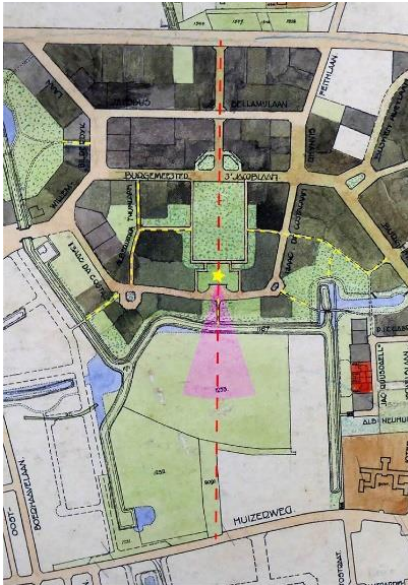
4.3.1 De noord-zuidas met het centrale speelveld en de voetpaden

Al in 1919 hadden Hartstra en Tersteeg bedacht om het afgezande perceel aan de noordzijde van de Oud Bussumerweg, open te houden. In de ontwerpen van 1923, 1924 en 1925 werd het perceel een zuiver rechthoekig veld en onderdeel van een reeks ruimten langs een noord-zuidas. De strenge vorm van het veld werd verzacht doordat in de noordoosthoek een wat hogere plek met eiken werd gehandhaafd en aan de noordzijde van de Burgemeester s'Jacobaan twee kleine pleintjes met bebouwing werden gemaakt. Zo liep de hoofdstraat niet langs, maar door het 'hart' van de wijk, waar kinderen vrij konden spelen en waar van alles kon worden georganiseerd in de buitenlucht.



Afb. 51 Zicht op het centrale speelveld vanuit het zuiden.

Op een kaart van 1925 is aan de Isaïc da Costalaan een opvallende verbreding in de weg getekend en een door voetpaden omzoomd stuk grond. Wellicht was dit een reservering voor een te bouwen paviljoen, café of iets dergelijks.



Afb. 52 Bewerkte uitsnede van kaart van verkochte en onverkochte gronden uit ca.1927. De rode stippellijn duidt de centrale as aan. De gele ster is gezet op de plek die mogelijk bedoeld was voor een café, paviljoen o.i.d. Vanaf dit punt is in roze het door bomen ingekaderde uitzicht naar het weiland aangeduid.

Via door groen omzoomde voetpaden, verduidelijkt met gele stippellijnen, was het centrale veld vanaf verschillende kanten goed bereikbaar en bovendien verbonden met de wandeling langs het Mouwtje. In werkelijkheid hebben de twee paden aan weerszijden van het veld nooit recht tegenover elkaar gelegen.

De plek van de reservering is tot ver in de jaren vijftig opengebleven, maar een bijzonder element is er nooit gekomen. In het potentiële uitzicht werd bos geplant en later werd de ruimte gebruikt voor twee huizen.

De voetpaden die in het stedenbouwkundige plan waren opgenomen, lagen niet koud tegen kavelgrenzen, maar werden begeleid door groenstroken. Waar mogelijk werden in die groenstroken ook bomen geplant, zodat de paden een parkachtige kwaliteit kregen en de grenzen met de tuinen minder nadrukkelijk waren. De beginpunten aan de straten werden verbreed, waardoor de toegangen goed waren te zien. De verbindingen van de voetpaden met het lageregelegen speelveld en de wandeling langs de vaarten onderaan de hellingen van de zandafgraving werden steeds vormgegeven met een trap, behalve het oude Rozenpaadje en het pad bij de voormalige blekerij. Dat waren hellingbanen.



Afb. 53 en 54 Links: westelijke trap naar het speelveld. Rechts: begin pad aan de Isaïc da Costalaan. Het pad sluit met een verbreding aan op het trottoir.

4.3.2 Straten en pleinen

De boombeplantingen in de straten horen bij de groenstructuur die Tersteeg ontwierp. Dat is vooral goed te zien daar waar straten en plantsoenen elkaar raken of kruisen. Tersteeg onderbrak daar de rijen straatbomen of bracht ze maar aan één zijde van de weg aan. Bij de hoofdtoegang van het Willem Bilderdijkplantsoen ontwierp hij een plein met parkachtige bomen (vleugelnooten) om de aanwezigheid van het park te benadrukken. Verder zorgden de straatbomen in de groene berm in combinatie met de restanten bos op de villakavels voor de lommerrijke parksfeer van het villapark. De parksfeer versterkte Tersteeg ook door de wintergroene beplanting van de pleintjes in de knikken van wegen. Als men ging wandelen begon het zorgvuldig ontworpen aangename beeld al bij het tuinhok, niet pas in het park.

De bomenstructuur die Tersteeg ontwierp bestond voor de hoofdstraten uit bomen van de eerste grootte: linden, eiken, platanen, Amerikaanse eiken, paardenkastanjes. Hij gebruikte geen beuken, want die stonden al aan de Brediusweg en aan de Huizerweg, de hoofdwegen. In de smallere zijstraten paste hij soorten toe als berk, sierkers, roodbladige esdoorn.



Afb. 55 en 56 Links: de linden in de Burgemeester s'Jacoblaan worden onderbroken ter hoogte van de kruising met de verlengde zandvaart en het plantsoen. Het parkontwerp en het straatontwerp zijn hier met elkaar verknoopt. Rechts: pleintje met gewone vleugelnooten voor de hoofdtoegang van het Willem Bilderdijkplantsoen.



Afb. 57 en 58 Links: verjongde schijncipres op pleintje in de Isaïc da Costalaan. Rechts: plein met dennen van verschillende leeftijden op tweesprong Burg. s'Jacoblaan - Anton Mauvelaan.

Een verbijzondering ontwierp Tersteeg ook bij het westelijke begin van de Willem Bilderdijklaan ofwel de Oud Bussumerweg. Hier stond naast de gehandhaafde woning van de voormalige blekerij een bruine beuk. Tersteeg plantte er drie bij, zodat bij de brug over de zandvaart een soort poort van bruine beuken werd gevormd. Aan de westzijde van de brug stond eveneens een bruine beuk, vermoedelijk bij een huis dat moest wijken voor de aanleg van de Constantijn Huijgenslaan. Een tweede bruine beuk aan die zijde is waarschijnlijk ook door Tersteeg geplant.



Afb. 59 en 60. Links: ongedateerde ansichtkaart. Bij de volwassen bruine beuk begon het pad dat leidde naar de wandeling langs de zandvaarten. (Ansichtkaartenbeurs.nl) Rechts: 2020 drie bruine beuken van Tersteeg, circa 100 jaar oud.

Op het grote rechthoekige grasveld tussen de Jacob Ruysdaellaan en de Jozef Israëlslaan plantte Tersteeg geen zware bomen of donkere coniferen maar juist bomen met luchtige kronen: valse Christusdoorn (*Gleditsia triacanthos*). Een dubbele rij bomen werd in het gras rond het speelveld gezet, zodat er een rand gras in lichte schaduw was om te zitten. Aan de zuidkant van het speelveld was een school gepland en ongetwijfeld was het veld ook voor gebruik door de leerlingen bedoeld. De school met zijn tuin vormde het scharnierpunt tussen het veld en de wandeling langs de oostelijke zandvaart.

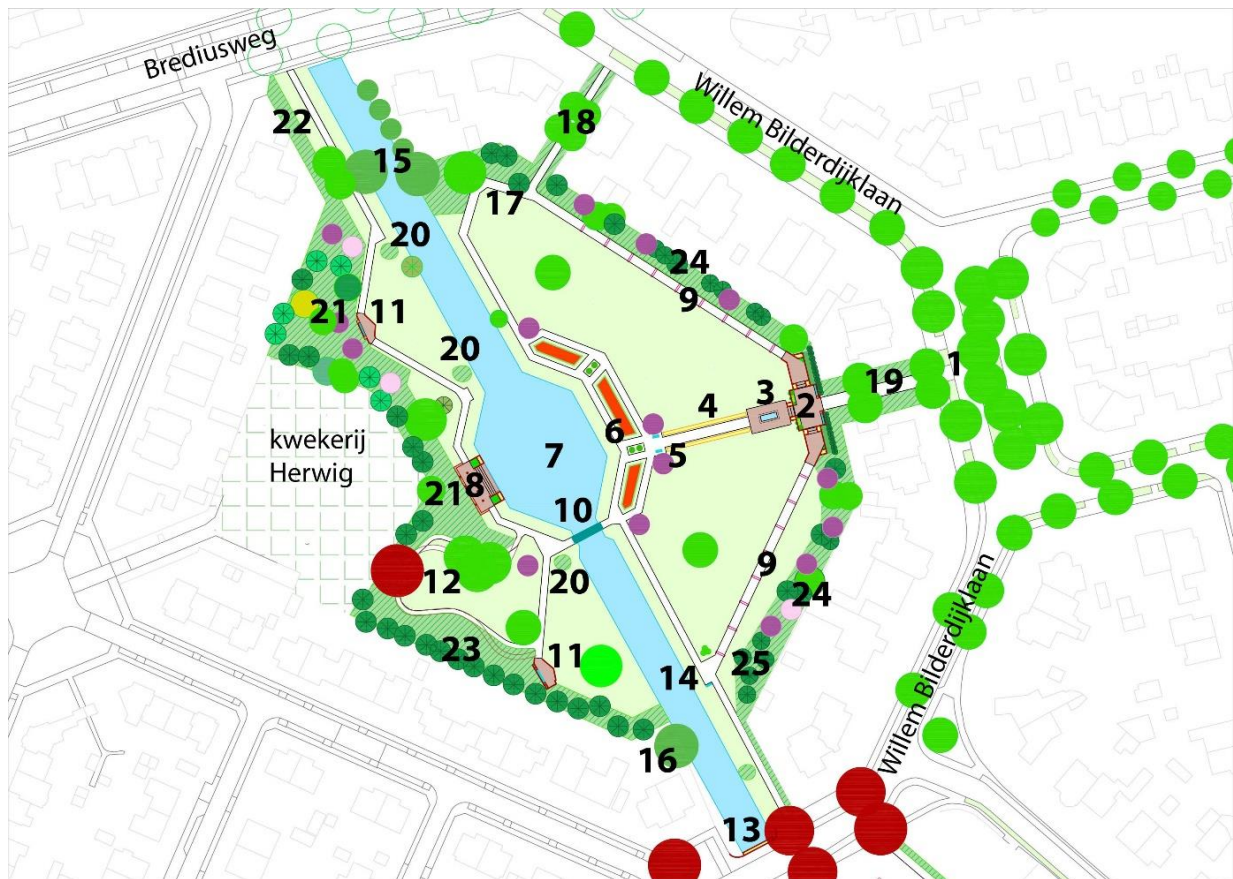


Afb. 61 en 62. Links: grasveld met dubbele rij valse Christusdoorn. Rechts: de school was al gebouwd voordat het grasplein werd beplant. (SAGV)

4.4 Het Willem Bilderdijkplantsoen



Afb. 63 en 64. Deze foto's tonen enkele wilgen die al langs de zandvaart groeiden toen in 1923 een wandelpad werd aangelegd. Bij de aanleg van het park werden ze gehandhaafd. (SAGV)



- 1 = hoofdentree Willem Bilderdijklaan; 2 = flagstone plateau met (in)gemetselde trappen, banken en bloembakken; 3 = goudvissenvijver in flagstone pleintje; 4 = plantenborders; 5 = pleintje met twee bankjes zonder rugleuning; 6 = dahlia-perken met busxusranden en lage bolconiferen; 7 = vijver; 8 = flagstone plateau met pergola, (in)gemetselde banken en trappen naar de vijver; 9 = rozenberceau (stalen bogen); 10 = brug (bolle brug, vanaf 1954 vlakke brug); 11 = gemetselde bank op lunetvormig pleintje van flagstones; 12 = restant oude tuin, bestaand uit slingerpad, bruine beuk en haag-beukengroep; 13 = gemetselde brug met plantenbak boven de vaart; 14 = zitpleintje met bankje zonder rug; 15 = wilgen die al langs de vaart groeiden toen park werd aangelegd; 16 = treurwilg in zichttas rozenberceau; bijzondere naaldboom in zichttas rozenberceau; 18 = vier katsurabomen; 19 = vier linden; 20 = heestergroep in zichtlijn pad en als kader voor uitzicht banken nr 11; 21 = gemengde, dichte en schilderachtige beplantingsrand van naaldbomen, loofbomen, kleine bloeiende bomen en heesters; 22 = rand waarvan geen historische gegevens zijn gevonden, vermoedelijk als 21; 23 = dichte rand van sparren met daarvoor heesters; 24 = gemengde rand van coniferen, kleine bloeiende bomen, enkele grote loofbomen en heesters; 25 = taxusgroep; symmetrisch geplaatste bomen van verschillende soort

Afb. 65 Globale reconstructie ontwerp Willem Bilderdijkplantsoen van Tersteeg

Van het Bilderdijkplantsoen zijn geen tekeningen gevonden in de verschillende archieven.

Bovenstaande reconstructie is gemaakt op basis van andersoortige historische gegevens en de huidige plattegrond.

Foto's gemaakt kort na de aanleg plus een beschrijving in een krantenartikel ter gelegenheid van de opening op 14 juli 1927, geven wel een goed beeld van het geheel en van sommige details, maar niet van iedere plek in het park. Op de oude zwartwit beelden is de beplanting bovendien nog jong en niet steeds te identificeren. Een aantal informatieve foto's en tekstfragmenten volgt hieronder.

De Gooi- en Eemlander op 14 juli 1927: *“De hoofdingang is geprojecteerd aan de zijde van de Willem Bilderdijklaan, waar een weg, bezoomd met linde-boomen, Prunus lusitanica, Spiraea Anthony Waterer en randen bolbegonia's, voert naar een plateau, vanwaar de geheele plantsoenaanleg kan worden overzien. Dit plateau is belegd met flagstones, waartussen de rots-plantjes thans welig opschieten. Banken, waarachter groote hulsten en coniferen, nooden daar tot rusten. Van dit plateau af daalt men langs eenige treden, naar een eveneens met flagstones belegd gedeelte, waarin een vijvertje met een springende fontein zich bevindt. Dit vijvertje, waarin goudvisschen zwemmen, is omzoomd met bloemen, terwijl waterplanten, zooals waterlelies, Calla's palustre, Ranunculus lingua, Butomus unballatus, hun bladen op het water uitstrekken. Een middenpad, waarlangs aan beide zijden borders, voert naar den grooten vijver: Hier zijn groote perken aangelegd met*

laagblijvendé dahlia Betsy, omgeven door, randpalm. Van het reeds vermelde plateau kan men langs paden, waarover berceau's, omslingerd met rozen, zich heenbuigen, een wandeling om het plantsoen maken. De vermoeide wandelaar vindt hier meerdere banken, welke hem rust bieden."

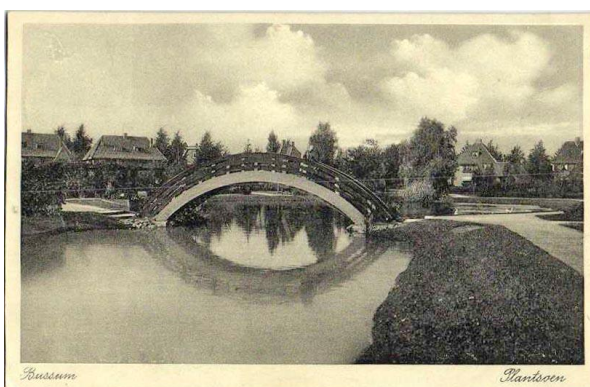


Afb. 66 en 67 Links de goudvissenvijver en daarachter het plateau van de hoofdingang. Rechts: zicht over de as met goudvissenvijver en borders vanaf het plateau. (SAGV)



Afb. 68 en 69 Links zicht op de dahliaperken en zitje langs de as. Rechts: zitje en rozenberceau. (SAGV)

[...] "Langs een landelijk en zéér artistiek brugje bereikt men de overzijde van den vijver, waar men zich spoedig bevindt bij een pergola, waaronder men kan zitten en van waar treden tot het water afdalen. Hier zwemmen statig de eenden en zwanen rond, die zeker door de jeugd gaarne zullen worden gevoerd."



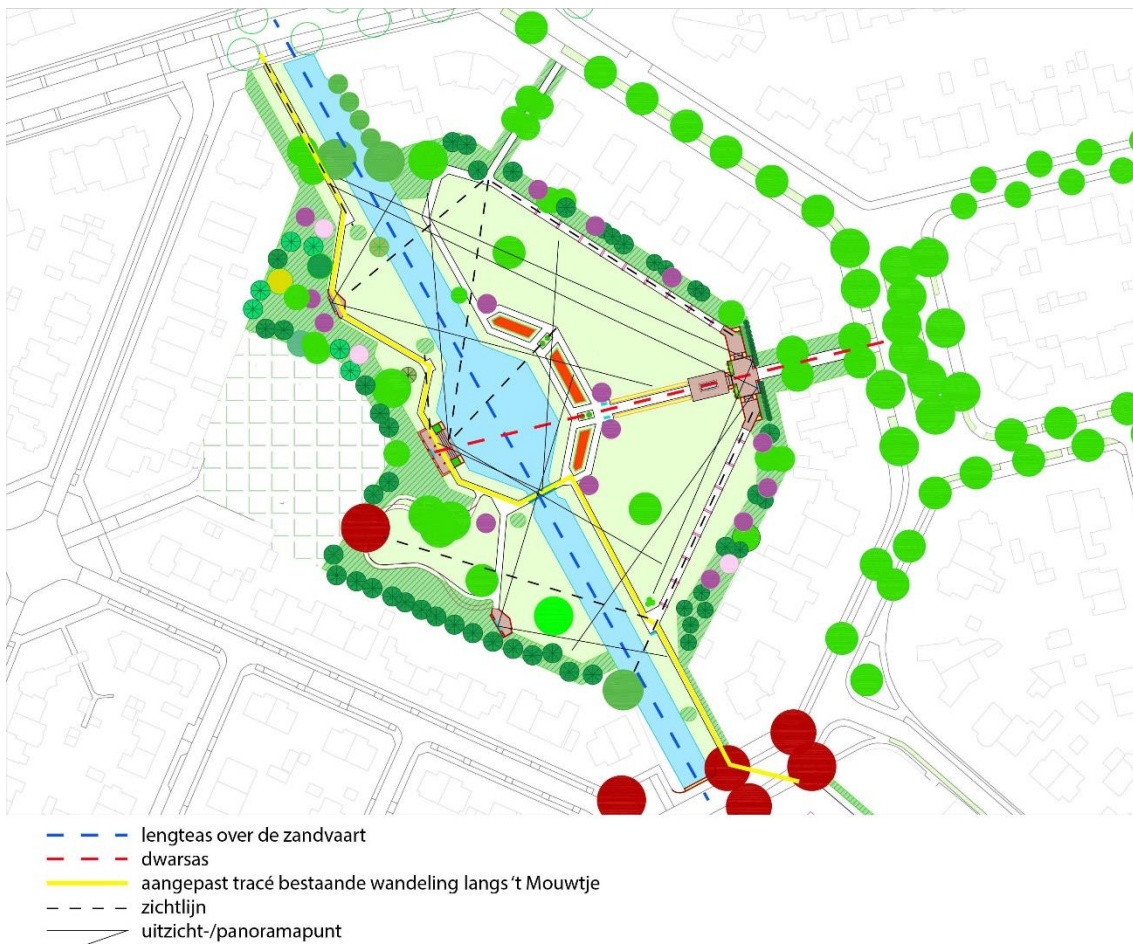
Afb. 70 en 71 De door ir. Gerber ontworpen brug, die een eenvoudiger brug uit 1923 verving. Rechts de pergola van Tersteeg. (SAGV)

[...] Zoodra de beplanting zijn volle wasdom zal hebben bereikt, zullen de grasperken omzoomd zijn door een groenen wand van coniferen, groenblijvende heesters en diverse bloeiende planten."



Afb. 72 en 73 Links: Bilderdijkplantsoen en woningen ten noorden van de entree (SAGV). Rechts: 1936 Zicht in het Bilderdijkplantsoen vanaf de brug in de Oud Bussumerweg. (Foto in Album Tersteeg, WUR Speciale collecties).

Het ontwerp nader bekeken



Afb. 74 Assen en belangrijk zichtlijnen en uitzichtpunten.

Bijzonder is hoe Tersteeg de wandeling uit 1923 langs de zandvaart bewerkte en integreerde in het park. Wandelaars die vanaf de Brediusweg het park inliepen en er aan de zuidkant uitwilden – of omgekeerd – moesten nog steeds over de brug bij de vijver. De ingangen en hun zichtlijnen versprongen. Alleen de vaart liep door.

Met de knikken van de paden in stompe hoeken reageerde Tersteeg op de ruitvormen van het grondvlak en de vijver, die al op het stedenbouwkundig plan van 1919 waren getekend.

Tersteeg maakte van de vijver het hart van het park. Alleen bij de vijver legde hij aan alle kanten paden langs de oevers. Het plateau met pergola aan de westzijde en de bloemperken afgewisseld met gesnoeide dwergheesters aan de oostzijde van het water vormden een geheel met het spiegelvlak van de vijver. Vanaf de hoge brug kon men de pergola, de vijver en de bloemenrand gezamenlijk overzien.

Als tegenhanger van de noord-zuidas die gevormd werd door de zandvaart ontwierp Tersteeg een lange oost-westas. De oost-westas begint als wandelpad bij de hoofdtoegang aan het Bilderdijkplantsoen, wordt een zichtas over het water en eindigt onder de pergola aan de westzijde. De as komt scheef op de vijver aan en bereikt deze bij een hoekpunt in plaats van in het midden van een lange zijde. (Als de hoofdtoegang van het park in het verlengde van de Jacobus Bellamy laan was gekomen, zoals eerder was getekend, zou de as recht op de vijver zijn gericht). Blijkbaar vond Tersteeg, die zelf medeverantwoordelijk was voor het stratenplan, het wel een ontwerpuitdaging om een scheve as evenwichtig op te lossen.

In het Bilderdijkplantsoen werd een gedeelte van een oude tuin opgenomen (afb. 65, nr. 12) dat een slingerpaadje langs een (samengestelde) bruine beuk en een groep van drie iepen omvatte. Het lag voor de hand om het slingerpaadje te verwijderen en te vervangen door rechte paden maar Tersteeg respecteerte kennelijk wat er was en verbond het met zijn rechtlijnige ontwerp.

De wandelaars viel het misschien niet eens op dat alle paden recht waren op één na. Om te zorgen voor de nodige verrassing in uitzichten situeerde Tersteeg namelijk heel nauwgezet bomen en heester-groepen in de zichtlijnen van paden. Verder creëerde hij gemengde beplantingen die door de vormen, kleuren en texturen voor schilderachtige effecten zorgden. Hij wilde geen ideaal landschap suggereren, zoals in de Engelse landschapsstijl, maar paste vrij groeiende beplanting toe in contrast met strakke snoeivormen, gemetselde bloembakken, en moderne plantenborders. De architectonische tuinstijl van Tersteeg was vernieuwend juist door het combineren van geometrie met verschillende typen beplantingen.



Afb. 75 Globale reconstructie van de plattegronden van de plateaus in de dwarsas.

De flagstones hebben een chocolademelkkleur, Dahliaperken zijn rood, bloembakken en vaste plantenborders zijn geel, de banken blauwgroen. Of er op de 'zijvleugels' van het oostelijke plateau ook banken stonden valt bij gebrek aan historische foto's en bouwsporen niet vast te stellen. Daarom zijn daar geen banken getekend.

Het plateau met zithoeken bij de hoofdingang en het plateau met pergola aan de vijver zijn typisch voor het werk van Tersteeg. Ze zijn opgebouwd uit baksteen, ze hebben een vloer van rechthoekige

flagstones en de plantenbakken en houten banken zijn in de constructie opgenomen. Ondanks dat het Willem Bilderdijkplantsoen werd aangelegd in afgezaagd terrein, wist Tersteeg met de plateaus toch nog enig hoogteverschil te creëren en verschillende niveaus met trappen te verbinden. De twee losse zitterrasjes aan de westzijde zijn eveneens gemaakt met bakstenen muurtjes en flagstones, maar hebben ook een opvallende plattegrond. Doordat Tersteeg de richtingen van de ruit hier in het klein in de plattegrond liet terugkomen, lijken de terrasjes op een soort lunetten. Wellicht zag Tersteeg bij het werken eraan zelf ook de verwantschap met de vorm van de batterijen IV en V die de ontwikkeling van het Brediuskwartier tot 1926 hinderden.

4.5 Wandeling rond de nieuwe vaart naar de Jacob Obrechtlaan



1 = verlengde zandvaart; 2 = trap in het verlengde van de Jacob Ruysdaellaan; 3 = trappartij in Burgemeester s'Jacoblaan; 4 = trappartij in Jacob Obrechtlaan; z = zitje op straatniveau, verbonden met trappartij door lage muur; 5 = heestergroepen, opgebouwd van laag naar hoog, op het talud

Afb. 76 Globale reconstructie van de historische aanleg van het plantsoen rond de nieuwe vaart.

Langs de nieuwe waterloop die aansluitend op de vijver bij het Rozenpaadje werd gegraven, waren geen bestaande beplantingen waar Tersteeg rekening mee moest houden. De vraag was hoe een aantrekkelijk beeld geschapen kon worden in de beperkte ruimte aan weerszijden, die bestond uit hellingen met een constante hellingshoek. Verder diende de verdiepte wandeling te worden ontsloten vanaf de hoger liggende straten en voetpaden. De oplossingen die Tersteeg bedacht voor die ontwerpproblemen waren conceptueel betrekkelijk eenvoudig maar qua uitwerking zeer verfijnd.

Voor zijn werk als tuinarchitect hield Tersteeg nauwgezet zijn afspraken bij in notitieboekjes. Daarin zal hij ook gespreksaantekeningen en wellicht zelfs schetsjes hebben gemaakt. Vermoedelijk wist auteur Bonica Zijlstra, die een korte monografie schreef over Tersteeg, uit de notitieboekjes dat

Tersteeg veel reisde en graag Florence, Rome, Orléans, Trier, Düsseldorf en Parijs bezocht.⁵ Op zijn reizen in Italië moet Tersteeg behalve als toerist ook als tuinarchitect hebben rondgekeken. Vermoedelijk bezocht hij villatuinen (uit de 15^e en later eeuwen) en bestudeerde hij hoe daar hoogteverschillen in assen werden gebruikt voor ingenieuze trappartijen met beplanting en stromend water. De wijze waarop Tersteeg het water van de nieuwe vaart met de hoger gelegen straten verbond door trappen met 'cascades' van bloemen en zitterassen lijkt geïnspireerd door Italiaanse tuinen. Het is bijzonder dat hij in Bussum niet één, maar drie verschillende kostbare trappartijen kon realiseren, waarvan die in de Burgemeester s'Jacoblaan bovendien een dubbele trappartij was, waarin bloembakken, banken en verlichting was geïntegreerd.



Afb. 77 en 78 Links: trap naar de Burg. s'Jacoblaan. Het water staat met de andere zijde in verbinding via een lage tunnel. Rechts: trap naar de Jacob Obrechtlaan. Tersteeg beëindigde het water hier nadrukkelijk met een laaggelegen terras. De ontworpen constructies zijn op straatniveau even breed als het water en de hellingen samen. (SAGV)

Bij de Burgemeester s'Jacoblaan en Jacob Obrechtlaan kwam het water als een klassiek kanaal recht op de trappen af. De trap in het verlengde van de Jacob Ruysdaellaan daarentegen lag dwars op het water. Daarom maakte Tersteeg deze smaller. Op veel plantekeningen staat in het verlengde van de Jacob Ruysdaellaan een brug getekend over de vaart. Deze is er nooit gekomen en ook geen trap aan de overzijde. Tersteeg anticipeerde daar al op door de 'dwarstrap' onderdeel te maken van de zuidelijke wandelroute. Via de rustieke brug moest men het Mouwtje oversteken en dan via de trap naar beneden om verder te wandelen. Omgekeerd beëindigde een uitstekende muur het wandelpad en leidde de wandelaars de trap op.



Afb. 79 en 80 Links: lantaarn, illustratie uit *Onze tuinen*, weekblad voor amateurtuiniers, jrg 25, nr. 23, 1930. (Delpher). Rechts: de asymmetrische trappartij met bloembakken in het verlengde van de Jacob Ruysdaellaan. (SAGV)

⁵ Nederlandse tuinarchitectuur 1850-1940, B. Zijlstra bewerkt L. van Ek, 1991, Nederlandse Tuinenstichting.

Vanaf de trappartijen en de zithoekjes op straatniveau – een soort loges- had men een fraai uitzicht over de grashellingen en de aan de bovenzijde daarvan ‘golvende’ heesterbeplantingen. De wijze waarop de beplantingen zijn aangebracht, is namelijk de tweede uitvinding van Tersteeg om van de vaart met zijn ‘technische’ taluds een wandelgelegenheid met afwisselende uitzichten te maken, zonder dat het Engelse landschapsstijl werd. Tersteeg zorgde voor een rand beplanting aan de bovenzijde van de hellingen en daaruit staken beplantingsgroepen naar beneden in het grastalud. Door grotere en kleine groepen te maken die meer en minder ver uitstaken ontstond een soort ritme. Voorts waren de groepen zo opgebouwd dat hogere soorten bovenaan stonden en lagere soorten in randen daarvoor. In de groepen gebruikte Tersteeg evenals in het Bilderdijkplantsoen coniferen en groenblijvende soorten, bloeiende heesters en bloeiende vaste planten. Bomen gebruikte Tersteeg spaarzaam, voornamelijk als solitair of groepje op uitgekiende plekken. Te veel bomen zouden de ruimte immers visueel versmallen.

De nieuwe vaart kreeg maar twee flauwe bochten. In combinatie met het gras, de heestergroepen en enkele bomen waren die voldoende voor een verrassende wandeling.

Op de volgende beelden zijn de beplantingen wat ouder waardoor het ruimtelijk effect duidelijker is dan op de foto's die gemaakt zijn toen ze net waren aangelegd.

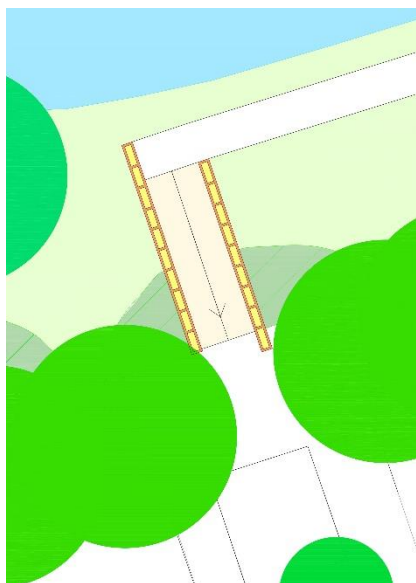


Afb. 81 en 82 Links: zicht vanaf een zijzitje bovenaan, aan de zuidkant van Burgemeester s'Jacoblaan. (Album Tersteeg, Special Collections WUR) Rechts: beplanting langs het meest oostelijke stuk van de nieuwe vaart, gezien van de Burgemeester s'Jacoblaan naar de Obrechtlaan. (SAGV)

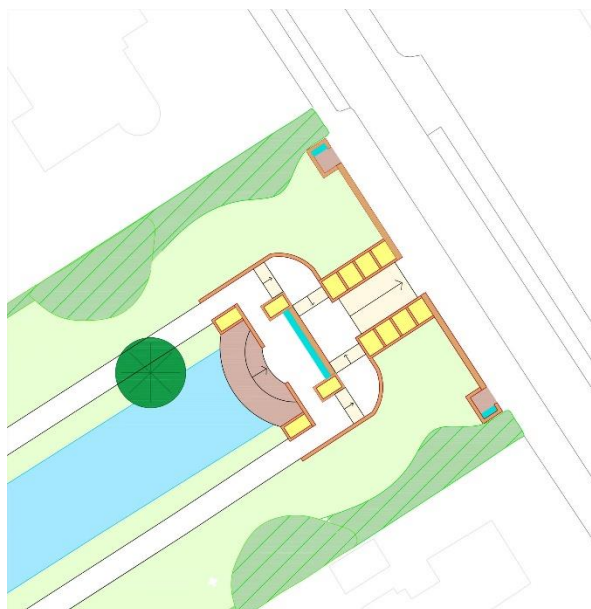
Bij de trappartijen vloeiden de ontwerpen van de beplantingen die horen bij de architectuur over in de ontwerpen van de beplantingen langs de randen van de hellingen. Op het vogelvluchtperspectief hieronder is dat duidelijk te zien.



Afb. 83 De trappartij in de Burgemeester s'Jacoblaan, ca. 1935 (SAGV)



Afb. 84 Globale reconstructie van de plattegrond van de trap in het verlengde van de Jacob Ruysdaellaan



Afb. 85 en 86 Globale reconstructie van de plattegronden van de trappen in de Burgemeester s'Jacoblaan (links) en de Jacob Obrechtlaan (rechts).

De flagstone vloeren zijn gekleurd in chocolademelkkleur. De banken zijn blauwgroen gemaakt, de bloembakken geel.

5 Veranderingen na 1945

5.1 Verwaarlozing tijdens de oorlog en herstel daarna

5.1.1 Voedsel kweken in het openbaar groen

Tijdens de bezettingstijd kwam de zorg voor de plantsoenen onder druk te staan. Er waren andere prioriteiten dan de sierkwaliteit van het groen. Luchtfoto's van de RAF uit april 1945⁶ laten zien dat, op het weiland na, vrijwel alle open ruimte in het Brediuskwartier in gebruik was genomen voor het kweken van voedsel. Ook de gazons van het Bilderdijkplantsoen waren veranderd in moestuinen en aardappelveldjes.

Op de luchtfoto's is aan de schaduwen te zien dat de jonge straatbomen in 1945 nog aanwezig waren. Het brandstoftekort was blijkbaar niet zo groot dat de bomen uit de wijk gebruikt moesten worden voor de kachels.



Afb. 87 Luchtfoto van het Brediuskwartier van 8 april 1945. Overal kleine perceeltjes moestuingrond.

5.1.2 Herstel plantsoenen

Na de oorlog zijn alle tijdelijke tuingronden weer omgezet in park of speelveld. Alleen de vooroorlogse kindertuinen bleven vanwege hun educatieve waarde als kweektuinen bestaan. Er is niet veel informatie over de periode van herstel. Bekend is wel dat het toenmalige hoofd van de plantsoendienst K. Stuve het initiatief nam om het Bilderdijkplantsoen in zijn oude glorie te herstellen. Tersteeg was in 1942 overleden, maar Stuve kende het park van Tersteeg als zijn broekzak, want hij was er jarenlang de vaste verzorger van geweest. Wanneer we een foto van het herstellende park vergelijken met de beelden van 20 tot 30 jaar eerder, dan zien we dezelfde sfeer. Alleen het *“landelijk en zéér artistiek brugje”* naar ontwerp van Ir. Gerber werd niet opnieuw gemaakt, maar in 1954 vervangen door een lage brug met ijle en elegante brugleuningen van metaal. De hoge bolle brug was te veel een hindernis voor wandelaars gebleken. (De hoge bolle brug was

⁶ <https://library.wur.nl/WebQuery/geoportal/raf> Noord-holland, Bussum, 8 april 1945, flight 123run 09 foto 3054.

door de Duitsers afgebroken en tussen 1945 en 1954 lag er een eenvoudige houten noodbrug over het water).



Afb. 88 Foto uit ca. 1955 van hersteld park met nieuwe brug en asfaltpad (nog) zonder grindlaag. De pergola is (nog) kaal.

5.2. Latere veranderingen

Na het herstel van de oorlogsschade hebben zich allerlei ontwikkelingen voorgedaan die van invloed zijn geweest op de door Tersteeg ontworpen groenstructuur.

5.2.1 Veranderingen in het Bilderdijkpark

De kwekerij Herwig was in 1921 gevestigd op een perceel grond tussen twee zandsloten en werd daarna als een soort tuincentrum in het Vondelkwartier geïntegreerd. Ergens in de jaren zeventig werd de kwekerij opgeheven waarna het terrein een tijdje ongebruikt bleef. In 1983 werd de plek stedelijk ingevuld met de bouw van huizen en kreeg het de naam Herman Gorterhof. Vanuit de Herman Gorterhof werd een onopvallende toegang gemaakt tot het Bilderdijkpark. Het pad loopt door de randbeplanting van Tersteeg.

In de jaren tachtig begon een continue reeks bezuinigingen; heesters en vaste planten werden gedeeltelijk vervangen door beplanting die makkelijker was in onderhoud. Eind jaren negentig beseftte men dat de kwaliteit van de beplantingen in het Bilderdijkpark wel erg was verminderd. Vervolgens is extra beheergeld voor het park beschikbaar gesteld.



Afb. 89 en 90 Links: zicht op een zitje van Tersteeg. Rechts: de rozenbogen, die verdwenen waren, zijn in 1998 opnieuw neergezet.

In 2005 is begonnen met een algehele renovatie van het Bilderdijkpark. De pergola en de drie stenen banken ten westen van de vaart zijn toen meer vandalismebestendig gemaakt door gebruik van staal in plaats van hout.



Afb. 91 en 92 Februari 2005. Links: de wintergroene snoevormen werden sterk teruggezet. Later werden ze na brandstichting vervangen door taxusblokken. Rechts: het pad werd opgesloten tussen betonbanden.

Waarschijnlijk zijn toen de originele opsluitbanden opgeruimd. (Foto's G. Niesten)



Afb. 93 en 94 Links: het plateau werd vernieuwd en de houten pergola vervangen door een stalen. Rechts: herstel van een van de zitjes, met een stalen bank. (Foto's G. Niesten)

In het kader van deze renovatie zijn in 2006 ook nieuwe bomen aangeplant.

Van 2007 dateert de notitie over de *Vlindertuin in het Bilderdijkpark*. Om het park aantrekkelijker te maken, ook voor mensen, kwamen er meer vlinderplanten. Er is volgens de gemeente *behoorlijk veel aan beplanting verwijderd en sinds 2007 vervangen door beplanting met meer sierwaarde en door vlinderlokkende beplanting*.⁷ Zo zijn de borders in de zichttas vernieuwd (2007), zodat er van het vroege voorjaar tot het late najaar iets in bloei staat. De opbouw werd symmetrisch gemaakt, omdat verondersteld werd dat de oorspronkelijke borders symmetrisch waren. Historische foto's laten echter zien dat de beplanting van Tersteeg niet symmetrisch was.



Afb. 95 Vaste plantenborder langs as.

⁷ *Vlindertuin in het Bilderdijkpark*, door de Dienst Ruimtelijke inrichting en beheer, z.j. [2007]

Ook de randbeplantingen langs de huizen werden heringericht. Er werd een voorbeeldtekening (2007) gemaakt van het zuidoostelijk deel. *Heesters en hulsten achter de banken zijn na jaren van gebrek aan beheer, weer gesnoeid. Alle voetpaden zijn vervangen door nieuw asfalt. Alle bouwkundige elementen zijn zichtbaar gemaakt door het vrij snoeien van de paden.*⁸

Uit de tekening en de tekst van de notitie *Vlindertuin* blijkt tot slot dat het een lang gekoesterde wens was om een fontein in de grote vijver te plaatsen. (Die fontein is in de oorspronkelijke plannen niet bedacht, omdat men in de vijver wilde spelevaren. Een springende fontein was er in de goudvissenvijver). De wens werd niet gehonoreerd, maar leeft vermoedelijk nog wel bij wijkbewoners.

5.2.2 Veranderingen in 't Mouwtje en het weiland

Sinds de oorlog hebben zich hier vele veranderingen voorgedaan. Om die te bespreken maken we een rondgang. De nummers tussen haakjes in de tekst verwijzen naar de nummers op de kaart hieronder.



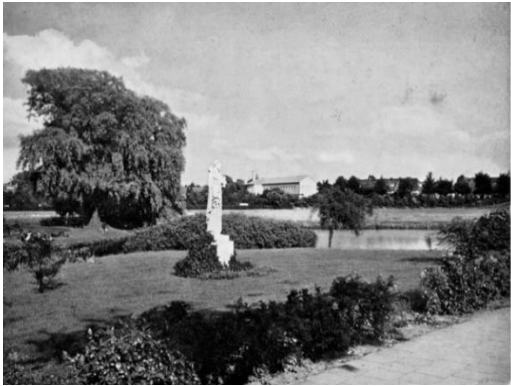
Afb. 96 Huidige plattegrond (Gemeente Bussum, 2020)

1 = oorlogsmonument, geplaatst in 1949; 2 = vijver, gegraven na 1940; 3 = extra water met ecologische oever, project uitgevoerd 2008-2009; 4 = aan het weiland toegevoegde boombeplantingen (Italiaanse populieren, bosje, eiken); 5 = ondergronds bezinkbassin, gebouwd in 2008; 6 = kinderboerderij, aanwezig sinds 1986. 7 = schooltuinen, sinds begin jaren dertig; 8 = imkerij, sinds ?; 9 = gemeentewerf met kantoorgebouwen, was gemeentekwekerij tot aan de Huizerweg; 10 = gebouw Brandsma mulo (gebouwd jaren vijftig), nu kinderopvang; 11 = appartementencomplex voor senioren, voortkomend uit de Godelindestichting aan de Huizerweg; 12 = ontsluitingsweg appartementen en werf; 13 = in 1963 gebouwde villa's; 14 = omstreeks 1964/1976 gebouwde houten brug; 15 = hek onder aan helling; 16 = Montessori school De Kwakertjes (1964); 17 = beeld aan de vijver (1982).

⁸ zie voorgaande voetnoot.

Westkant, langs de Frederik van Eedenlaan

In 1949 werd een herdenkingsmonument (1) geplaatst aan de noordzijde van de in de tweede helft van de jaren dertig gegraven vijver aan de Frederik van Eedenweg (2). Het kalkstenen beeld, gemaakt door N.A. van der Kreek stond vrij in de ruimte. Pas later zijn er taxushagen omheen gezet. (Zie afb. 143 op p 67).



Afb. 97 Herdenkingsmonument met vijver en weiland als achtergrond in 1949, kort na de oprichting. Op de hoek een groep heesters en daarnaast een jonge treurbeuk. In de verte staat aan de Huizerweg nog de leerfabriek Koelit. (SAGV).

Ten zuiden van de vijver kon men vanaf de eenzijdig met bomen beplante straat ongehinderd het weiland inkijken. Alleen op een plek nabij het zuidende stond een groepje wilgen. Vanaf ca. 1965 werden er echter treurwilgen in de randen van het weiland geplant.



Afb. 98 en 99 Links: de vijver aan de Frederik van Eedenweg in 1965. Rechts: Foto uit 1965 van een visplaats aan de Frederik van Eedenweg bij de vijver. Deze visplaats bestaat nu niet meer. (Foto's collectie Heyne)

Voorgaande foto's laten ook pas geplante bomen langs de randen van het weiland zien. Twintig jaar later waren deze bomen al een stuk groter, zoals te zien is op de volgende foto uit 1984.



Afb. 100 Foto van de zandvaart langs de Frederik van Eedenweg uit 1984, getiteld: *Het eendenhuis in de sloot bij de F. van Eedenweg*. (Collectie Heyne)

Het weiland

Er is omstreeks 1995 een beheerplan gemaakt voor het weiland, waarin een poel was voorzien. Die poel werd aangelegd en vervolgens werden er bomen omheen geplant. Ook op andere plekken werden bomen geplant (4)

In 2007 werd aan de zuidkant een bezinkbassin gebouwd, als een grote ondergrondse bak (5). Na afloop was een groene ontluichtingsbuis zichtbaar boven de grond en verhardingen voor het beheer.



Afb. 101 In het weiland steekt de groene ontluichtingsbuis van het bezinkbassin boven de grond uit.

In 2008 stelde de Grontmij een plan op voor de verbetering van de waterkwaliteit in het gebied Naarden-Bussum.⁹ Een van de maatregelen die werden voorgesteld was de aanleg van ecologische oevers aan de west- en noordzijde van het weiland van het Mouwtje. (3) Het plan van de Grontmij werd niet getoetst aan het beschermd dorpsgezicht. Dat kwam mede door de Groennota uit 2005 waarin nog niet met een cultuurhistorische bril naar de groenstructuur van het Brediuskwartier werd gekeken. (*Groennota 2005: "De hiervoor genoemde Groene As bestaat uit het Willem Bilderdijkplantsoen, 't Mouwtje, het Prinses Beatrixplantsoen, de groenvoorzieningen rondom de sportparken Zuid en de Kuil, Werk IV en de Groene Long"*). Het voorstel werd goedgekeurd, waarna direct de uitvoering begon. Parallel aan de historische zandvaart werd een tweede waterloop gegraven, waardoor een langgerekt eiland ontstond en de historische vormen van de vijver en het weiland werden aangetast. De treurwilgen, die eerst in de rand van het weiland stonden, maar nu op het eiland, werden aangevuld met extra bomen en struiken.



Afb. 102,103,104 Inrichtingsschetsen Grontmij met of zonder extra sloot. (Internet) Rechts uitvoering van het plan.

⁹ Waterplan Naarden-Bussum, 2008-2014, Grontmij 2008



Afb. 105 en 106 Links: in 2011 was de oever van de nieuwe vaart begroeid, maar waren er nog geen bomen. De bomen om de pas gegraven poel begonnen te groeien. (Foto R. Aberson, 2011) Rechts: de noordrand van het weiland kreeg een dichte rand van treurwilgen.

Kinderboerderij, kindertuinen en imkerterrein

Het kinderswembad dat in 1937 was gebouwd, werd afgebroken in 1968. Ter plaatse verscheen eerst een boomkwekerij; in 1984 werd die vervangen door een dierenweide. In 1986 werd er een dierenverblijf bij gebouwd. Sindsdien is er de kinderboerderij 't Mouwtje van Stichting de Ark gevestigd.¹⁰ (6)

Aan de zuidkant van de kinderboerderij liggen de kindertuinen (7), die in 2019 hun honderdjarig bestaan vierden¹¹. Aangezien op de luchtfoto van ca.1925 weiland te zien is op de plaats van de kindertuinen, is het vermoeden dat de stichting wel sinds 1919 bestaat, maar de tuinen (iets) later werden aangelegd. Na twintig jaar, dat wil zeggen in 1939, werden de toenmalige tuinen overgenomen door de gemeente. De tuinen worden sinds 2000 beheerd door de Stichting Kindertuinen Bussum met vele vrijwilligers.

Aanvankelijk waren de kindertuinen alleen vanaf de Huizerweg te bereiken. Pas in 1976 werd de houten brug over de vaart gelegd (14), op de plek die al in 1919 op kaart was aangegeven.



Afb. 107 en 108 Links: Foto gebruikt voor jubileum (Gooi-en Eemlander). Rechts: de kindertuinen nu.

Aan de zuidkant grensde aan de kindertuinen een terrein van de Bijenvereniging Bussum, nu Imkervereniging Bussum. (8) Tegen de oude bosrand van het niet afgezande perceel aan de Huizerweg werden een verenigingsgebouwtje opgetrokken en overdekte plekken voor (winteropslag van) bijenkasten.

¹⁰ <http://www.gooisemerereninformatie.nl/bussum-menu/parken-en-natuur/9-kinderboerderij-t-mouwtje>

¹¹ <https://www.bussumsnieuws.nl/nieuws/cultureel/147646/stichting-kindertuinen-bussum-viert-100-jarig-bestaan-met-pompoenendag->



Afb. 109 Niet gedateerde foto van het gebouw van de Bijenvereniging Bussum. (SAGV). Het is verbouwd tot het huidige bijenhuis. De achterkant van het gebouwtje is zichtbaar op de foto van de gemeentekwekerij in 1968 (afb. 110).

Gemeentekwekerij - gemeentewerf

Ten oosten van kinderboerderij en kindertuinen lag de gemeentekwekerij (9), die al in 1925 of eerder was aangelegd op de afgezande grond.



Afb. 110 en 111 Links: Foto vanaf dak van Godelinde uit 1968. (HKB 4593C-09). Rechts: foto uit ca. 1970, zicht vanaf de trap in de Albert Neuhuijslaan op het wandelpad met wilgen en de kwekerij daarachter. (SAGV)

In 1985 werden kantoren gebouwd op de plaats van de kas. Daarna, en zeker na het afstaan van een stuk grond voor de bouw van Godelinde-appartementen, werd het gebied steeds minder kwekerij en steeds meer depot. Om het groene beeld vanaf het wandelpad langs de zandvaart te behouden werden stroken 'schaamgroen' geplant aan de buitenranden.

Hellingen niet afgezand perceel aan de Huizerweg

Het hoge perceel aan de Huizerweg (10) bleef lange tijd een weide. In de jaren vijftig werd het toch bebouwd, met een schoolgebouw voor de Brandsma ULO - later Mavo. Tegenwoordig zit er een kinderopvang in het fraaie gebouw van gele baksteen.

Wat niet veranderde ten opzichte van 1935 was de dichtbegroeide rand op de helling, waardoor het perceel vanuit het westen en noorden groen bleef ogen.



Afb. 112 Links op de foto een begroeide helling van het niet-afgezande perceel naast het weiland (2020).

Het zuidende van de oostelijke zandvaart

Het gebouw van De Bazel voor de Godelindestichting werd in de jaren zestig afgebroken. In de plaats daarvan werd een grootschalig appartementencomplex gebouwd. Voor de bouw werd een flink stuk van de wandeling uit 1923 opgeofferd. De gemeentekwekerij werd over dezelfde lengte ingekort. Het gebouw, dat in de twintigste eeuw sterk was verouderd en blijkbaar niet kon worden gerenoveerd werd vervangen door hoge nieuwbouw (11).



Afb. 113 en 114 Links: zuidende van de zandvaart, in 1960 nog weiland, waar nu het hoge Godelindeblok staat. Rechts: gemeentekwekerij en Mulo-school.



Afb 115 De kindertuinen in zuidoosthoek met op de achtergrond de gebouwen van de Godelindestichting, het dak van de imkerij eronder en het dak van de school/kinderopvang rechts. (2012)

Sinds het dempen van een stuk historische zandvaart begint de wandeling vanaf de Huizerweg met een straatje (12) dat toegang geeft tot de gemeentewerf. Langs de straat werden honingbomen geplant om de verbinding toch een groen karakter.



Afb. 116 en 117 Links: het huidige einde van de zandvaart. Rechts: het straatje dat de Huizerweg met het plantsoen verbindt.

Verbreken verbinding met het centrale speelveld

Aan de noordkant van het weiland vond nog een verandering plaats die grote gevolgen had voor de samenhang van de ontworpen openbare ruimten. Er werden namelijk in 1964 twee huizen gebouwd in wat de verbindende parkstrook was van het speelveld naar het Mouwtje. (13) Daarmee werd de centrale noord-zuidas verbroken.



Afb. 118 Zicht op de woningen die zijn gebouwd in de centrale as. De brug ligt in de lijn van de verbroken as.

Plaatsing hek langs bebost talud

Ca. 1983 heeft de gemeente onderaan het talud een hek (15) geplaatst langs de noordrand van het wandelpad. Daardoor is het uitzicht tegen de boshelling naar omhoog verdwenen. Banken die in 1923 al aan de rand van het talud stonden werden verwijderd.



Afb. 119 Begroeid hek pal langs het pad in 2020. De overhangende bomen staan onderaan of in het talud.

Bouw kleuterschool

In 1964 is de katholieke Montessorischool de Kwakertjes (16) gebouwd bij de brug in de Oud-Bussumerweg-Bilderdijklaan. De kleuterschool de Kwakertjes (16) werd gebouwd op de plek van de woning van de voormalige blekerij en een stukje groen ernaast. Het pad dat de aansluiting vormde tussen het Willem Bilderdijkplantsoen en 't Mouwtje werd verlegd. Sindsdien moet men een omweg maken om van het ene park(deel) naar het andere te wandelen.

Plaatsing beeld en nieuwe brug bij de verbreedde zwaaiikom

In 1982/83 werd bij de vijver van Tersteeg een bronzen beeld geplaatst van een jongetje. De rustieke brug was op zeker moment vervangen door een brug met stalen leuningen. Deze werd weer vervangen door een brug met ongeverfde houten leuningen, passend bij de houten brug bij de kinderboerderij.



Afb. 120 en 121 Links: 't Rakkertje, in 1982 vervaardigd door Frits Troelstra. Rechts: houten brug op plaats van oorspronkelijke rustieke brug.

5.2.3 Veranderingen rond het centrale speelveld, de voetpaden en straatbeplantingen

De paden langs het centrale speelveld zijn verwijderd – niet bekend is wanneer -, behalve het westelijke pad, dat toegang geeft tot een woning. Er kwam ook een hek te staan langs de randen van het speelveld, waardoor de toen nog aanwezige wandelpaden langs de zuid en oostrand achter het hek verdwenen.

De voetpaden vanaf het veld bleven intact, op de verbinding in de centrale as na. Hetzelfde geldt voor de trappen tussen de afgezande en niet afgezande delen. Bij meer of minder recente herstelwerkzaamheden zijn leuningen en trappen aangepast, maar (nog) niet overal.



Afb. 122 Esdoornblokhagen bij kruising Burgemeester s'Jacoblaan-wandeling langs verlengde zandvaart.

De straatbeplantingen werden in stand gehouden en waar nodig verjongd. Hetzelfde geldt voor de pleinen en pleintjes. In de smallere zijstraten zijn mogelijk boomplaatsen verdwenen ten gunste van parkeerplekken. In de Jacobus Bellamystraat werd de parkeerdruk zo groot dat de bomen (bolmeidoorns) geheel het veld moesten ruimen.

5.2.4 Veranderingen in de wandeling langs de nieuwe vaart

De aanleg langs de nieuwe vaart werd niet wezenlijk veranderd. Wel werd de beplanting bij de trappen aangepast om het beheer te vergemakkelijken.

Bij de kruising met de Burgemeester s'Jacoblaan werd de weg versmald -vermoedelijk omwille van de verkeersveiligheid- en werden er blokhagen langs de weg geplant terwijl de oorspronkelijke hagen tegen de muren werden verwijderd.

5.2.5 Veranderingen bij de begraafplaatsen

De begraafplaatsen aan de Amersfoortseweg en restanten bos naast de Brediusweg waren opgenomen in de wijkstructuur. In oostwest richting liep een oude weg, die werd gehandhaafd als Nicolaas Beetspad. Er werden ook wandelpaden aangelegd in noord-zuidrichting. Een lagere school lag aan een knooppunt van paden. Door het drukker worden van de Amersfoortsestraatweg en uitbreiding van de school kregen de paden meer het karakter van doorsteekjes. Met het privatiseren van een stukje bos (voor bouwkavels) werd de wijk verder verdicht ten koste van openbaar groen.

6 Huidige situatie

In dit hoofdstuk bespreken we de huidige staat van de parken en andere delen van de groenstructuur van het Brediuskwartier aan de hand van vier thema's, c.q. bouwstenen:

- Architectonische elementen en straatmeubilair (de 'harde bouwstenen');
- Beplantingen en begroeiingen (de levende bouwstenen);
- Paden;
- Watergangen, beschoeiingen en kunstwerken.

6.1 Architectonische elementen en straatmeubilair

6.1.1 Trappartijen verlengde zandvaart

Hoewel ze in het verleden (meermaals) zijn gerepareerd, laat de huidige staat van de monumentale door Tersteeg ontworpen trappartijen te wensen over:

De asymmetrische trap aan het einde van de Jacob Ruysdaellaan is niet gaaf qua plaveisel en de taxus aan weerszijden overgroeit de bloembakken.



Afb. 123 en 124 Trap met bloembakken aan einde van de Jacob Ruysdaellaan.

De trappartij in de Burgemeester s' Jacoblaan is evenmin gaaf. De ingebouwde banken op straatniveau zijn nog van hout, maar wachten op herstel en een verfbeurt. De 'lantaarns' ontbreken.

Het plateau in de trap vanaf de Jacob Obrechtlaan is van asfalt in plaats van flagstones. De zijmuurtjes zijn overgroeid. Door het riet dat groeit voor het terras wordt het beeld vanaf en op de trappartij verstoord. De historische banken in de zitjes bovenaan de trappen zijn sleets geworden.



Afb. 125 en 126 Links: trappartij in Burgemeester s' Jacoblaan. Rechts: trappartij aan de Jacob Obrechtlaan.

Bij alle trappen is (het beheer van) de bijbehorende bijzondere beplanting suboptimaal.

6.1.2 Plateaus Willem Bilderdijkplantsoen

De constructies die Tersteeg ontwierp bij de ingang van het park en aan de vijver zijn niet compleet.

Bij de hoofdtoegang ontbreken de banken en de goudvissenvijver. De invulling van de vijver met een blok taxus maakt van het pleintje iets heel anders en frustreert de zichttas naar de pergola.



Afb. 127 en 128 Links: hoofdingang Bilderdijkplantsoen. Rechts: het voorste blok taxus hoort een watervlak te zijn.

Onder de pergola is in verband met vandalisme een stalen bank geplaatst die detoneert. De pergola heeft geen beplanting.



Afb. 129 en 130 Links: niet historische, metalen bank. Rechts: onbegroeide pergola.

Bij beide plateaus is (het beheer van) de bijbehorende bijzondere beplanting suboptimaal.

6.1.4 Stenen banken op lunetvormige terrasjes in Willem Bilderdijkplantsoen

De stalen zittingen van de bakstenen banken (vervanging van de oorspronkelijke houten zittingen) ontbreken, omdat ze zijn vernield. De bijgeplaatste, niet aan de stijl van het park aangepaste, afvalbakken zijn storend.



Afb. 131 en 132 Links: noordelijke zitplek. Rechts: zuidelijke zitplek.

6.1.5 Bruggen

De brug in de Willem Bilderdijklaan heeft dezelfde stijl als de trappartijen langs de verlengde vaart. De brug heeft net als in de Burgemeester s'Jacoblaan, plantenbakken boven de doorgang voor het water. De beplanting in de bakken is nu verwaarloosd en onttrekt de architectuur aan het zicht.

De brug uit 1954 in het Willem Bilderdijkplantsoen, die niet door Tersteeg is ontworpen, maar door een onbekende (gemeentelijke) architect is in 2020 opgeknapt en in goede staat.



Afb. 133 en 134 Links: brug in Willem Bilderdijklaan. Rechts: parkbrug uit 1954.

De beide houten bruggen in 't Mouwtje verkeren in goede staat.

6.1.6 Trappen op de taluds van de afzandingen

Omdat vernieuwing van de trappen nog niet overal heeft plaatsgevonden (zie bijlage), zijn ze nu niet overal hetzelfde. Er is geen historisch referentiebeeld, dus vinden we trappen en leuningen geschikt die passen bij de tijd van Tersteeg en eenvoudig van ontwerp zijn. Hieronder twee voorbeelden.



Afb. 135 en 136 Links trap in verlengde Albert Neuhuijslaan. Rechts: trap westkant centrale veld.

6.1.7 Banken in de plantsoenen

De banken met rugleuningen die op diverse historische foto's staan zijn vervangen door het standaardmodel (betonnen staanders met zitting en leuning van planken. (In september 2020 zijn groene planken vervagen door geel geïmpregneerde.) Ze staan niet allemaal op plekken waar oorspronkelijk ook banken stonden. Er stonden ook rustieke banken zonder rugleuning in het Bilderdijkplantsoen en in 't Mouwtje. Die zijn er nu niet meer.



Afb. 137 In de bocht is een bank verwijderd die zit- en uitkijkplek was, maar ook versieringselement.

6.2 Beplantingen en begroeiingen

6.2.1 Beplanting Bilderdijkplantsoen

De huidige beplanting van het Bilderdijkplantsoen wijkt op een aantal punten sterk af van het door Tersteeg ontworpen beeld. De ruimtelijke werking is daardoor ook anders en soms minder sterk.

De plantenborders langs het pad tussen het pleintje met de goudvissenvijver en de perken langs de vijver verdelen nu de ruimte doordat er hoge heesters in staan.

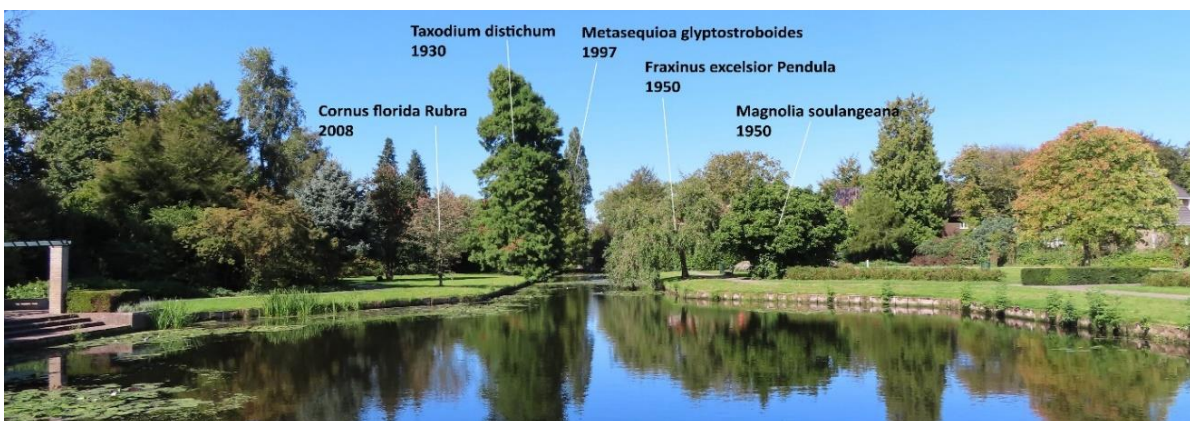
De perken langs de vijver zijn minder verfijnd doordat de randen van buxus zijn verdwenen en doordat de bolvormige dwergheesters zijn vervangen door bloktaxus, die wel wat hoger is dan de beplanting in de perken, maar toch het effect van blokken tussen blokken geeft.

In de tijd van Tersteeg behoorde het aanplanten in perken van éénjarige planten en niet winterharde bolgewassen nog tot de normale mogelijkheden. De vervanging van de dahlia's door rozen is begrijpelijk, maar dichtbij zijn ook al 'rozenberceau's, met eveneens 1 soort roodbloeiende rozen.



Afb. 138 en 139 Links: "vlinderborder" met heesters. Rechts: bloktaxus tussen vakken perkrozen.

Zeer belangrijk in het ontwerp van Tersteeg waren groepen van niet te hoge sierheesters. Deze stonden aangeplant in zichtlijnen, op punten waar een pad van richting veranderde, en zorgden voor verrassende effecten. Waar ze zijn vervangen door sierboompjes op stam is het park te 'doorzichtig' geworden.



Afb. 140 Zicht Vanaf brug naar het noorden gezien: veel boompjes op stam, geen bolle heestergroepen meer.

Op een plek is in plaats van een groep heesters Chinees siergras toegepast. Voor zover wij weten gebruikte Tersteeg die in zijn tijd nog niet. Dus het is geen historisch sortiment, maar de vorm van de pol heeft wel het effect van de groepen die Tersteeg vormde.



Afb. 141 Pol Chinees siergras en kale pergola.

Op de in 2005 hernieuwde pergola groeien geen klimplanten. Dat is een groot gemis. Nu is er meer schaduw van hoge bomen aan de westkant, toch zal begroeiing van de pergola wel mogelijk zijn.

De beplanting langs de oostrand is te ver open gekapt en boompjes zijn dood gegaan, waardoor de huizen te dominant zijn geworden in het beeld van het park. Tersteeg plande niet transparante bomen (coniferen) hoofdzakelijk ter hoogte van de hoeken van de huizen. In het uitzicht van de woningen stonden ijlere, veelal bloeiende boompjes.



Afb. 142 De bebouwing is te nadrukkelijk aanwezig in het beeld van de oostrand.

6.2.2 Beplantingen langs de Frederik van Eedenweg

Het herdenkingsmonument aan de Frederik van Eedenweg is door het groot worden van de beplantingen geïsoleerd van de vijver en de grote ruimte van het weiland. De blokhagen om het voetstuk hebben ook de ruimtelijkheid van het beeld tenietgedaan. (Zie afb. 97 op p 55).



Afb. 143 Herdenkingsmonument geheel in beplantingen 'ingepakt'.

De graskanten langs de Frederik van Eedenweg hebben hun openheid grotendeels verloren. Bovendien zorgt de gesloten bomenrand op het nieuwe eiland ervoor dat er maar weinig kijkgaatjes naar het weiland over blijven. De grastaluds dreigen tot een eigen langgerekt park te worden, in plaats van onderdeel van het grote geheel.



Afb. 144 en 145 De grasranden langs het noordelijk (links) en zuidelijk deel van de Frederik van Eedenweg.

6.2.3 Beplantingen langs de zandvaarten

Van groot belang voor de wandeling zijn de bosachtige begroeiingen op de zanderijhellingen. Deze begroeiingen werden ter hoogte van de Isaïc da Costalaan en de Jacob Ruysdaelllaan, door Tersteeg aangevuld met stroken heesters, gras en solitaire sierbomen of heesters van bijzondere soorten. De huidige golvende vormen van de heestervakken zijn niet van Tersteeg, maar later 'afgekeken' van zijn ontwerp voor het plantsoen langs de nieuwe vaart. Langs het oostwest lopende deel van het pad was niet zoveel ruimte en grensde het beboste talud direct aan het pad.

In de huidige situatie vormen de met bomen begroeide hellingen een beheervraagstuk: omdat de bomen hoog geworden zijn, met als gevolg dat sommige bewoners klagen over gebrek aan uitzicht en zon, en omdat langs het oostwest deel van het pad de helling, door het plaatsen van het eerdergenoemde hekwerk, bij de tuinen is gaan horen in plaats van bij het park.

Om bewoners meer zichtruimte te geven, worden bomen bovenaan gekapt en onderaan de helling geplant, waardoor bloeiende heesters en bijzondere solitaire bomen worden verdrukt. Op termijn versperren dan de kronen het beeld, in plaats van dat men tussen de stammen door kan kijken, die de uitzichten juist mooi kunnen inkaderen.



Afb. 146 Westkant Isaïc da Costalaan. Rechts een jonge eik met volle kroon, één van drie die de andere beplanting verdrukken.

Langs de achterkant van de tuinen aan de Jacob Ruysdaellaan wordt het belang van de bomen en bewoners goed gecombineerd, maar hier was de bomenrand al smaller. De hoge dennen zijn met hun kronen vrijgezet, zodat die voldoende licht hebben om verder uit te groeien.

De beplanting tussen het wandelpad en de vaarten bestond in de tijd van Tersteeg vooral uit wilgen, elzen en berken. Hij plantte er weinig bij. De twee schuin tegenover elkaar staande treurwilgen waren bedoeld als een verbijzondering in de verder eenvoudige opzet die aansloot bij de sfeer van het weiland aan de overzijde. Na het uitvallen van de oorspronkelijke bomen werden nieuwe bomen geplant, resulterend in een minder landschappelijk beeld.

In het westelijke stuk werden vooral sierbomen en -heesters aangeplant, deels van dezelfde soorten als aan de andere kant, langs de Frederik van Eedenweg. Langs het oostweststuk werden nauwelijks nieuwe bomen in de oever geplant. De eiken onderaan de helling vullen hier met hun kronen tot boven het water de ruimte volledig. Alleen is recent (2016) een treurwilg nabij het (voormalige) rozenpaadje geplant.

Langs de oever achter de Jacob Ruysdaellaan zijn bomen van slechts één soort herplant: treurwilgen. Hierdoor en door de aanplant van rijen treurwilgen in de noord- en westrand van het weiland is er nu een overdaad aan treurwilgen langs de zandvaarten.



Afb. 147 en 148 Oostelijke vaart met treurwilgen (links), in het zanderijtalud dennen en eiken (rechts), samen met andere soorten.

Bij de kop van 't Mouwtje plantte Tersteeg een aantal beuken en bijzondere beuken (*Fagus sylvatica* *Asplenifolia*, *Fagus sylvatica* *Purpurea* syn. *Atropunicea*) en een daarmee contrasterende tulpenboom (*Liriodendron tulipifera*). Nu deze zijn uitgegroeid tot majestueuze bomen is het te donker voor stroken rozen langs het Rozenpaadje.

Bij de kop van de vijver staan ook weer twee treurwilgen, van ca. 40 en 25 jaar oud.

6.2.4 Weiland

De kenmerkende openheid van het grote weiland in de zanderij is sterk aangetast door de vele toegevoegde boombeplantingen, die inmiddels volwassen zijn. Het weiland is nu eigenlijk alleen maar te beleven vanaf het pad langs de kindertuinen en vanaf de hoger gelegen Huizerweg.



Afb. 149 Gelukkig worden er weer koeien ingeschaard in het weiland. De populieren om de poel, geplant in 2008, zijn na 12 jaar zo hoog dat zij de ruimte domineren.

6.2.5 Beplantingen langs de nieuwe vaart

De beplantingen langs de nieuwe vaart waren heel zorgvuldig ontworpen in goede verhouding met de grastaluds en de trappartijen. Het gras bij de Burgemeester s'Jacoblaan en Jacob Obrechtlaan liep omhoog tot in de hoeken waar de kleine zithoekjes waren gesitueerd.

In de huidige situatie zijn sommige beplantingsgroepen uit vorm geraakt en te ver naar het pad doorgegroeid waardoor te weinig doorzicht mogelijk is. De opbouw van lage naar hogere soorten is ook niet meer overal aanwezig.

In de hoeken Langs de trappen liggen nu tapijten van lage taxus die breder zijn dan de trappen.

Op een deel van een grashelling wordt ecologisch maaibeheer toegepast (althans zo lijkt het), niet goed in het geheel ingepast.



Afb. 150 Sterk uitgegroeide taxus.

6.3 Paden

Uit de historische krantenstukken blijkt dat paden al vroeg werden geasfalteerd, soms direct bij aanleg. Uit de foto's blijkt dat ze een lichte slijtlaag kregen. Voor het beeld zijn lichtgekleurde paden ook veel beter dan donkere.

Bij het opnieuw asfalteren van paden is de slijtlaag van grind niet altijd toegepast. Waar dat niet is gebeurd is het beeld minder historisch.

6.4 Watergangen, beschoeiingen kunstwerken

Wanneer de beschoeiingen voor het laatst zijn vernieuwd weten we niet. De huidige toestand is over het algemeen goed. De historische vormen van de oevers worden niet bedreigd.

In 2001 zijn alle watergangen in de gemeente Bussum uitgebaggerd, dus ook die van het Bilderdijkpark en 't Mouwtje. Wat de huidige kwaliteit van het water is, of er nog steeds koude kwel is, of het water (te) voedselrijk is, is ons niet bekend.

De damachtige constructies bij de ingang van het Bilderdijkpark aan de Brediusweg houden ongetwijfeld verband met het reguleren van de watertoevoer vanuit het Rembrandtkwartier. Ze verstoren echter het beeld van het park bij een belangrijke toegang.



Afb. 151 Zandvaart bij de parktoegang aan de Brediusweg.

7 Conclusies

7.1 Bescherming

De groenstructuur speelde van meet af een hoofdrol in de stedenbouwkundige planvorming. Het historische groen in het Brediuskwartier is daardoor bepalend en typerend voor de wijk. De integraal door tuinarchitect D.F. Tersteeg ontworpen parken, pleinen, straatbeplantingen enz., vormen een eenheid met de villa's en scholen en met de tuinen, waarin nog veel oude (bos)bomen groeien.

Het Brediuskwartier is terecht een beschermd dorpsgezicht. De wijk heeft hoge esthetische kwaliteiten en is ontworpen door belangrijke architecten. In hun onderlinge discussies over wijzigingen heeft de kwaliteit steeds gewonnen. Daarom is ondanks een planperiode van twintig jaar een conceptueel sterk samenhangend geheel tot stand gebracht.

Van de door Tersteeg ontworpen plantsoenen is alleen het tussen de Burgemeester s' Jacoblaan en Jacob Obrechtlaan gelegen deel beschermd als gemeentelijk monument. De begrenzing is willekeurig want ook de andere gedeelten van 't Mouwtje en het Willem Bilderdijkplantsoen hebben dezelfde ontwerpkwaliteiten.

De aanwijzing van het Brediuskwartier tot beschermd dorpsgezicht in 2007 heeft niet kunnen voorkomen dat er nadien allerlei grote en kleine projecten en wijzigingen zijn uitgevoerd die afbreuk hebben gedaan aan de monumentale waarden. Vooral de waarden van het historische groen zijn op veel plekken aangetast.

In de huidige situatie zijn er nog steeds ernstige bedreigingen voor de samenhang en architectonische kwaliteiten: verdichting van bebouwing, verkoop van essentieel groen aan particulieren, vandalisme, onvoldoende beheergelden.

7.2 Ontwerp

Auteurschap en stijl

Tersteeg heeft met De Bazel, Hartstra en ir Gerber samengewerkt. Wat Hartstra heeft ingebracht, is moeilijk te bepalen, omdat van hem geen andere stedenbouwkundige tekeningen bekend zijn. In het eindresultaat zijn De Bazel en Tersteeg sterk aanwezig.

Tersteeg en De Bazel werkten veel samen. Inhoudelijk hadden ze ook veel gemeen. Zo ontwierpen ze beiden met grote geometrische precisie en wilden ze beiden de architectuur respectievelijk tuinarchitectuur vernieuwen met een heldere, in het geval van De Bazel 'zuivere' stijl.

Moeilijke situaties in het plan hebben de ontwerpers niet weggemoffeld, maar op belangrijke knooppunten hebben ze bijzondere vormen ontworpen.

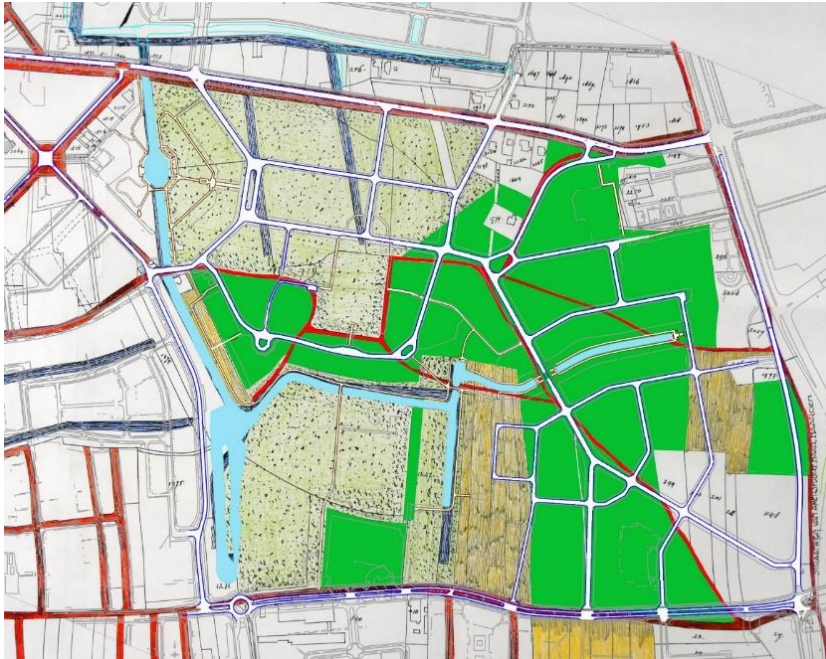
Grote rol voor het bestaande landschap

Het idee van Tersteeg om het weiland als zodanig te behouden - er geen woningbouw te plegen en er ook geen wegen of wandelpaden door te leggen - bleek functioneel en stedenbouwkundig een goede oplossing voor het probleem van het hoogteverschil tussen het afgezande en niet afgezande gebied.

Hartstra, Tersteeg en De Bazel hebben getracht zoveel mogelijk van het bestaande bos, eikenhakhout- en dennenbos in het plan op te nemen. Dat heeft het lommerrijke karakter van de

villawijk bevorderd.

De Bazel wilde ook oude zandvaarten opnemen in de wijken om de waterstructuren te laten doorlopen. Hij vond dat de vaarten een interessant stedenbouwkundig middel waren om structuur te bieden en verbanden te leggen; mooi om aan te wonen en plantsoenen langs te leggen. In het Brediuskwartier verbinden de vaarten nu de laaggelegen wandelplantsoenen met elkaar.



Afb. 152 Het huidige patroon van wegen, paden en water geprojecteerd op de Ausgangssituatie van 1919 met weilanden, bouwland en een groot deel bos, dat behouden moest worden, waar mogelijk.

Volksparkkarakter

Aanvankelijk was alleen het centrale speelveld een sterk (multi-)functioneel element. Door de toevoeging aan het weiland van een kinderswembad en kindertuinen kreeg het geheel enigszins het karakter van een volkspark. Dat kwam ook door de herkenbaarheid van het landschap waarin de parken waren aangelegd. Alleen een café of paviljoen, eerst voorgesteld op de kop van 't Mouwtje en later mogelijk aan het speelveld, is er nooit gekomen.

Beplantingen van Tersteeg

Er bestaan van het ontwerp van Tersteeg voor zover bekend geen plantekeningen met bijbehorende plantlijsten. Wij kunnen daarom slechts ten dele beoordelen in hoeverre de rijke variatie aan bomen en heesters die Tersteeg gebruikte, is uitgebreid door anderen of niet. Wat wel duidelijk is, is dat Tersteeg in het Bilderdijkplantsoen en rond de nieuwe vaart een 'stedelijker', exotischer sortiment toepaste dan langs de wandeling rond het weiland.

Over het werk van Tersteeg is geen monografie verschenen, noch is bekend wat Tersteeg in zijn kwekerij had staan. Lijsten van door Tersteeg toegepaste soorten ontbreken. Het vergt onderzoek om die uit zijn uitgevoerde projecten te destilleren.

Afstemming tussen groenontwerp en villa's

Waar vanuit de woningen zicht op het plantsoen kan zijn en waar (delen van) huizen verstopt zijn achter het groen kan verschillen per plek. Het plantsoen werd ontworpen terwijl het merendeel van de huizen er nog niet stond, dus Tersteeg kon nog geen rekening houden met veranda's of balkons. Het is eerder andersom, dat de architectuur van de huizen zich heeft gevoegd naar de plek langs de straat of langs het plantsoen.

In het Bilderdijkplantsoen stonden wel al huizen langs de oostrand en daar heeft Tersteeg een

randbeplanting laten aanbrengen van kleinere bomen met een hoge sierwaarde afgewisseld door coniferen op de hoeken van de huizen.

7.3 Beheer beplantingen en begroeiingen

Lange tijd zijn de beplantingen door de heer Kluve van de plantsoenendienst zorgvuldig onderhouden op basis van zijn persoonlijke kennis van Tersteegs ontwerp. (Zie 5.1.2 op p 51). Naarmate de tijd vorderde werd de kennis van de oorspronkelijke aanleg minder en dat leidde tot veranderingen van het beeld.

Waar het originele ontwerp nog herkenbaar en duidelijk is, wordt het redelijk goed onderhouden. Waar beplantingen te ver zijn uitgegroeid en soorten zijn verdwenen, zodat onduidelijk is wat de juiste vormen zijn, ontstaat ook in het beheer verwarring.

Bij verjonging werd in het streven om in de geest van Tersteeg te werken soms een misser gemaakt, zoals het symmetrisch heraanleggen van een beplanting die oorspronkelijk niet symmetrisch was. Het beplantingsbeeld is waarschijnlijk her en der ook bewust gewijzigd om het beheer te vergemakkelijken. Dat geldt bijvoorbeeld voor moeilijk te maaien hoeken op taluds.

Van de bomen die Tersteeg aantrof in 1919 bestaan nog enkele eiken op of langs de hellingen, als doorgegroeid eikenhakhout, een boom aan de noordoosthoek van de speelweide en in privétuinen. Oude dennen en eiken staan vooral in privé tuinen. De sfeer van dit oorspronkelijk landschappelijke groen lijkt in het beheer (ook privébeheer) te worden gecontinueerd, maar er is geen zekerheid dat dat in de toekomst ook zo blijft.

Van de elzen, essen, berken en wilgen die langs het pad in de oevers langs de vaarten hebben gestaan is geen origineel exemplaar meer over. Waar nog weiland is heeft zich een omkering voorgedaan: Vanaf het wandelpad kijkt men over een boomloze oever tegen de bomen aan de andere kant van de vaart aan en ziet het weiland erachter niet meer.

Het weiland is door het eco-oeverproject uit 2008 en de toevoeging van allerlei beplantingen, niet meer de grote, agrarische ruimte in de zanderij die het oorspronkelijk was.

De grasrand langs de Frederik van Eedenweg is in de loop der jaren steeds meer beplant en wordt van een open strook tot een smal park, met weinig doorzicht naar het weiland.

7.4 Aantastingen en bedreigingen

Vandalisme

Vernielingen zijn zichtbaar een serieus probleem, vooral in het Bilderdijkpark. (Zie de renovatie in 2005 op p 48 en de huidige situatie op p 59).

Stedelijke verdichting

Het bebouwde oppervlak is toegenomen door uitbreiding van scholen, kantoren en woonbebouwing. Bij het uitgeven van nieuwe bouwkavels (in de vorige eeuw en recent) is niet gelet op behoud van de structuur van het park. De samenhang tussen de gebouwen en het park is daardoor minder geworden. Voorbeelden:

- De gemeentekwekerij lijkt op een bedrijventerrein en is geïsoleerd van de omgeving.
- Het historische gebouw van de Godelindestichting door De Bazel was niet hoog en had een groene rand er omheen, zodat die paste in het park. Vervolgens is de bebouwing van de

Godelindestichting uitgegroeid tot een stedelijk, hoog gebouw dat de wijde omgeving domineert.

- De Bussumse Montessorischool aan het Nicolaas Beetspad is sterk uitgebreid, op eigen grond.
- De christelijke school aan de Albert Neuhuijslaan voor speciaal basisonderwijs wordt nu gerestaureerd. De aanbouwen staan op eigen grond, maar zijn erg groot.

Onttrekking gemeentewerf aan groenstructuur

De gemeentekwakerij is in het bestemmingsplan Brediuskwartier 2008 (p 54) bestemd als *Bedrijfsdoeleinden* Bgw en Bz (zonder gebouwen) *Gemeentewerf*, met de aanwijzing dat daar eigenlijk geen bedrijfsterrein behoort te zijn en er geen andere bedrijfsgebouwen kunnen komen. Gevaar is dat het bestemmingsplan niet goed wordt geïnterpreteerd en er een functie aan het terrein wordt gegeven die leidt tot meer en hogere bebouwing in plaats van herstel van open groengebied.

Privatisering essentieel groen

Een grote actuele bedreiging is het privatiseren van delen van de waardevolle groene hoofdstructuur. Het valt bij een wandeling door de wijk niet direct op, maar vergelijking van de bebouwing op de Aanwijzingskaart van 2004 en de huidige digitale ondergrond leert dat veel villa's sinds 2004 zijn vergroot met aanbouwen en uitbouwen. Vandaar dat de bewoners van villa's die krappert op hun kavel zijn komen te staan hun oog laten vallen op het gemeenschappelijke groen. Bij inzoomen op de Aanwijzingskaart (afb. 2 p 15) met daarop de zogeheten 'bolletjeslijn' -de externe begrenzing van het beschermde gebied- blijkt dat een heldere interne begrenzing van het "structuurbepalend groen" ontbreekt.

8 Waardenstelling

8.1 Hoofd- en deelwaarden van 't Mouwtje en het Bilderdijkpark

In de “Richtlijnen tuinhistorisch onderzoek” en “Een toekomst voor groen” (beide uit 2012) worden verschillende soorten cultuurhistorische waarden genoemd, geordend in hoofd- en deelwaarden. In onderstaande waardenstelling zijn criteria geselecteerd die van toepassing zijn op het studiegebied. Deze worden toegelicht. Het criterium gaafheid behandelen we als een apart punt.

De natuurwaarden en ecologische betekenis, die ongetwijfeld belangrijk zijn, zijn niet onderzocht en worden in deze cultuurhistorische waardenstelling buiten beschouwing gelaten.

Algemene historische waarden

Het Brediuskwartier is een voorbeeld van een wijk die als een van de eerste door de gemeente werd ontwikkeld (met twee externe adviseurs), niet door een bouwmaatschappij. Positieve monumentwaarde: van betekenis voor de historie.

De wijk past in de suburbanisatie van het Gooi met zijn aanleg van villawijken. Positieve monumentwaarde: van betekenis voor de historie.

Het Mouwtje met zijn zandvaarten, steile taluds en afgezande vlakte die is omgezet in weiland, laat bij uitstek de geschiedenis van de afzanding zien. Hoge monumentwaarde: van cruciaal belang.

Ensemblewaarden van het ontwerp, extern

De wijk sluit aan bij de stedenbouwkundige structuren, die al eerder waren ontworpen door K.P.C de Bazel. De doorgaande zanderijvaarten als ordenende elementen zijn belangrijk. De door De Bazel gewenste samenhang met het Bos van Bredius is er niet meer en de vaart kwam niet tot stand, vooral omdat de Amersfoortsestraatweg een barrière vormde. De wijk hangt samen met de aangrenzende wijken, omdat bewust de samenhang is gezocht in de aansluiting van waterlopen en hoofdwegen. Het hoekje bij de Gooise Boer aan de Amersfoortsestraatweg naar het ontwerp van Hartstra en Tersteeg, had een belangrijk stedenbouwkundig knooppunt moeten zijn, maar is nu een nietszeggend verkeerspunt. Conclusie: overwegend positieve monumentwaarde, van belang voor de aanleg.

Ensemblewaarden van het ontwerp, intern

Het Brediuskwartier is een ‘Gesamtkunstwerk’: de kwaliteit van het geheel van weiland, zandvaarten, plantsoenen met gebouwde onderdelen, beplante lanen en pleinen is erg hoog. Variatie, samenhang, details van maatvoeringen, details van bestrating, trappen, bloembakken en banken, zijn stuk voor stuk fraai. De ensemblewaarden worden verminderd, doordat de zichten op de wei te beperkt zijn en de wei op een park gaat lijken. Deze minpunten zijn herstelbaar. Ensemblewaarden intern: hoge monumentwaarde, van cruciaal belang.

Tuinhistorische waarden

Voor de geschiedenis van de tuin- en landschapsarchitectuur is het Brediuskwartier een belangrijk gebied, omdat twee grote namen, D.F. Tersteeg en K.P.C. de Bazel het (in samenspraak met anderen) hebben ontworpen.

Voor beiden is het van groot belang in hun oeuvre.

De Bazel heeft veel plannen gemaakt op het schaalniveau van een gebied, bv Bussum Zuid. Toch stellen de opstellers van de Toelichting bij het Beschermd dorpsgezicht Brediuskwartier dat het in het

oeuvre van De Bazel van groot belang is vanwege “de grote mate van ruimtelijkheid binnen het ontwerp. Echter deze ruimtelijkheid is vooral te danken aan Tersteeg.

Voor Tersteeg is het ensemble van de villawijk met veel groen meer bijzonder in zijn oeuvre, omdat hij vooral veel particuliere tuinen heeft ontworpen. Maar daarnaast ontwierp hij plantsoenen en de begraafplaats Nieuw Valkeveen te Naarden.

Tersteeg heeft als eerste tuinarchitect de architectonische tuinstijl in Nederland geïntroduceerd en toegepast in de plantsoenen van 't Mouwtje en het Bilderdijkplantsoen. Deze parken zijn verrijkt met veel bijzondere gebouwde elementen, die onwaarschijnlijk mooi zijn geproportioneerd en gedetailleerd. De gebruikte materialen – baksteen, flagstones, geverfd hout- zijn kenmerkend voor Tersteeg.

De wandeling die in 1923 werd aangelegd met weinig geld, heeft Tersteeg ook later niet verrijkt met extra bouwkundige versieringen. Bewust niet omdat deze wandeling langs het landschap liep. Ook bij het centrale speelveld zijn de trappen bewust sober gehouden. De betonnen trappen met een middenleuning zijn niet steeds mooi, maar functioneel.

De historische beplanting, voor zover herkenbaar, bestaat uit een rijk sortiment en geeft een tijdsbeeld. Sommige bijzondere soorten van Tersteeg zijn verdwenen. Dat geldt ook voor kenmerkende gesnoeide beplantingen.

Waarden vanuit de gebruiksgeschiedenis

Het park werd en wordt veel bezocht. Ongetwijfeld heeft het ook een sociale functie in de wijk. Het weiland vertelt nog steeds over het belang van weidegrond voor de Gooise boeren. Dit betekent een hoge waarde vanuit de gebruiksgeschiedenis.

Gaafheid

Het ontwerp is nog vrij gaaf, maar niet overal, dat laten de ‘gaten’ en verkleuringen in de blauwe waarderingskaarten op p. 77 tot en met 82 zien. Sommige onderdelen van de aanleg zijn vervallen, of op een historisch minder verantwoorde wijze gerenoveerd. Dat is reparabel en niet van invloed op hun belang of betekenis voor de aanleg. Andere onderdelen zijn feitelijk ‘verloren’ en worden in de meer gedetailleerde waarderingskaarten buiten beschouwing gelaten.

Het gebruik van niet oorspronkelijke materialen bij het herstellen van banken (ijzer i.p.v. hout) en trappen (betontegels in plaats van rode natuursteen) vermindert de gaafheid. Een pergola met ijzeren balken in plaats van hout is “hufterproof”, maar voor de kenner niet dezelfde.

Belevingswaarde

De belevingswaarden zijn hoog waar het park gaaf is; waar het park minder gaaf is worden de belevingswaarden ook minder. De bijzondere gebouwde elementen die gecombineerd zijn met bloemrijke beplanting zorgen bij uitstek voor een hoge herkenbaarheid en belevingswaarde.

8.2 Waarderingskaart

8.2.1 RCE Waarderingskaart 2006

In de toelichting op de aanwijzing van het Brediuskwartier tot beschermd dorpsgezicht bevindt zich onderstaande waarderingskaart. Wat de kaart logischerwijs niet toont zijn de actuele historische waarden van het groen in het beschermde gebied. Volgens de richtlijnen voor het tuinhistorisch onderzoek is een kaart met actuele waarden een vereist resultaat van tuinhistorisch onderzoek.



Kaart 4 Waarderingskaart

Afb. 153 Waarderingskaart (2006) van de RCE bij de *Toelichting op de aanwijzing van het Brediuskwartier tot beschermd dorpsgezicht*.

8.2.2 Waarderingskaart 2020

In de *Richtlijnen tuinhistorisch onderzoek* staat als richtlijn voor de waarden- of waarderingskaart de toepassing van een kleurencode:

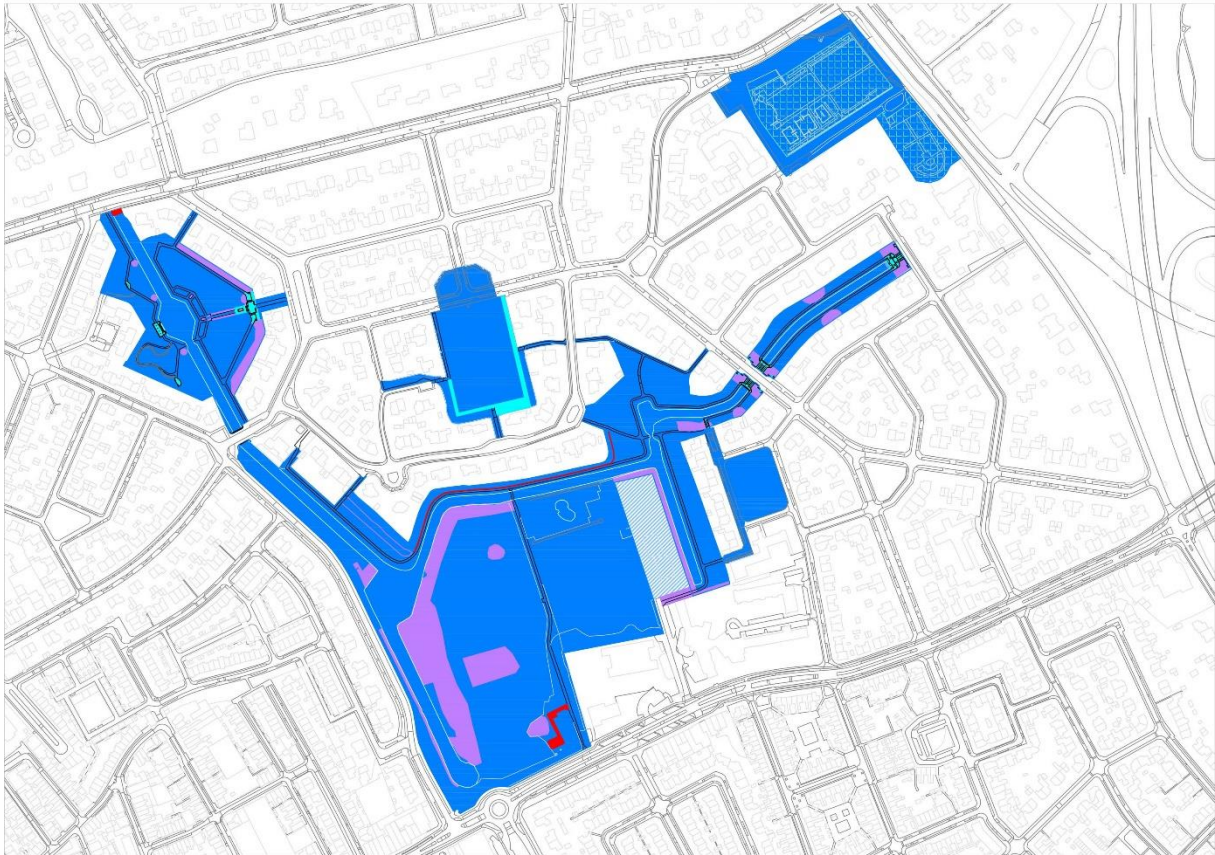
- Blauw – Hoge monumentwaarden, van cruciaal belang voor structuur en/of de betekenis van de aanleg;
- Groen – Positieve monumentwaarden, van belang voor structuur en/of de betekenis van de aanleg;
- Geel – Indifferente monumentwaarden van relatief weinig belang voor structuur en/of de betekenis van de aanleg

Het Brediuskwartier is een gebied met hoge monumentwaarden, van cruciaal belang voor de structuur en de betekenis van de aanleg. Dit leidt tot een nagenoeg geheel blauwe kaart. Het is immers een integraal ontworpen gebied en er zijn wel delen van de groenstructuur afgegaan, maar wat resteert kunnen we niet 'afwaarderen' door delen geel of groen te maken. Het is allemaal beschermd dorpsgezicht.

Voor het toekomstige beheer levert een geheel blauw vlak weinig bruikbare informatie op. We kiezen daarom voor een waarderingskaart waarop de in de teksten genoemde aantastingen en bedreigingen van de monumentale waarden van de nog resterende groenstructuur in beeld zijn gebracht. Omdat er in de straten met de groene pleintjes en straatbomen weinig bijzonders aan de hand is (alleen de Bellamystraat is versteend) laten we die buiten beschouwing.

We tonen eerst de waarderingskaart voor het hele gebied en daarna vier uitsneden, die door hun grotere schaal beter te lezen zijn.

Kaart van de hoge monumentwaarden (■) van het historische groenontwerp van D.F. Tersteeg, met aantastingen en bedreigingen



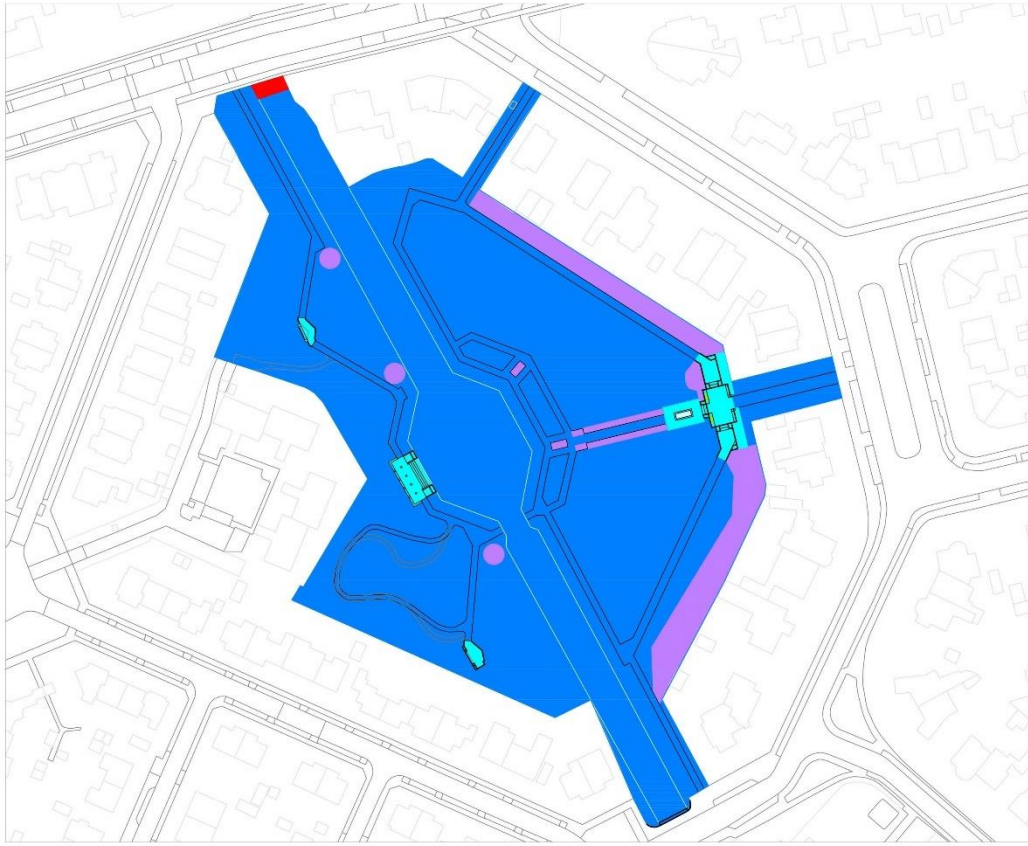
LEGENDA

- = Het beeld wijkt te sterk af van Tersteegs ontwerp of dreigt dat te gaan doen door:
 - niet historisch verantwoorde herinrichting
 - verwatering van het ontwerp door onderhoud/beheer
- = De aanleg is niet gaaf vanwege kapotte/versleten en/of ontbrekende onderdelen of omdat na privatisering delen niet meer bij het park horen
- = Toegevoegd element dat het beeld en de beleving van de historische aanleg negatief beïnvloedt (dam, hek, verharding)
- = Verstedelijk terrein dat in de toekomst weer bij de groenstructuur kan gaan horen, maar ook verloren kan gaan door een bouwbestemming

Afb. 154 Waarderingskaart van de historische groenstructuur van het Brediuskwartier, zonder de beplantingen van de straten en de pleinen in het wegennet.

De arcering in het noordoostelijke gebied duidt de begraafplaatsen aan. Deze zijn geen ontworpen onderdelen van de door Tersteeg in samenwerking met Hartstra, De Bazel en Gerber ontworpen groenstructuur, maar ze hebben wel cultuurhistorische en tuinhistorische waarde, op zichzelf en in samenhang met de stedenbouwkundige ontwerpen 1919, 1922.

Kaart van de hoge monumentwaarden (■) van het historische groenontwerp van D.F. Tersteeg, met aantastingen en bedreigingen



LEGENDA

- = Het beeld wijkt te sterk af van Tersteegs ontwerp of dreigt dat te gaan doen door:
 - niet historisch verantwoorde herinrichting
 - verwatering van het ontwerp door onderhoud/beheer
- = De aanleg is niet gaaf vanwege kapotte/versleten en/of ontbrekende onderdelen of omdat na privatisering delen niet meer bij het park horen
- = Toegevoegd element dat het beeld en de beleving van de historische aanleg negatief beïnvloedt (dam, hek, verharding)
- = Verstedelijkt terrein dat in de toekomst weer bij de groenstructuur kan gaan horen, maar ook verloren kan gaan door een bouwbestemming

Afb. 155 Waarderingskaart van het Willem Bilderdijkplantsoen.

Kaart van de hoge monumentwaarden (■) van het historische groenontwerp van D.F. Tersteeg, met aantastingen en bedreigingen

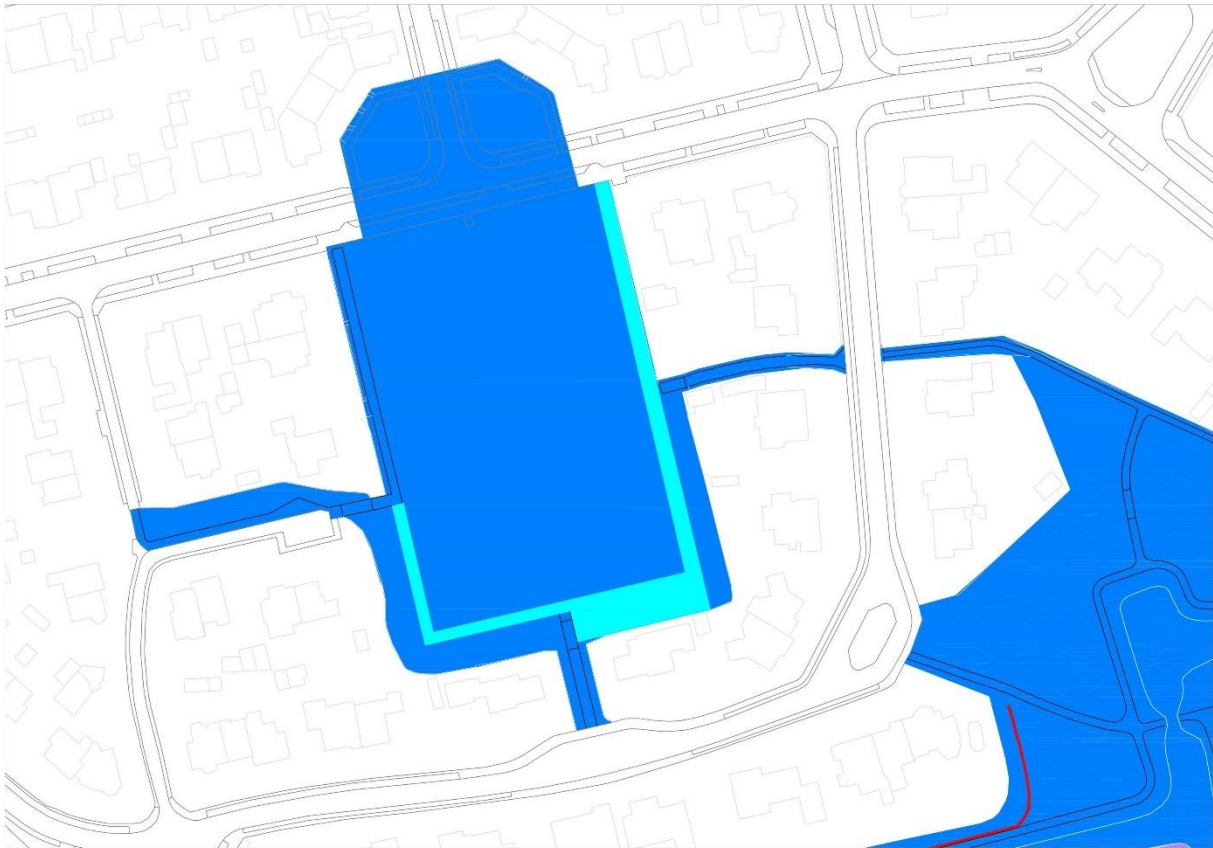


LEGENDA

- = Het beeld wijkt te sterk af van Tersteegs ontwerp of dreigt dat te gaan doen door:
 - niet historisch verantwoorde herinrichting
 - verwatering van het ontwerp door onderhoud/beheer
- = De aanleg is niet gaaf vanwege kapotte/versleten en/of ontbrekende onderdelen of omdat na privatisering delen niet meer bij het park horen
- = Toegevoegd element dat het beeld en de beleving van de historische aanleg negatief beïnvloedt (dam, hek, verharding)
- = Verstedelijkt terrein dat in de toekomst weer bij de groenstructuur kan gaan horen, maar ook verloren kan gaan door een bouwbestemming

Afb. 156 Waarderingskaart van de wandeling langs de zandvaarten en van het weiland. (Het in het Willem Bilderdijkplantsoen opgenomen deel van de wandeling is gewijzigd door Tersteeg zelf en is hierboven behandeld.

Kaart van de hoge monumentwaarden (■) van het historische groenontwerp van D.F. Tersteeg, met aantastingen en bedreigingen

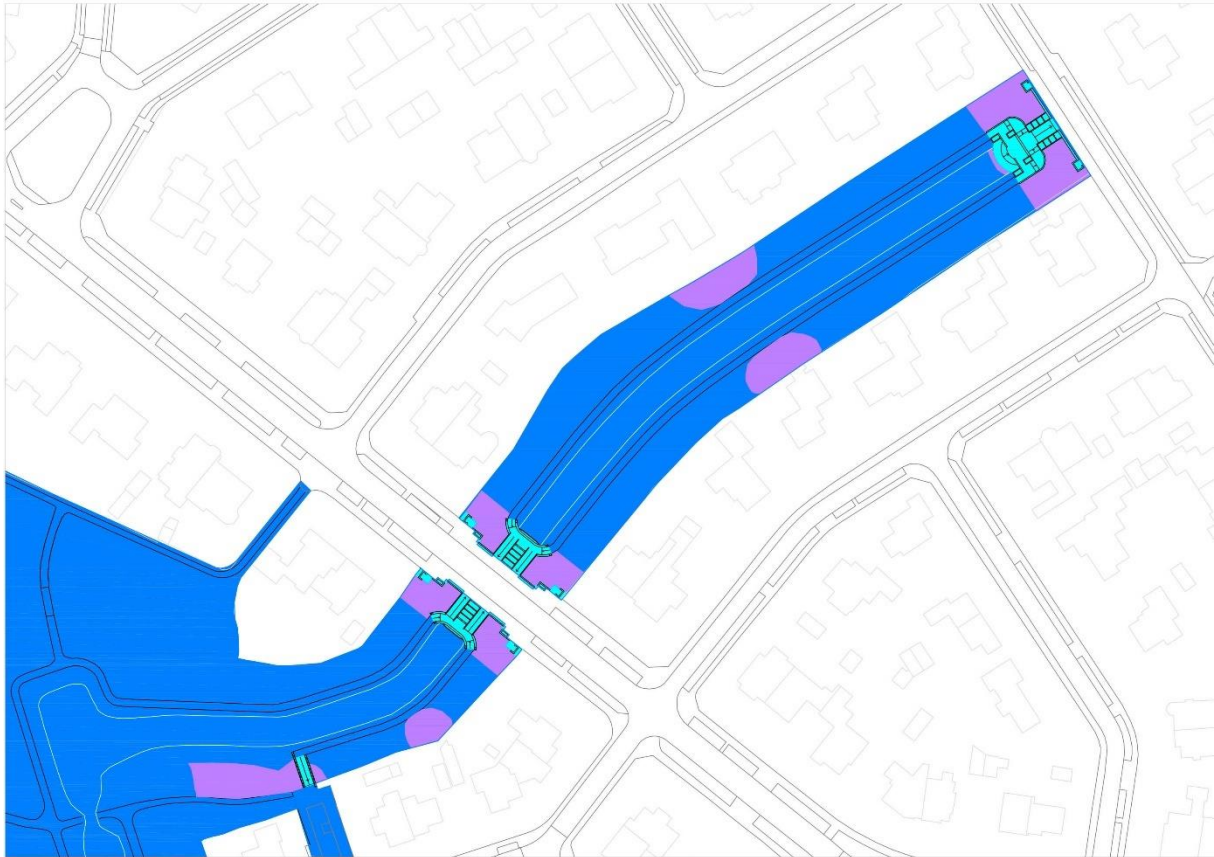


LEGENDA

- = Het beeld wijkt te sterk af van Tersteegs ontwerp of dreigt dat te gaan doen door:
 - niet historisch verantwoorde herinrichting
 - verwatering van het ontwerp door onderhoud/beheer
- = De aanleg is niet gaaf vanwege kapotte/versleten en/of ontbrekende onderdelen of omdat na privatisering delen niet meer bij het park horen
- = Toegevoegd element dat het beeld en de beleving van de historische aanleg negatief beïnvloedt (dam, hek, verharding)
- = Verstedelijkt terrein dat in de toekomst weer bij de groenstructuur kan gaan horen, maar ook verloren kan gaan door een bouwbestemming

Afb. 157 Waarderingskaart van het centrale speelveld

Kaart van de hoge monumentwaarden (■) van het historische groenontwerp van D.F. Tersteeg, met aantastingen en bedreigingen



LEGENDA

- = Het beeld wijkt te sterk af van Tersteegs ontwerp of dreigt dat te gaan doen door:
 - niet historisch verantwoorde herinrichting
 - verwatering van het ontwerp door onderhoud/beheer
- = De aanleg is niet gaaf vanwege kapotte/versleten en/of ontbrekende onderdelen of omdat na privatisering delen niet meer bij het park horen
- = Toegevoegd element dat het beeld en de beleving van de historische aanleg negatief beïnvloedt (dam, hek, verharding)
- = Verstedelijkt terrein dat in de toekomst weer bij de groenstructuur kan gaan horen, maar ook verloren kan gaan door een bouwbestemming

Afb. 158 Waarderingskaart van de aanleg langs de nieuwe of verlengde vaart

9 Aanbevelingen

9.1 Aanbevelingen voor het beschermd dorpsgezicht en gemeentelijk monument

9.1.1 Alert blijven op het grondgebied en handhaven of herstellen groene bestemmingen

Het Bestemmingsplan Brediuskwartier is conform het Beschermd dorpsgezicht een consoliderend plan. Toch is het nodig om alert te blijven, vooral wat betreft het behoud van grondgebied van het park. De *Nota Grondbeleid Gemeente Bussum 2010-2020* geeft als doelstelling (p.4) *het bevorderen van de kwaliteit van de openbare werken en de openbare ruimte*. Deze doelstelling biedt de mogelijkheid om het afstoten van parkgrond tegen te gaan.

1. Een eenduidige kaart maken met de interne begrenzingen van het “structuurbepalend groen”. Die kaart is zeer hard nodig om het geheel te beschermen.
2. Bij de uitgifte van grond nauwkeuriger de grenzen van het park bewaken en geen grond verkopen die tot het park behoort.
3. Bij sanering van de gemeentewerf het gebied herbestemmen tot groenvoorzieningen en/of recreatieve doeleinden. (Wellicht is het bij herinrichting zinvol de voormalige gemeentekwekerij in te richten als gebied voor natuurlijke waterzuivering, een gebied dat voornamelijk bestaat uit waterbassins met riet.
4. Het grondgebied dat bij de Bijentuin hoort herbestemmen tot groenvoorzieningen/recreatieve doeleinden.

Toelichting: de huidige bestemming van de Bijentuin is *M=Maatschappelijke doeleinden (z) zonder gebouwen* (p.54). Het clubhuis met bijenstal (Huizerweg 49h) samen M3/6 is een logische bestemming. Echter het bijbehorende grondgebied kan beter bestemd worden als groenvoorzieningen/recreatieve doeleinden. Bijen vliegen kilometers ver en blijven niet specifiek op het door bomen beschaduwde deel. Bestemming *GR=Groenvoorzieningen* als onderdeel van het grote geheel lijkt dan vanzelfsprekend en beter dan M(z).

5. Bij verandering van gebruik van de buitenruimte van school De Kwakertjes, het voormalige toegangspad tot het Mouwtje herstellen.

Toelichting: Over het huidige schoolplein ging in het verleden het toegangspad tot het plantsoen. Nu is de toegang niet meer zichtbaar vanaf de brug in de Willem Bilderdijklaan, waardoor de wandeling niet het vanzelfsprekende vervolg heeft.

9.1.2 Beschrijven en restaureren van alle gebouwde elementen

De naar ontwerp van Tersteeg gebouwde elementen (plateaus, lunettenzitjes, trappartijen, brug) zouden welbeschouwd al als afzonderlijke objecten beschermd moeten zijn. Daarom de volgende aanbevelingen.

6. De zeer waardevolle gebouwde elementen van Tersteeg dienen door een deskundige te worden onderzocht.
7. Daarna dienen ze waar nodig historisch verantwoord te worden gerestaureerd, inclusief de vier ‘lantaarns’ op de gemetselde pijlers bij de trappen naar de Burgemeester s’ Jacoblaan.

9.1.3 Archiefonderzoek

Het heeft veel moeite gekost om de tekeningen en stukken betreffende de stedenbouwkundige planvorming boven water te halen. Die waren noodzakelijk om de totstandkoming van de groenstructuur te begrijpen, maar andersoortige voor onderzoek naar de groenaanleg eveneens nuttige archiefstukken konden door de omstandigheden niet worden opgespoord.

8. Het Gemeentearchief Archief Gooise Meren doorzoeken op ontwerp- en constructietekeningen van plantsoen, bruggen, banken, straatbeplanting. Verder op oude beheerdocumenten.

Toelichting: Wellicht is er in het Gemeentearchief, meer te vinden in de afdeling Gemeentewerken en Plantsoenendienst over de parkaanleg. Archiefkaarten worden in dit jaar 2020 gedigitaliseerd, maar het werk stagneert.

9.1.4 Opwaardering monumentstatus parken Tersteeg

Het is gebleken dat de summiere beschrijving van het Beschermd Dorpsgezicht Brediuskwartier onvoldoende was om de structuur van 't Mouwtje te beschermen. Een beperkt deel van het plantsoen langs de nieuwe vaart geniet meer bescherming als gemeentelijk monument. Gezien de hoge monumentale waarden van de ontwerpen van Tersteeg, 't Mouwtje en het Bilderdijkplantsoen, dient overwogen te worden om

9. Het geheel van plantsoenen inclusief het speelveld en de groene toegangswegen te beschermen als gemeentelijk monument en indien mogelijk als rijksmonument.
10. Na wettelijke Rijksbescherming kan een onderhoudssubsidie worden aangevraagd, de Subsidie Instandhouding Monumenten (SIM) bij de Rijksdienst Cultureel Erfgoed.

9.2 Aanbevelingen voor het groen

Uit het onderzoek komt naar voren dat vanuit de optiek van een tuinhistorisch belangrijke aanleg de kwaliteiten van het groen kunnen worden verbeterd. Aangezien de gemeente al het voornemen heeft om een beheervisie/herstelplan en een beheerplan op te (laten) stellen, hoeven we dat niet aan te bevelen. De volgende aanbevelingen preluderen op de inhoud van visie, ontwerp en beheerplan.

9.2.1 Plantensortiment Tersteeg toepassen

Omdat de kwaliteit van het ontwerp met de bijbehorende beplanting de hoogste waarde van het plantsoen vertegenwoordigt, moeten de beplantingen van 't Mouwtje, het Willem Bilderdijkplantsoen, de aanleg langs de nieuwe vaart en de overige door Tersteeg ontworpen groene onderdelen van het Brediuskwartier niet gaan lijken op willekeurig ieder ander park. Zie bijlage beplantingslijst van Tersteeg, toegepast in 't Mouwtje en Bilderdijkpark.

11. Het plantensortiment van Tersteeg verder onderzoeken en beschrijven voor de verschillende onderdelen van de groene aanleg in het Brediuskwartier.

9.2.2 Ruimtelijke opbouw beplantingen Tersteeg

Bij het beplantingsontwerp gaat het ook om de samenstelling van soorten en het bedoelde ruimtelijke beeld. In de huidige situatie zijn sommige beplantingen uit vorm geraakt en andere vernieuwd op een wijze die niet conform het historische ontwerp van Tersteeg is. Gestreefd moet worden naar een historisch verantwoord beeld dat goed te beheren is. In het ruimtelijk beeld spelen de met hun tuinen aan het openbaar groen grenzende villa's mee. Ze mogen zichtbaar zijn en uitzicht hebben, maar het beeld niet domineren.

Opbouw beplantingen Bilderdijkpark

12. De randbeplanting langs de oostzijde herstellen, zodat deze weer bestaat uit een gevarieerde hoge rand met bomen en doorzichten.
13. De beplantingen die horen bij de plateaus (inclusief pergola) herstellen, zodat de gebouwde en groene onderdelen weer een geheel vormen.
14. Terugbrengen water in het goudvissenvijvertje, met beplanting.
Het water (met of zonder fontein) is een bijzonder element dat ervaren wordt direct bij binnenkomen vanaf de Willem Bilderdijklaan. Men moet er overheen kunnen kijken om het park te ervaren in zijn juiste proporties. Over het pleintje ziet men tussen de vaste plantenborders de pergola en de trappen aan de westzijde van de vijver. Men moet over het pleintje met de vijver naar de pergola kunnen kijken. Enige waterplanten langs de randen zijn gewenst vanuit historisch perspectief (en de waterkwaliteit).
15. Plan maken voor vaste plantenborders langs centrale as.
Deze borders lijken in het geheel niet meer op het ontwerp van Tersteeg. Vanwege de waarde van de aanwezige beplanting moet bezien worden hoe het beeld kan worden bijgesteld zonder vernietiging van planten.
16. Bolle heestergroepen terugbrengen op de juiste plekken.
De bolle heestergroepen contrasteerden met de verticale vormen van (vooral) coniferen, maar hadden ook een belangrijke rol in het organiseren van de zichtlijnen.

Opbouw beplantingen op en langs de zanderijhellingen van het Mouwtje

17. Integraal en helder plan maken voor de met hout begroeide taluds waarbij bomen meer vrijgezet kunnen worden en bomen verwijderd, maar het behoud van het bosbeeld voorop staat.
18. Het hek onderaan het bostalud hogerop zetten, minimaal dienen over de hele lengte de bomen onder in het talud (grote eiken) weer in het park te staan.
19. Waar tussen de boshellingen en het pad gras en heesters zijn, de ruimte niet verdichten met bomen. De bomen horen solitair te zijn die niet te veel licht wegnemen voor de heesters.
20. Bepalen contouren van de heesterranden die oorspronkelijk recht waren, maar later gebogen zijn gemaakt.
21. Langs het rozenpadje voorlopig geen rozen herplanten, omdat daar nu wegens te veel schaduw geen ruimte voor is. Als op termijn de kans zich voordoet, kan herstel van randen struikrozen langs het pad plaats vinden.

Opbouw beplantingen langs de Frederik van Eedenweg

22. Zorgen voor voldoende uitzicht vanaf de Frederik van Eedenweg op het water en de groenaanleg, respectievelijk het weiland aan de oostzijde van de zandvaart. Het onderscheid tussen het meer stedelijke groen (meer siersoorten) ten noorden van de vijver en het meer landschappelijke groen ten zuiden van de vijver mag in stand blijven.
23. Bezien hoe het herdenkingsmonument weer onderdeel kan worden van het grote geheel. Eventueel voorlopig alleen wat snoeien of niets doen, maar vastleggen welke bomen, heesters, hagen na uitval niet herplant moeten worden.

Beplantingen weiland

24. Het weiland niet verder beplanten, maar opener maken zodat het weer een typisch zanderijweiland wordt en van alle zijden kan worden gezien. Er kunnen heel veel treurwilgen

uit de oevers worden verwijderd zonder dat de ecologische waarden worden aangetast. Integendeel, een meer historisch beeld kan uitstekend samengaan met soortenrijk grasland en ecologische oevers met zonminnende water-, moeras- en oeverplanten. (In het kader van planvorming dient te worden bepaald welke bomen het beste kunnen worden verwijderd en gehandhaafd. Daarbij moet onder meer rekening worden gehouden met de boomkwaliteit).

Beplantingen langs de nieuwe vaart

25. Na zorgvuldige studie naar het oorspronkelijke ontwerp, inventarisatie van wat aan soorten aanwezig is en begrip van het sortiment van Tersteeg, het beeld verbeteren van de golvende grastaluds, de uit meerdere soorten opgebouwde beplantingsgroepen die meer en minder ver naar beneden steken en de aanvullende bomen.
26. Bij de trappartijen er extra op letten dat de beplanting waarin ze gevat zijn zich verhoudt tot de architectuur en deze niet aan het zicht onttrekt.

9.3 Aanbevelingen voor de watergangen, paden, trapeuning en losse parkbanken

Watergangen

27. Bij vervanging van beschoeiingen zorgen voor vloeiende lijnen waar de oevervorm vloeiend hoort te zijn, en rechte lijnen waar de oever strak hoort te zijn. Erop letten dat vaarten niet worden versmald. De oever van het weiland dient onbeschoeid te blijven. Hier kan het nodig zijn om af en toe waterplanten te rooien om verlanding tegen te gaan.
28. Kunstwerk voor peilbeheer en waterkwaliteit.
Bij de ingang van het Willem Bilderdijkplantsoen aan de Brediusweg zou op de plaats van de damwanden een fraaie constructie kunnen worden gemaakt, eventueel gecombineerd met lage (borrel-)fontein die zuurstof in het water inbrengen. Zo kan een verrijking, verlevendiging van het water in het park tot stand worden gebracht zonder het spiegelend vlak van de vijver in de zichtas aan te tasten.
29. Gunstige omstandigheden scheppen voor watervogels.
In de tijd van Tersteeg werden zwanen gekortwiekt om ze in de vijver te houden. Dat is natuurlijk niet van deze tijd. Eenden, zwanen en andere wilde vogels zijn nog steeds een belangrijk deel van een levendig park, maar moeten 'vastgehouden' worden door goede leefomstandigheden voor ze te scheppen.

Paden

30. De juiste breedte van paden en minipleintjes in de paden (aanwezig in Bilderdijkplantsoen) vastleggen op tekening en in stand houden. Letten op een zorgvuldige aansluiting van paden op trappen.
31. Lichte afstrooilaag van grind op asfaltpaden.
Waar asfalt op de paden ligt, behoort dat afgestrooid met een lichte kleur grind.

Trapeuning

32. De twee nog ongeverfde trapeuning vervangen door groen geverfde leuning. Waar een leuning ontbreekt een groene trapeuning aanbrengen (op twee plaatsen, zie bijlage 1).

Parkbanken

33. Bankenplan maken voor de beste plaatsing van banken vanuit historisch oogpunt en gebruik.

34. Overwegen weer banken zonder rugleuning te plaatsen op de plekken waar die in het plan van Tersteeg stonden.

9.4 Aanbevelingen voor het beheer

35. Voorkomen vandalisme - sociaal beheerplan maken

Het ontbreekt niet aan liefde in het Brediuskwartier voor de fraaie aanleg van de plantsoenen. Toch is vandalisme een probleem. Parallel aan het maken van plannen voor herstel van de historische kwaliteiten van de aanleg, dient daarom samen met de bewoners van het Brediuskwartier nagedacht te worden over hoe kan worden voorkomen dat uitgevoerd werk weer wordt beschadigd. Eerdere renovaties tonen aan dat 'hufterproef' materiaalgebruik niet de oplossing is.

36. Vaste Beheerder aanstellen

Ook wanneer het streefbeeld op kaart is gezet, in een toelichting beschreven en geïllustreerd met referentiefoto's, is het voor goed beheer van de cultuurhistorisch waardevolle aanleg nuttig, zelfs noodzakelijk om een vaste beheerder aan te stellen die kennis van zaken heeft, zorgt voor continuïteit en voor het aansturen van aannemers (bijvoorbeeld inzake maaien en snoeien beplanting).

37. Verhogen beheerbudget

De zeer waardevolle historische ontwerpen van Tersteeg kunnen alleen goed worden beheerd wanneer daar voldoende budget voor is.

10 Documentatie

Geraadpleegde archieven

Gemeentearchief Gooise meren en Huizen, te Naarden

Archief Eemland (beeldbank)

Noord-Hollands Archief (beeldbank)

Special Collections, WUR Wageningen (archief Tersteeg,)

Streekarchief Gooi en Vechtstreek te Hilversum (SAGV) (beeldbank gooienvechthistorisch.nl)

Het Nieuwe Instituut Rotterdam (archief De Bazel)

Historische Kring Bussum

Literatuur

1907 Dirk Tersteeg, "Tuin-architectuur", *Buiten* mei 1907, p 3-5

1936 Tine Cool, "D.F. Tersteeg en zijn werk", *Buiten* februari 1936, p 66-68

1986 Bonica Zijlstra, *Nederlandse tuinarchitectuur tussen 1850 en 1940*, deelstudie Dirk F. Tersteeg, Nederlandse Tuinenstichting 1986.

1990 Jannes de Haan, *Gooische villaparken ontwikkeling van het Gooi tussen 1874 en 1940*, Haarlem 1990.

1998 A.P. Kooyman-van Rossum, "D.F. Tersteeg 1876-1942, tuin- en landschapsarchitect te Naarden", *Tussen Vecht en Eem*, nr. 2 mei 1998 p 127-140

2007 Hans Jonker, "De geboorte van het Brediuskwartier", *Bussumse Krant*, nr. 77, 23 augustus 2007, pagina 8 Bronnen: Archief Gemeente Bussum en Archief De Bazel (NAI Rotterdam).

[2007] *Vlindertuin in het Bilderdijkpark*, door de Dienst Ruimtelijke inrichting en beheer, z.j. [2007]

2007 Jenika van der Torren, "Wie heeft het Brediuskwartier ontworpen?", *Bussums Historisch tijdschrift*, Open Monumentendag 2007, p.29-34

2008 Jenika van der Torren, "Het Brediuskwartier van Dirk. F. Tersteeg behouden door Beschermd dorpsgezicht?", *Tussen Vecht en Eem* (TVE) 26^e jrg 2008, p.126-136

2008 J.A.M. Schaminée, A.A. Makkinga, *Waterplan Naarden-Bussum, 2008-2014*, Grontmij ref.215962

2017 Jenika van der Torren, "Park 't Mouwtje," tentoonstelling van archiefstukken, presentatie gemeentehuis Naarden.

2019 Jenika van der Torren, "kostbare misverstanden rond de ontwikkeling van het Brediuskwartier", *Bussums Historisch tijdschrift* mei 2019, p.10-17

2019 Kees Henselmans, Het Brediuskwartier in 7 kaarten, *Bussums Historisch tijdschrift* mei 2019, p.5-8

Website over Tersteeg:

<https://tuinenstruinen.org/2016/11/19/dirk-tersteeg-in-naarden-en-ver-daarbuiten-gerritjan-deunk/>

<https://www.tuinenstichting.nl/nieuws/langs-tuinen-parken-en-plantsoenen>

Dieneke, Onderdelinden, "Langs tuinen, parken en plantsoenen", Kwartaalblad Vereniging Sittards Verleden, p.17-21; Nederlandse Tuinenstichting: Artikel-Tersteeg-SV.pdf

Websites algemeen

Delpher.nl

SERC.nl

<http://www.gooisemereninformatie.nl/bussum-menu/parken-en-natuur/164-bilderdijkplantsoen-bussum>

<https://www.historischekringbussum.nl/index.php/wie-zijn-wij/contact>

https://database.historischekringbussum.nl/objects-list?tid_3=2513&combine=&tid_1=All&tid_2=All&tid=2421&field_date_value= foto's

<https://www.gooienvechthistorisch.nl/onderzoek/kranten/kranten-overzicht-digitale-publicaties/>

https://zoeken.gooienvechthistorisch.nl/detail.php?nav_id=0-1&index=0&imgid=95302031&id=91418205 Raad: 1933 doortrekken water

Het Rozenpaadje – uit Gids voor Bussum en Naarden, UB Leiden, z.j.:

<https://www.delpher.nl/nl/boeken/view?coll=boeken&identificer=MMUBL07:000000114:00025&objectse arch=Rozenpaadje+&query=Rozenpaadje+Bussum>

Gemeentelijke nota's

2004 Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van het beschermd dorpsgezicht Brediuskwartier gemeente Bussum (Noord-Holland) aanwijzing tot beschermd dorpsgezicht, 30 juni 2007.

2005 *Groennota, Groenbeleid weer bij de tijd*, Bijlagen deel 1, Gemeente Bussum afdeling Wijkbeheer 2005

2010 *Gemeente grondbeleid 2010-2020*

2018 *Visie Buitenruimte*

Fotoverantwoording

Bij foto's is zoveel mogelijk jaar en herkomst vermeld.

De foto's zonder datering zijn gemaakt in 2020 door Lucia Albers of Anja Guinée.

11 Bijlagen

Bijlage Architectuur Tersteeg, overige trappen, hellingbanen, parkbanken, duikers
(losse bijlage)

Bijlage Beplantingssortiment van D.F. Tersteeg 't Mouwtje en Bilderdijkplantsoen

vet = exemplaar uit de tijd van Tersteeg aanwezig

LOOFBOMEN

Acer campestre	veldesdoorn, Spaanse aak	
Acer platanoides	Noorse esdoorn	
Acer platanoides Globosum	„ „ bolvorm	1878
Acer pseudoplatanus	gewone esdoorn	
Acer rubrum	rode esdoorn	niet de cultivar Red Sunset
Acer saccharinum	zilversesdoorn	
Acer x zoeschense Annae		A. campestre x A. cappadocium, 1908
Betula nigra	zwarte berk	
Betula pendula	ruwe berk	
Betula pendula Youngii	prieele berk	1873
Carpinus betulus	haagbeuk	
Catalpa bignonioides	trompetboom	
Cercidiphyllum japonicum	Katsuraboom	ook vroeger in Bilderdijkplantsoen
Cercis siliquastrum	Judasboom	vroeger in Bilderdijkplantsoen
Crataegus monogyna	eenstijlige meidoorn	
Crataegus monogyna CV	meidoorn ronde kruin	Compacta 1907? (Bellamylaan)
Fagus sylvatica	beuk	
Fagus sylvatica Aspleniifolia	varenbeuk	1811
Fagus sylvatica Atropunicea	bruine beuk	syn Atropurpurea
Fagus sylvatica Dawyck	zuilvorm	1864
Fagus sylvatica Pendula	treurbeuk	1836
Fagus sylvatica f purpurea	beuk bruinig	niet: Fagus sylvatica Purpurea
Fraxinus excelsior	es	
Fraxinus excelsior Jaspidea	goudkleur es	1802
Fraxinus ornus	pluimes	
Gleditsia triacanthos	valse Christusdoorn	
Ilex aquifolium	hulst	
Ilex CV		
Liquidambar styraciflua	amberboom	
Liriodendron tulipiferum	tulpenboom	
Maackia amurensis	maackia	1892 Japan
Magnolia kobus	beverboom	
Magnolia soulangeana	beverboom	
Ostrya carpinifolia	hopbeuk	
Parrotia persica	Perzisch ijzerhout	
Paulownia tomentosa	Paulownia	
Phellodendron japonicum	kurkboom	

Populus alba	witte abeel	
Populus nigra Italica	Italiaanse populier	
Prunus x subhirtilla Autumnalis	winterbloeiende kers	1900 Japan
Pterocarya fraxinifolia	vleugelnoot	
Quercus palustris	moereseik	
Quercus rubra	Amerikaanse eik	
Quercus robur	zomereik	
Quercus turneri Pseudoturneri	Q ilex x Q robur	1880 Engeland
Robinia pseudoacacia	Robinia	
Salix alba	schietwilg	
Salix alba Tristis	schietwilg treurvorm	
Salix x sepulcratis Chrysocoma	treurwilg	1815 Frankrijk
Sorbus aucuparia	lijsterbes	
Sorbus intermedia	meelbes	
Tilia x europaea	Hollandse linde	
Tilia tomentosa	zilverlinde	
NAALDBOMEN		
Chamaecyparis lawsoniana Nana		
Glaucia	dwergschijncipres	tussen dahliaperken
Chamaecyparis nootkatensis	nootkacipres	
Taxus baccata	venijnboom	
Taxus baccata Fastigiata	lerse taxus	
Taxus CV		
Larix europaea	Europese lariks	
Metasequoia glyptostroboides	watercipres	
Pinus sylvestris	grove den	
Taxodium distichum	moerascipres	
HEESTERS		
Aesculus parviflora	herfstpaardenkastanje	in Bilderdijkplantsoen geweest
Cornus florida		
Cornus kousa	Japanse kornoelje	in Bilderdijkplantsoen geweest
Corylopsis spicata		
Crataegus monogyna	eenstijlige meidoorn	
Ilex CV		
Osmanthus decorus/delavayi	schijnhulst	geschoren bollen
Pterostyrax hispida		1862 Rusland
Viburnum opulus	Gelderse roos	in Bilderdijkplantsoen geweest
Viburnum sieboldii		in Bilderdijkplantsoen geweest
VASTE PLANTEN, BOLLEN enz		
Aster horizontalis		in Bilderdijkplantsoen geweest
Dahlia Betsy	dahlia	
Gunnera tinctoria		ook vroeger in Bilderdijkplantsoen
Rosa CV	rozen	

